

Jog

történeti szemle

2009
3. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

**A szovjet típusú közigazgatás
Kelet- és Közép-Európában**

**Párthatározattól
– törvényhozási szándékig
(Csúcsszintű döntések a
magyarországi nemzetiségekről
a Kádár-korszakban,
1978, 1988)**

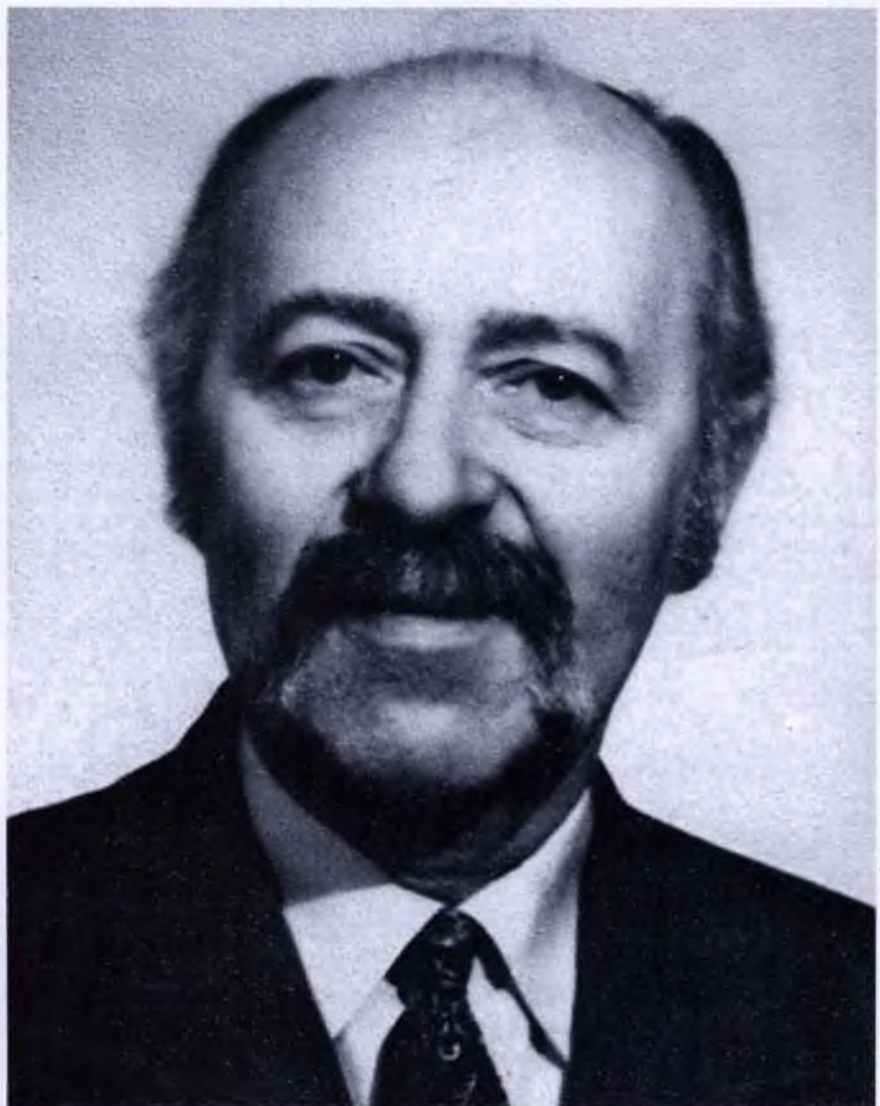
**Lidia Poet hirhedt esete –
Infirmitas sexus és az ügyvédi
mesterség a 19. század
Olaszországában**

**Közrendsértő magatartások
jogtörténeti háttéréről**

**Ügyészek a rendi
Magyarországon**

**Egy római fogathajtó
sírfeliratának jogi vonatkozásai**

**Az öröklés szabályai Manu
törvénykönyve alapján**

Tárkány Szücs Ernő

TARTALOM

TANULMÁNY

ANTAL Tamás: A szovjet típusú közigazgatás Kelet- és Közép-Európában	1
FÖGLEIN Gizella: Párthatározattól – törvényhozási szándékig (Csúcsszintű döntések a magyarországi nemzetiségekről a Kádár-korszakban, 1978, 1988)	10
PÉTER Orsolya Márta: Lidia Poet hírhedt esete – Infirmitas sexus és az ügyvédi mesterség a 19. század Olaszországában	17

MŰHELY

GEDEON Magdolna: Egy római fogathajtó sírfeliratának jogi vonatkozásai	23
KISS Bernadett: Közrendserítő magatartások jogtörténeti háttéréről	25
NÁNÁSI László: Ügyészek a rendi Magyarországon	34
RIGÓ Kinga: Néhány gondolat Manu törvénykönyve öröklési jogi rendelkezéseiről	41

KÖNYVEKRŐL

A Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet című tanulmánykötetről – STIPTA István	45
Vásár, szőlő, bor – ahogy a jogtörténészek látják – GOSZTONYI Gergely	47
A magyar jogi kultúra európai alapjai – Gönczi Katalin könyvéről – LENKOVICS Judit	49
Zsidóság és kommunizmus – Győri Szabó Róbert könyvéről – KÉPES György	50
Szélsőjobbaldali mozgalmak az 1930–1940-es években – Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzései – ÉLESZTŐS László	53
Jogtörténeti újdonságok a Magyar Közlönykiadónál (Szabó Béla és Beöthy Zsigmond művei) – KISS Bernadett	55
A poitiers-i egyetem jogtörténeti karának új kiadványsorozata – K. B.	57

SZEMLE

Dr. Korsósné Dr. Delacasse Krisztina PhD-disszertációjának nyilvános vitája – PERES Zsuzsanna	59
Varga Norbert PhD-értekezésének nyilvános vitája – KONCZ Ibolya Katalin	61
Beszámoló Nótári Tamás habilitációs előadásáról – GULYÁS Ábel	63
Beszámoló a XXIX. OTDK Jogi szekciójának munkájáról – K. B.	65
Szemere Bertalan, a republikánus miniszterelnök (Hermann Róbert előadásáról) – SZAKÁCS Bence	66
Van-e a büntetőjognak neve? Tudományos konferencia Oldenburgban – FREY Dóra	68
Német–magyar büntetőjog-történeti szeminárium Rothenburg ob der Tauberben – F. D.	68

HÍREK

E számunk szerzői	72
-------------------------	----

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Tárkány Szücs Ernő

(1921. október 13. Hódmezővásárhely – 1984. július 10. Budapest):

jogász, néprajztudós, a magyarországi jogi néprajz kiemelkedő kutatója.

A kolozsvári tudományegyetemen jogot, néprajzot és szociológiát tanult. 1950-től a Belkereskedelmi, 1957-től a Nehézipari Minisztériumban, 1975-től 1983-ig az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos főmunkatársaként dolgozott. Kolozsváron jelent meg *Jogszokások Kalotaszegen* (1943) és *Mártély népi jogélete* (1944), majd Budapesten *Vásárhelyi testamentumok* (1961) című kötete. Radnay Józseffel és Kiss Lászlóval elkészítette a *Magyar bányajog* című összefoglaló munkát (1970). Legjelentősebb műve a *Magyar jogi népszokások* című monográfia (1981, új kiadása: 2003).

(A portréfotóért ezúton mondunk köszönetet Tárkány Szücs Attilának.)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seilmann (Bázel), Dr. Erik Stenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

1. A szovjetek kialakulása és helyük a Szovjetunió alkotmányaiban

Amikor 1905. január 9-én a szentpétervári Téli Palota felé vonuló tömegre a cári rendőrség sortűzet nyitott, valószínűleg senki sem gondolta, hogy hamarosan nem csupán egy forradalom veszi kezdetét Oroszországban, hanem a jövőbeli területi közigazgatás új egységeinek, a *szovjeteknek* (*советы*) a kezdeményei is fejlődésnek indulnak. Mindez kezdetben nem államszervezeti vagy hatalomgyakorlási szándékkal bontakozott ki: a május 1-jei sztrájkok alkalmával a munkásság az Oroszországi Szociáldemokrata Munkás Párt által szervezett, közelebbről annak bolsevik szárnya ihlette *sztrájkbizottságokat* hozott létre. Az első ezek közül Ivanovo-Voznyeszenszkben alakult meg egy textilipari üzemben. E kezdeményezés gyorsan követőkre talált: az ipari központokban rendre szerveződtek a hasonló munkásszovjetek, amelyek ekkor még csak helybeli sztrájkbizottságok voltak.¹

Az eközben folytonosan ülésező első Állami Duma (1905–1906) ugyanakkor a munkástanácsokkal mint lehetséges közigazgatási szervekkel egyáltalán nem számolt, s az 1906. április 23-án közzétett állami alaptörvény sem tekintette őket konstitucionális államalkotó tényezőkné.² Végül az első polgári demokratikus forradalmon felülkerekedő II. Miklós cár és miniszterelnökei fellépésének következtében a várt alkotmányos átalakulás nem következett be Oroszországban, így nem csupán a szovjetek, de az egyéb demokratikus intézmények tényleges kibontakozása is meghiúsult 1905 és 1906 folyamán, valamint a következő években.

Lényeges megjegyezni, hogy az első munkásszovjetek Oroszországban eredendően még nem közigazgatási egységekként szerveződtek, hanem a forradalmi remények hatására alakított szervezetek voltak, amelyek a cári haderő bevonulásáig *de facto* helyi közigazgatási jellegű tevékenységeket is elláttak. A korai szovjetek azonban emléket hagytak a munkásság körében: az első világháború által okozott anyagi károk, a személyi veszteség és a nélkülözés 1917. február 23-án (március 8-án), a nemzetközi nőnapon Petrográdban (Szentpétervár) – az akkori fővárosban – újabb sztrájkokhoz vezetett, amelyek ismét – immár szervezett irányítású – forradalmat eredményeztek.³

Az ottani munkások már az első napokban megszervezték forradalmi hatalmi intézményeiket, a szovjeteket, amelyeket a bolsevikok azonnal támogatattak. Ebben az újdonság az volt a tizenkét évvel azelőttihez képest, hogy hamarosan a legtöbb üzemben választottak hasonló szervezetet, s azok tevékenységét irányítandó létrehozták a *városi szovjetet* is. Ezzel az egykori spontán sztrájkbizottságok egy szervezettebb intézményrendszerbe tagozódtak, midőn február 27-én este a petrográdi (városi) szovjet megtartotta első ülését. A petrográdi szovjet forradalmi kormányzatszerveként igyekezett ellenőrizni a várost, valamint megkezdte saját lap-

TANULMÁNYOK

Antal Tamás

A szovjet típusú közigazgatás Kelet- és Közép-Európában

„A szabadság, mint absztrakció önmagában nem állhat meg, hanem mint általános elvnek is csak akkor van értelme, ha az elemi társadalmi egységek reális szabadságainak összegezéséből születik meg.”

(Bibó István)

jának (*Izvesztija*) kiadását is.⁴ Noha a főváros gyakorlatilag a forradalmi szovjet irányítása alá került, az március 2-án, a bolsevikok tiltakozása ellenére mégis átadta a hatalmat az A. F. Kerenszkij és G. J. Lvov vezette ideiglenes polgári kormánynak.⁵

A forradalmi események mindazonáltal hamar áterjedtek a kormányzóságokra is, így vidéken is sorra alakultak a munkás-paraszt szovjetek. Ezzel létrejött a *kettős hatalomnak* nevezett jelenség: a polgári erők és a szovjetek duális államhatalmi tevékenysége, majd küzdelme. Vlagyimir Iljics Lenin – aki tudatában volt a történelmi helyzet ideiglenességének – áprilisi téziseiben már előrevetítette a jövőt: „nem parlamentáris köztársaság, hanem a munkás-, béres- és parasztküldöttek országszerte alulról felfelé létrejövő szovjetjeinek köztársasága” jelenti az új Oroszországot. Ebben nem is tévedett: 1917 tavaszán országszerte megalakultak mind az üzemi és szakmai elv alapján választott *városi szovjetek*, mind az elsődlegesen területi elven nyugvó *parasztküldöttek szovjetjei* és bizottságai. Kiformálódtak a szovjetek belső szervei, így főként a *végrehajtó bizottságok* (*исполнительные комитеты*) is. Ezekből később területi és országos központok szerveződtek.⁶ Tették ezt annak biztosítására, amit október 26-án a második oroszországi kongresszus deklarációjában is rögzített: „mostantól minden hatalom a szovjeteké”.⁷

Például a népbiztosok tanácsa november 16-án (november 29-én) elfogadott határozata feloszlatta a petrográdi városi dumát, mint továbbra már nemkívánatos önkormányzati szervet. Ezt azzal indokolták, hogy „az augusztus 20-án, a kornyilovista napok előtt megválasztott Központi Városi Duma [...] formálisan meglévő jogait továbbra is a munkások és parasztszerek akaratával szemben ellenforradalmi jellegű cselekményekre, a tervszerű társadalmi munka szabotálására és megghiúsítására használja fel.”⁸ Érdekességként említhető, hogy a népbiztosok tanácsa szintén november 16-án erősítette meg a moszkvai városi дума felszámolásáról korábban hozott határozatot is.

Lényeges megemlíteni azt is, hogy az Összoroszoszi Központi Végrehajtó Bizottság már november 21-én (december 4-én) dekrétumot alkotott a szovjet-típusú képviseleti rendszer egyik sajátosságáról, a küldöttek visszahívásának jogáról. Ezt a jogosultságot nem csupán az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjaira, hanem a városokban és a *zemsztvok*ban megválasztott képviseleti szervekre is vonatkoztatták.⁹

A belügyi népbiztos végül 1917. december 24-én (1918. január 6-án) adta ki generális felhívását a helyi szintű közigazgatás átalakításáról. Ebben elvi élel erősítették meg, hogy „a helyi hatalom szervei a szovjetek, amelyeknek az összes igazgatási, gazdasági, pénzügyi és kulturális-nevelési jellegű intézmény köteles magát alávetni. A központi és helyi hatalom ily módon való megszervezése csupán szervezeti kifejezése és megerősítése annak a politikai ténynek, hogy a hatalom az országban a proletár és félproletár elemek kezébe került.” Ennek megfelelően a helyi igazgatás minden szervét felváltani rendelték a területi, kormányzósági és körzeti, valamint kerületi és járási szovjetekkel, annak érdekében, hogy azok az egész országot behálózzák. Úgy vélték, ekként valósítható meg „az összefüggő, minden részében egynemű szervezet – a Szovjetek Köztársasága”.¹⁰

Ugyanakkor a népbiztosok tanácsa rendezte a szovjetek joghelyzetét is. Azokat a helyi jellegű kérdésekben teljes mértékben önállóan nyilvánították, azonban hozzátették, hogy a felsőbb szovjet határozatai szerint kell eljárniuk feladataik végrehajtásakor. Kiemelt funkcióként említették a központi hatalom (a népbiztosok tanácsa és a központi végrehajtó bizottság) jogi aktusainak végrehajtását és az ellenforradalminak tartott szervezetek feloszlátását. A szovjetek belső struktúráját tekintve a végrehajtó bizottságról és az elnökségről tettek említést, valamint a költségvetési jogokról.¹¹

Miután a szovjetek által gyakorolt hatalom kialakítását egy esetleges Alkotmányozó Nemzetgyűlés tényleges megtartása akadályozhatta volna, ezért azt összeülésének másnapján, 1918. január 6-án feloszlatták.¹² A hagyományos parlamentáris kormányformát egyébként is túlhaladottnak nyilvánították, s a szocializmus megvalósításával összeegyeztethetetlennek bélyegezték, mondván: „nem általában nemzeti, hanem csakis osztályintézmények (amilyenek a szovjetek) képesek győzni a vagyonos osztályok ellenállása felett és megteremteni a szocialista társadalom alapjait”.¹³

Végül az *első szovjet alkotmány* 1918. július 10-én már mint létező területi és államhatalmi egységekre, s ezek szervezetére támaszkodva részletezte Szovjet-Oroszország közjogi berendezkedését.¹⁴ Alapvető tézise a városi és falusi proletariátus, valamint a legszegényebb parasztság diktatúrájának létrehozása volt egy osztálytagozódás és államhatalom nélküli világ megteremtése céljából (9., 10. pont).

Ebben a közjogi konstrukcióban a szovjetek *területi* alapon szerveződtek és *hierarchikus* rendszerben működtek. Felsőbb szinten a *kongresszusok* jelentették a képviseleti szervet, amelyek lehettek járásiak, ke-

rületiek, kormányzóságiak és területiek. Tagjaik választása közvetett módon, a *küldöttek szovjetjei* által történt. Az utóbbi kategóriába a városok és az egyéb települések választott szervei tartoztak. A *küldötti megbízatás* ezekben három hónapra szólt.

Mind a felsőbb, területi (kongresszusi) szinten, mind a települések szintjén *végrehajtó bizottságok* is működtek a szovjetek testületei mellett. E bizottságok hívták egybe a kongresszusokat: a területieket évente legalább kétszer, a kormányzóságiakat és a kerületieket háromhavonta legalább egyszer, végül a járásiakat havonként egyszer. Ha a kongresszusok nem üléseztek, ezek hatásköre a végrehajtó bizottságokat illette meg. Hasonlóan működött ez a rendszer a városi és települési szovjeteknél is: a folyamatos munka biztosítására a küldöttek szovjetjei tagjaik sorából végrehajtó szerveket választottak (53–60. pont). A szovjetek mellett szakigazgatási osztályokat kellett szervezni a szakmai feladatok ellátása érdekében (60–63. pont).

A választójog elvben mindkét nem tizenhatalcadik életévét betöltött tagjait megillette, akik kenyerüket termelő vagy társadalmilag hasznos munkával keresték, és nem alkalmaztak bémunkát jövedelemszerzés céljából, továbbá a szovjet haderő és a flotta tagjait, valamint azon állampolgárokat, akik az előző két kategóriába tartoztak volna, de munkaképességüket elvesztették. Ugyanakkor az alkotmány számos társadalmi réteget kifejezetten kizárt a választójog gyakorlásából; leginkább a nagytőkéseket, a nagybirtokosokat, a magánkereskedőket, az egykori cári csendőrség és a Romanov-uralkodóház tagjait, valamint az egyházi személyeket (64–65. pont).

A szovjet típusú közigazgatás ezen intézményrendszer lényegét tekintve a későbbi alkotmányokban sem változott; a területi szintű államigazgatási struktúra sajátos változatát képviselte, amelyben vegyültek az önkormányzati autonómia és a normatív központi állami irányítás elemei. A Szovjetunió megalakulását (1922. december 30.) követően, 1924. január 31-én hirdették ki a *második szovjet alkotmányt*, amely tartalmi szempontból kizárólag a szövetségi állami szervek működésére, valamint a tagköztársaságok joghelyzetére vonatkozóan tartalmazott rendelkezéseket¹⁵ – benne a helyi és területi tanácsok intézményeiről szó nem esett.

Az *1936. évi alkotmány*¹⁶ – amely szükségszerűen mintául szolgált 1945 után a kelet-közép-európai népi demokráciák számára is – „Az államhatalom helyi szervei” című fejezetben foglalkozott a szovjetek mint közigazgatási egységek közjogi kereteinek meghatározásával. E szerint az államhatalom szervei a dolgozók küldötteinek szovjetjei voltak, amelyek a határvidékeken, a területeken, az autonóm területeken, a körzetekben, a városi kerületekben, a városokban és a községekben szerveződtek meg. A küldötteket a dolgozók két évre választották. Hatáskörüket a Szovjetunió szövetségi és a tagköztársaságok saját törvényei állapították meg.

A szovjetek végrehajtó és rendelkező szervei ezután is a végrehajtó bizottságok voltak, amelyekben egy el-

nők, annak helyettesei, a titkár és a tagok foglaltak helyet. A szovjetek végrehajtó szervei kettős függésben álltak; beszámolni voltak kötelesek mind az őket megválasztó szovjetnek, mind a megfelelő felsőbb szintű szovjet végrehajtó bizottságának (94–101. cikk). Ekként a Szovjetunióban 1950-ben összesen mintegy 83 200 helyi szovjet működött majdnem másfél millió helyi küldöttel.¹⁷

Az 1977. évi, utolsó szovjet szövetségi alkotmány¹⁸ az előbbieknél lényegesen fejlettebb szerkezetű és rendszerű volt, s a szovjetek joghelyzetét is részletebben szabályozta, mint elődei. A 12. fejezetben elvi élel hangsúlyozta ez az alkotmány is, hogy a népi küldöttek szovjetjei az államhatalmi szervek *egységes* rendszerét alkották. Ebbe valamennyi hasonló, küldöttekből álló szerv beletartozott: a szövetségi Legfelsőbb Szovjet, a tagköztársaságok legfelsőbb szovjetjei, az autonóm köztársaságok legfelsőbb szovjetjei, a határvidéki és területi szovjetek, az autonóm területi és autonóm körzeti szovjetek, a kerületi, városi, városkerületi, községi és falusi szovjetek egyaránt. A legfelsőbb szovjetek küldötteinek megbízatása öt évre szólt, a helyi jellegű szovjeteket pedig két és fél évre választották. A népi küldöttek szovjetjei állandó bizottságokat, végrehajtó és rendelkező szerveket hoztak létre, valamint népi ellenőrzési szerveket alakítottak (89–92. cikk).

A szovjetek rendelkező szervei továbbra is a végrehajtó bizottságok voltak, amelyek tagjait a küldöttek maguk közül választották meg. E bizottságok évente beszámolási kötelezettséggel tartoztak az őket létrehozó szovjetnek, a felettes szovjet végrehajtó bizottságának és az állampolgároknak egyaránt (149., 150. cikk).¹⁹

A választási rendszer *pro forma* általános, egyenlő, közvetlen és titkos volt, a megválasztott küldöttek pedig utasíthatók voltak. Ezen utasításokat mind a szovjeteknek, mind bennük a népi küldötteknek – a mindenkor állami érdekekhez igazítva – figyelembe kellett venniük munkájuk során. Azt a küldöttet, aki nem igazolta a választók bizalmát, a választópolgárok többségi döntés alapján bármikor visszahívhatták (95–102. cikk).

2. Az európai népi demokráciák területi igazgatásának jellemzői

A második világháborút követő fél évtizedben a szovjet érdekszférába tartozó közép- és dél-európai államokban a népi demokratikusnak nevezett, ideologikusan „a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának” tekintett államberendezkedés megvalósítása magával hozta a szovjet típusú, munkástanácsai jellegű közigazgatás elterjedését, és a szovjet modell *mutatis mutandis* történő átvételét. Ekként a „vasfüggöny” keleti oldalán egymáshoz igen hasonló megoldásokat felmutató, a polgári kori nemzeti önkormányzatisággal részben szakító, népképviselő

helyett a népfront jellegű tömegszervezetek küldötteinek részvételével működő tanácsrendszer alakult ki.²⁰

Jugoszlávia²¹

Az 1974. évi, nyugat-európai mércével tekintve is szokatlanul terjedelmes (406 szakaszból álló) alkotmány²² a területi közigazgatást az *önigazgatás* (*samoupravljanje*) egyik formájának tekintette. Ez megillette a települések, azok egyes részei vagy több összefüggő település dolgozóit és polgárait. Az öngazgatást kollektív jogként és kötelezettségként értelmezte a közös érdekek érvényesítése és a szükségletek kielégítése céljából. A helyi közösségek megalakítását helyi statútumokkal kellett végezni, és alapszabályt kellett hozzá elfogadni, amely megállapította többek között annak jogait és köteleseit, szervezetét, s egyes szerveit is (114., 115. szakasz).

Az öngazgatási és társadalmi-politikai alapközösséget a *község* (*opština*) jelentette. A hatalom gyakorlásának és más társadalmi ügyek igazgatásának funkcióit – ha az alkotmány másként nem rendelkezett – ezen közösségek valósították meg. Feladataik közé tartozott főképpen a dolgozók és a polgárok életéhez és munkájához, valamint az anyagi, szociális, kulturális és más közös szükségleteinek öngazgatási kielégítéséhez szükséges feltételek létrehozása. Biztosították az ember és polgár szabadságainak, jogainak és köteleseinek érvényesülését és védelmét, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának megvalósítását. A községeknek önálló fiskális gazdálkodása volt, és létezett a helyi népszavazás intézményének lehetősége is (116–119. szakasz).

A társadalmi-politikai közösségek öngazgatási tevékenységének legfőbb szerveit a *képviselői testületek* (*predstavnička tela*) jelentették. Ez mind a személyi és korporatív, mind a területi alapon szerveződő öngazgatási alapközösségekre jellemző volt, így a helyi községekre is. A testületekben *küldönek* vettek részt, akiket a dolgozók négy évre választottak közvetlen és titkos szavazással. Létezett a visszahívás joga is. A jelöltállítás egy népfront jellegű szerv, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége kebelében végezték. A magasabb szintű közösségi képviselői testületek tagjairól a jelöltek listája alapján a községi képviselőtestületek tanácsai döntöttek (132–142. szakasz).

A képviselői testületekben különböző *tanácsok* (*veća*) alakultak, amelyek a testület hatáskörébe tartozó egyes kérdésekben önállóan, egyenjogúan vagy az összes tanács együttes ülésén határoztak. Ilyen szervek voltak: a társult munka tanácsa, a helyi közösségek tanácsa, a községek tanácsa, valamint a társadalmi-politikai tanács. Ezzel lényegében egy sajátos, kettős struktúrájú helyi képviselői rendszert valósítottak meg Jugoszláviában a Szövetségi Gyűlés (*Savezna skupština*) szerkezetének mintájára (144., 145. szakasz).

A végrehajtó szerv feladatait a *végrehajtó tanács* (*izvršno veće*) gyakorolta, amely felelősséggel tartozott a képviselői testületnek. A tevékenységét közigazgatási szervek segítették. Az öngazgatási szervek tiszt-

viselőit is négy évre választották, akik egyszer voltak újraválaszthatók (148–151. szakasz).

Albánia²³

Az 1976. évi alkotmány²⁴ szerint a területi közigazgatás egységei a *néptanácsok* (*këshill popullor*) voltak Albániában, amelyek irányították az egész társadalmi élet politikai, gazdasági, szociális-kulturális és a szocialista jogrendet érintő területeit, valamint a helyi érdekeket egyeztették a felsőbb állami érdekekkel. A néptanácsokat három évre választották a népfront (Albánia Demokratikus Frontja) jelöltjei közül.

Hatáskörükbe tartozott az államháztartási terv helyi szintű elfogadása, saját tagjaik közül megválasztották a végrehajtó bizottságot és a tanácsi bizottságokat, továbbá irányították és ellenőrizték az alsóbb néptanácsok tevékenységét; mindezek megvalósítása érdekében határozatokat és rendelkezéseket hoztak. A felsőbb szintű néptanácsnak jogában állt feloszlítani az alsóbb szintűt, és kiírhatta az új választásokat, valamint hatályon kívül is helyezhette azok törvénysértő jogi aktusait (92–95. cikk). A néptanácsok tagjai a helyi államigazgatási egységen belül immunitást élveztek (96. cikk).

A *végrehajtó bizottság* volt a néptanács végrehajtó és rendelkező szerve. A bizottság gyakorolta a néptanács két ülése között annak jogait és teljesítette kötelességeit, egyébként beszámolási kötelezettséggel tartozott tevékenységéről és határozatainak végrehajtásáról. Az albán végrehajtó bizottságok is kettős alárendeltségben működtek: részint a néptanács, részint a felsőbb végrehajtó bizottság diszponált felettük. A néptanács munkáját a szakigazgatási szervek segítették (97–100. cikk).

Bulgária²⁵

A Bolgár Népköztársaság területe községekre, fővárosi kerületekre és körzetekre oszlott az 1971. évi alkotmány²⁶ szerint. Ezekben az államhatalom és a népi önkormányzat szervei a *népi tanácsok* (*народни съвети*) voltak. Tagjaikat elvben az össznépi érdekek, a körzetek és községek érdekei, valamint a választókerületek lakosságainak érdekei vezették. A tanácsok az állam politikáját valósították meg saját illetékességi területükön, emellett eldöntötték a helyi jelentőségű kérdéseket is. A népi tanácsok munkájuk során egybekapcsolták a határozatok meghozatalát és végrehajtását. Ennek jegyében irányították területük gazdaságának, szociális és egészségügyi, kommunális-szolgáltatási, úgyszintén kulturális és népművelési viszonyainak fejlesztését. Elvként fogalmazták meg, hogy e tevékenységeket az összállami és helyi érdekek, valamint a megfelelő államigazgatási egység komplex fejlesztésének ágazati és területi tervezése útján valósítják meg (109–114. cikk).

A népi tanácsok jogalkotási tevékenységük körében határozatokat, rendeleteket, szabályzatokat és utasításokat bocsátottak ki. A körzeti tanácsok évente legalább négyszer, a községi és fővárosi kerületi taná-

cok pedig legalább hatszor tartottak ülősszakot. Az alkotmány lehetővé tette népszavazás tartását is a „fontosabb” kérdésekben (115–117. cikk).

A tanácsok rendelkező szervül *végrehajtó bizottságokat* (*извршни одбору*) választottak és menthettek fel, ezen túl állandó és ideiglenes bizottságokat és szakigazgatási szerveket hoztak létre. A felettes tanácsok végrehajtó bizottságai felfüggeszthették az alsóbb fokú tanácsok törvénysértő vagy helytelen aktusainak és intézkedéseinek végrehajtását, és meg is semmisíthették azokat. A felettes népi tanácsok egyébként is megsemmisíthették az alsóbb fokúak jogi aktusait (118., 122–124. cikk).

Csehszlovákia²⁷

Az államhatalom és az államigazgatás szervei a kerületi, a járási és a községi (városi) *nemzeti bizottságok* (*národní výbory*) voltak az 1960. évi alkotmány²⁸ alapján, amelyek tagjait, a *képviselőket* a nép választotta kezdetben négy-, később ötévi időtartamra. A képviselők visszahívhatók voltak, s egyben felelősséggel tartoztak a választóiknak, ami szokatlan megoldás abban az esetben, ha a képviselőt ellátó testület tagjait ekként nevezik. A nemzeti bizottságok a dolgozók állandó és tevékeny részvételével kívánták végezni feladataikat. A képviselő a nemzeti bizottság első ülésén a nép akaratának megtartására fogadalmat tett (86–88. cikk).

A nemzeti bizottságok területükön tervszerűen irányították, szervezték és biztosították a gazdasági, kulturális, egészségügyi és szociális fejlesztést, elsőrendű feladataik közé tartozott a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése; biztosították a szocialista tulajdonnak és a társadalom szocialista rendjének védelmét, valamint a törvények végrehajtását és a szocialista szervezetek jogainak érvényesítését. Munkájukban az állami népgazdaság-fejlesztési tervhez kellett igazodniuk. A tervfeladatok megvalósításához szükséges anyagi és pénzügyi eszközökkel felelős módon kellett gazdálkodniuk (89., 90. cikk).

A nemzeti bizottságok azt az elvet követték, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság egész népének érdekei a részleges és helyi érdekek felett állnak, és az állampolgárokat egész tevékenységükkel a társadalom és az állam iránti kötelességük öntudatos és önkéntes teljesítésére nevelik. Evégből a bizottságok rendeleteket alkothattak, tanácsot, szakbizottságokat és egyéb szerveket hozhattak létre. A *tanács* (*rada*) hangolta össze a nemzeti bizottság többi szervének és intézményének munkáját. A tanács tagjait a nemzeti bizottság saját kebeléből választotta. A szakbizottságok kezdeményező, ellenőrző és végrehajtó szervek voltak, s igazgatási ágazatonként szerveződtek (93–95. cikk).

A felsőbb szintű nemzeti bizottságok irányították az alsóbb szinten elhelyezkedőket, ugyanakkor teljes mértékben tiszteletben kellett tartaniuk azok hatásköreit és felelősségét. A felsőbb szintű bizottságok ugyanakkor megsemmisíthették az alsóbb fokúak törvénysértő határozatait (96. cikk.).

Lengyelország²⁹

Az 1976. évi alkotmány³⁰ alapján a „dolgozó nép” helyi államhatalmi szervei a nagyközségekben, a városokban, a nagyobb városok kerületeiben és a vajdaságokban létesített *nemzeti tanácsok* (*radny narodowe*) voltak. Ezek kifejezésre juttatták a dolgozók akaratát, továbbá a jogalkotó szándéka szerint fejlesztették alkotó kezdeményezésüket és aktivitásukat a nemzet erejének és jólétének fokozása, valamint kultúrájának fejlesztése érdekében. A maguk területén irányították a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődést, valamint befolyást gyakoroltak valamennyi államigazgatási és gazdasági egységre. Gondoskodtak a lakossági szükségletek kielégítéséről. „harcoltak” az állampolgárokkal szembeni önkény és bürokrácia minden megnyilvánulása ellen, végül megszervezték a társadalmi ellenőrzés intézményeit. A nemzeti tanácsoknak volt jogosultsága meghatározni a vajdaság (*województwo*), a város, a kerület vagy nagyközség társadalmi-gazdasági tervét és költségvetését a helyi államigazgatási szervek javaslatai alapján (43–49. cikk).

A nemzeti tanácsok ülészakokon fejtették ki testületi tevékenységüket, amelyeket az elnökség szervezett és készített elő. A végrehajtó és rendelkező, sajátosan egyszemélyi szervek a *vajdák* (*wojewodowie*), a *városlélnökök* vagy *városvezetők*, a *kerületvezetők* és a *nagyközségvezetők* voltak. A vajdák és a vajdasági fokozatú városok elnökei illetékességi területükön egyben a kormány képviselőit is ellátták. Valamennyien felelősek voltak az adott szinten működő nemzeti tanácsnak. Az utóbbiak munkáját különböző állandó bizottságok is segítették (50–53. cikk).

A nemzeti tanács megsemmisíthette a hierarchiában alsóbb fokon álló másik nemzeti tanács törvénybe ütköző vagy az állam politikai irányvonalával összeegyeztethetetlen jogi aktusát (54. cikk).

Magyarország³¹

A Magyar Népköztársaság területe államigazgatási szempontból megyékre, járásokra, városokra, községekre tagozódott, amelyek közül a járásokat 1984-ben teljesen megszüntették. Az alkotmány az államhatalom helyi szerveiként a megyei, a járási, a városi, a községi és a városi kerületi tanácsokat jelölte meg.³² A járási tanácsok 1971-ben megszűntek. A helyi tanácsok tagjait az illető terület választópolgárai ciklusonként eltérő időtartamra választották. A tanácstagokat a törvényeknek megfelelően vissza is hívhatták (30. §).

A *helyi tanácsok* működésük területén a jogszabályok és a felsőbb szervek által meghatározott keretek között gyakorolták államhatalmi tevékenységüket. A helyi tanácsok vezették a gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységet, előkészítették és végrehajtották a helyi gazdasági tervet és költségvetést, irányították és ellenőrizték az alárendelt államhatalmi és államigazgatási szerveket. Elvben oltalmazták a dolgozók jogait, valamint irányították a helyi jellegű gazdasági vállalatok munkáját. A helyi tanácsok működési körükben

rendeleteket és határozatokat hoztak. A tanácsok az aljuk tartozó tanácsoknak minden olyan rendeletét, határozatát vagy intézkedését, amely az alkotmányba vagy alkotmányosan hozott jogszabályba ütközött, megsemmisíthették, illetőleg megváltoztathatták (31. §).

A helyi tanácsok végrehajtó és intézkedő szervei a *végrehajtó bizottságok* voltak, amelyeket tagjaik sorából maguk választottak. A bizottságot a vb elnök (1971-től a tanácselnök) vezette, a bizottság ügyvitelét pedig az elnöknek alárendelt titkár intézte. A végrehajtó bizottságok közvetlenül tartoztak felelősséggel a helyi tanácsoknak és a felsőbb tanácsok végrehajtó bizottságainak. A végrehajtó bizottságokat vagy azok tagjait a helyi tanácsok visszahívhatták. A végrehajtó bizottságok mellett az államigazgatási szervek ágazatonként külön szerveket létesíthetnek, amelyek szakirányítás szempontjából az államigazgatás felsőbb szerveinek, közvetlen munkájuk tekintetében pedig a végrehajtó bizottságnak voltak alárendelve (33–34. §).

A helyi tanácsokra vonatkozó részletes szabályokat külön törvények állapították meg. Ezek közül az első „tanácstörvényt” 1950-ben, a másodikat 1954-ben, a harmadikat pedig 1971-ben fogadta el az országgyűlés. Az 1971. évi törvény legjelentősebb *novuma* a tanácsok önkormányzati funkciójának legalább elvi jellegű hangsúlyozása volt.

Német Demokratikus Köztársaság³³

Az NDK-ban az 1968. évi alkotmány³⁴ szerint a helyi szinten működő, választott államhatalmi szerveket *helyi népképviselőeknek* nevezték (*örtliche Volksvertretungen*). Ezek kerületekben, járásokban, városokban, városi kerületekben, községekben és községközségekben alakultak. Tevékenységük elsődlegesen arra irányult, hogy gyarapítsák és védjék a szocialista tulajdont, állandóan javítsák az állampolgárok munka- és életkörülményeit, támogassák az állampolgárok és közösségeik társadalmi és kulturális életét, növeljék a szocialista állam- és jogismeretet, biztosítsák a közrendet, erősítsék a szocialista törvényességet, továbbá védjék az állampolgári jogokat (81. cikk.).

A helyi népképviselőek határozatokat hoztak, amelyek nem csupán szerveikre és intézményeikre, de területük egyéb népképviselőire, községeire és állampolgáraira is kötelezők voltak. Feladataik ellátására – végrehajtó szervként – *tanácsot* (*Rat*) és állandó bizottságokat választottak, leginkább a küldöttek sorából. Az NDK közigazgatási rendszerében tehát a tanács – a megszokott terminológiától eltérően – nem magát a választott képviselői szervet, hanem a végrehajtó bizottságot jelentette. Így tevékenységéért a helyi népképviselőnek tartozott felelősséggel, és a felsőbb fokú tanácsnak volt alárendelve. Az állandó bizottságok – mivel nem csupán küldöttek lehettek tagjaik – biztosították az állampolgárok közreműködését a helyi határozatok előkészítésében és végrehajtásában. A helyi népképviselőek feladataik ellátására társulhattak: szövetségeket hozhattak létre (82–84. cikk).

Románia³⁵

A Román Szocialista Köztársaság utolsó alap-törvénye³⁶ szerint az államhatalom helyi szervei a *néptanácsok* (*consilii populare*) voltak, amelyek vezették a helyi közigazgatási tevékenységet; ennek keretében biztosították a gazdasági, szociális, kulturális, városrendészeti és községgazdálkodási fejlődést, valamint a szocialista tulajdon védelmét, az állampolgárok jogainak oltalmát és a közrend fenntartását. Fő feladataik közé tartozott a helyi gazdasági terv és költségvetés elfogadása, valamint a zárszámadás jóváhagyása, a végrehajtó bizottság megválasztása és esetleges visszahívása. A rendszer hierarchikus voltából következően a felsőbb szinten elhelyezkedő néptanácsok ellenőrizték az alsóbb szintűek határozatait, továbbá a néptanácsok jogosultsága volt a bírák, a népi ülnökök és a megyei ügyészek megválasztása és visszahívása (!) is. A tanácsok *képviselőkből* (*reprezentanți*) álltak, a megbízatásuk a megyékben és Bukarestben (București) öt évre, a municípiumokban és Bukarest kerületeiben, valamint a városokban és a községekben két és fél évre szólt (86–88. cikk).

A tanácsoknak alárendelten működő, helyi rendelkező szervek a *végrehajtó bizottságok* és a *végrehajtó irodák* (*comiteturi executive, birouri executive*) voltak, amelyek generális hatáskörrel rendelkeztek azokban a területi közigazgatási egységekben, amelyekben a néptanácsot megválasztották. Az előbbieket a megyékben, Bukarestben, ennek kerületeiben és a municípiumokban, az utóbbiak a városokban és a községekben működtek. Fő feladatuk körükben végrehajtották a törvényeket, a törvényerejű rendeleteket, a Minisztertanács határozatait és a felettes szervek többi rendelkezését, valamint a néptanács határozatait; kidolgozták a helyi gazdasági terv és költségvetés tervezetét, majd a tanács általi elfogadásuk után azokat teljesítették. Ellenőrizték továbbá azon néptanácsi végrehajtó bizottságok vagy irodák munkáját is, amelyek rangsorban alá voltak rendelve az őket megválasztó néptanácsnak (94–96. cikk).

Ezen végrehajtó szervek elnökből, egy vagy több alelnökből és a néptanácsi képviselők közül választott egyéb tagokból álltak. Tevékenységük körében szintén hozhattak határozatokat. Mind testületileg, mind a tagok egyénenként felelősséggel tartoztak a néptanácsnak, valamint a felettes néptanácsi végrehajtó bizottságnak vagy irodának, és végső fokon a Minisztertanácsnak. Működésüket szakigazgatás szervek segítették (97–100. cikk).

3. A tanácsrendszer és a szocialista képviselőlet elméletének alapjai

1945 után a „szocialista országokban” elterjedt a népképviselőlet intézményének egy új alternatívája: a szovjet típusú tanácsrendszer és az ennek alapján létrehozott területi és országos képviselőlet.

Közös jellemzőjük volt, hogy a testületi szervekbe – amelyeket legtöbbször népi- vagy népi tanácsoknak, az NDK-ban helyi népképviselőleteknek, Csehszlovákiában nemzeti bizottságoknak, Jugoszláviában képviselői testületeknek neveztek – nem a plurális pártrendszer szabályai szerint választottak *képviselőket*, hanem a társadalmi-politikai tömegszervezetek (népfrontok) útján *küldötteket*. Ennek oka abban állt, hogy többpártrendszer az NDK és Lengyelország kivételével nem is létezett ezen országokban,³⁷ azonban az állampárti jellegű politikai és alkotmányos berendezkedésű államok is törekedtek annak látszatát kelteni, hogy a választások valódi népakaratot fejeznek ki, ezért nem maga a párt indított jelölteket, hanem formálisan egy *népfront jellegű szerv*,³⁸ amely valójában a párt alteregója volt.

Az ekként megválasztott tanácsok tagjainak joghelyzete is lényegesen különbözött a polgári kori vagy mai értelemben vett önkormányzati képviselőktől. Kezdve ezt azzal, hogy jobbra nem is képviselőnek nevezték őket – kivéve Csehszlovákiában és Romániában –, hanem *népi küldötteknek*. A küldött mint képviselőt ellátó személy mandátuma minden esetben *kötött* volt; ez abban nyilvánult meg, hogy elvben valamennyi országban visszahívhatók voltak megválasztásuk után. Ez nem biztosított számukra döntési szabadságot, mi több: függelmet valósított meg a politikai vezetés irányába. Ugyanakkor burkolt *utasítási jogot* is biztosítottak a „választók” számára a rendszeres beszámolási kötelezettség előírásával (imperatív-limitatív megbízatás). Ez utóbbi önmagában még nem volna problémás, csak hogy a küldöttek munkáját valójában a párt értékelte, és az elmozdítás jogát is az gyakorolta a valóságban.³⁹

A tanácsok rendelkező és végrehajtó szervei *kollegiális szervek*, a végrehajtó bizottságok voltak, ettől előzően az NDK-ban és Csehszlovákiában nevezték őket tanácsoknak, de ez ott sem tévesztendő össze a képviselői testülettel. Egyedüli kivételt Lengyelország jelentett, ahol vajdák, városelnökök, kerületvezetők és nagyközségvezetők mint egyszemélyi szervek végezték e feladatokat. A bizottságokat minden országban közvetett módon, vagyis a tanács szerv saját tagjai közül választotta, általában a népfront jelölése alapján. A végrehajtó bizottságok mindig kettős függésben álltak: részint felelősséggel tartoztak az őket választó tanácsnak, részint a felettes tanács testület végrehajtó bizottságának. Ezzel önálló döntési autonómiájuk valójában még a helyi ügyekben sem volt mindig: határozataikat bármikor megsemmisíthették a hierarchiában felette álló területi szervek.⁴⁰ Ezt a legtöbb alkotmány ugyan finomítani próbálta azzal, hogy a kontroll csak törvénysértés esetén gyakorolható, valójában azonban célszerűségi szempontokat is figyelembe vettek. A lengyel alkotmány például *expressis verbis* tartalmazta, hogy a felettes tanács akkor is megsemmisíthette az alsóbb fokon álló tanács szerv határozatát, ha az „összeegyeztethetetlen” volt az állam politikai irányvonalával. Az utóbbit pedig mindenkor az állampárt határozta meg.

Ekként nyilvánvaló, hogy a *hatalmi ágak vertikális megosztása nem érvényesült*, mi több: a népi demokratikus államok kifejezetten tagadták annak létjogosultságát. Az állami intézményrendszert egységesnek és osztatlanak tekintették, amelyben az irányítást a dolgozó munkásság és parasztság végzi az állampárton keresztül, amely egyedüli orákulum a társadalmi érdekeknek. Legfeljebb az állami feladatok *differenciáltságát* ismerték el.⁴¹ Ebből következik, hogy a tanácsok nem voltak valódi önkormányzati szervek még az 1970-es és az 1980-as években sem, annak ellenére, hogy az egyes államok a *demokratikus centralizmus* elvét hangsúlyozva igyekeztek ennek látszatát kelteni. Ez nem azt jelenti, hogy minden döntés országos, központi szinten született meg – mivel a valóságban léteztek ténylegesen helyi jellegű, politikailag semleges ügyek is –, csupán azt, hogy ennek a közjogi *lehetősége* minden kérdésben biztosított volt. Ez mutatta a rendszer valójában totális jellegét.

Ebbe a rendszerbe a tanácsok mint népi szervek illeszkedtek, számos funkciót és megoldást átvéve a megvetett „burzsoá” jogból, s hozzátevé mindehhez a tévesen értelmezett marxizmus ideológiáját, amely utópiájában sohasem beszélt ténylegesen diktatórikus

vagy totális államról. A tanácsokat a központi egységes államhatalom területi intézményeiként definiálták, amelyek a lokális ügyek intézése mellett mindenkor érvényesítették a felső szintű állami és nem állami szervek által megfogalmazott politikai célokat és elveket.⁴²

A bonyolult működésű tanácsrendszer megismerése nélkülözhetetlen volna korunk embere számára is, hiszen mindennemű politikai szólamok ellenére megkerülhetetlen részét képezi Kelet-Közép-Európa és Magyarország 20. századi – a jelenlegi alkotmányos berendezkedést közvetlenül megelőző – történelmének. A közigazgatási struktúra és intézményrendszer egyik lehetséges modellje volt a maga erőnyeivel és hátrányaival együtt, értéktétel nélkül. Lényeges ezt hangsúlyozni, hiszen minden országnak minden időben szüksége van közigazgatási intézményi hálózatra, amely nélkül a társadalom működésképtelen lenne. A jelenlegi elaprózott önkormányzati struktúránk sem hiba nélkül való, s a tanácsok sem voltak azok – ugyanakkor mindkettő működött/működik, és szervezte/szervezi az állampolgárok és közösségeik életét. Ezért fontos tanulmányozni őket nem csupán a köz-történet, hanem a jogtörténet módszereivel is.⁴³

Jegyzetek

- ¹ Perényi József–Dolmányos István: *A Szovjetunió története. I. Oroszország története 1917-ig* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 294–299. p.)
- ² Szeftel, Marc: *The Russian Constitution of April 23, 1906. Political Institutions of the Duma Monarchy* (Bruxelles, 1976); Vitte, Szergej Juljevics: *Egy kegyvesztett visszaemlékezése* (Budapest, 1964. 571–625. p.); Kovács István (szerk.): *Az októberi dekrétumok és az első szovjet alkotmány* (Budapest, 1980. 18–20. p.); Юшков, С. В.: *История государства и права СССР. Часть первая* (Москва, 1950. 584–631. p.)
- ³ Kun Miklós: *1917. Egy év krónikája* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 15–35. p.); Юшков, 1950, 644–653. p.
- ⁴ Dolmányos István: *A Szovjetunió története. II. 1917–1966* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 7–8. p.)
- ⁵ Dolmányos, 1989. 11–13. p.
- ⁶ Kovács, 1980. 21–25. p.; Dolmányos, 1989. 26–27. p.
- ⁷ Munkás- és parasztküldöttek valamennyi kormányzósági és járási szovjetjének (1917. október 26.). In: Kovács, 1980. 87. p.
- ⁸ Dekrétum a központi városi дума feloszlásáról (1917. november 16.). In: Kovács, 1980. 137–138. p., lásd még 47–48. p. Az idézett szövegben említett L. G. Kornilov 1917 szeptemberében sikertelen jobboldali hatalom-átvételi kísérletet hajtott végre A. F. Kerenszkijel szemben, amelynek nyomán a Kadét párti miniszterek kiléptek a kormányból.
- ⁹ Dekrétum a küldöttek visszahívásának jogáról (1917. november 21.). In: Kovács, 1980. 140–141. p.
- ¹⁰ A belügyi népbiztos felhívása a helyi önkormányzatok megszervezéséről (1917. december 24.). In: Kovács, 1980. 168–169. p.
- ¹¹ A belügyi népbiztos utasítása a szovjetek jogairól és kötelességeiről (1917. december 24.). In: Kovács, 1980. 173–174. p.
- ¹² Kun, 1988. 656–677. p.
- ¹³ Dekrétum az alkotmányozó nemzetgyűlés feloszlásáról (1918. január 6.). In: Kovács, 1980. 180–182. p.
- ¹⁴ Az Oroszországi Szocialista Föderatív Köztársaság alkotmánya (alaptörvénye). In: Kovács, 1980. 217–246. p.; Ruszoly József: *Európa alkotmánytörténete. Előadások és tanulmányok középkori és újkorai intézményekről* (Budapest, 2005. 526–553. p.); Horváth Pál: *Bevezetés az egyetemes jogtörténet forrásaiba* (Budapest, 1996. 304–321. p.); Dolmányos, 1989. 87–90. p.

- ¹⁵ A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alaptörvénye (alkotmánya). 1924. január 31. In: Kovács, István (szerk.): *A Szovjetunió szövetségi alkotmányai* (Budapest, 1982. 129–147. p.)
- ¹⁶ A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alkotmánya (alaptörvénye). 1936. december 5. In: Kovács, 1982. 201–224. p.; Horváth Pál: *A szocialista jogtípus fejlődéstörténete* (Budapest, 1987. 69–73. p.); Dolmányos, 1989. 228–230. p.
- ¹⁷ Szenté Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. 1945–2005*. (Budapest, 2006. 135. p.). A korabeli szovjetekről lásd még: Aszkerov, A. A.: *Az államhatalom helyi szovjet szervei* (Állam és Igazgatás [a továbbiakban: ÁI], 1949. május–június [5–6. szám], 303–311. p., július–augusztus [7–8. szám], 442–456. p.); Kovács István: *A szovjetek a Szovjetunió politikai alapja* (ÁI 1950. június–július [6–7. szám], 436–450. p.); Trajnyin, I.: *A tanácsok – a szocialista forradalom politikai alapja* (ÁI I. 1950. január [1. szám], 8–21. p., II. február [2. szám], 97–107. p., III. március [3. szám], 149–154. p., IV. április–május [4–5. szám], 325–330. p.); Marejeva, I. G.: *A helyi szovjet ellenőrzése az igazgatási szervek felett* (ÁI 1951. szeptember–október [9–10. szám], 547–556. p.); Luzsin, A. V.: *A dolgozók küldötteinek városi szovjetjei és a vb. tevékenységével kapcsolatos alapvető módszerek* (ÁI 1955. november [11. szám], 675–680. p.); Tyihomirov, J. A.: *A helyi államhatalmi szervek további fejlődésének néhány kérdése a Szovjetunióban* (ÁI 1960. augusztus [8. szám], 581–594. p.); *Törvény a szovjet képviselők és tanácsstagok jogállásáról* (ÁI 1973. március [3. szám], 259–266. p.); *Az OSzSzk törvénye a dolgozók küldötteinek városi, városi kerületi szovjetjeiről* (ÁI 1973. június [6. szám], 544–561. p.); *Az OSzSzk törvénye a dolgozók küldötteinek járási szovjetjeiről* (ÁI 1973. június [6. szám], 562–565. p.)
- ¹⁸ A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alkotmánya (1977. október 7.). In: Kovács, 1982. 231–282. p.; Horváth, 1987. 202–203. és 222–229. p.
- ¹⁹ Horváth, 1987. 224–225. p.; Árvay Árpád: *A helyi szovjetek tevékenységének pártirányítása* (ÁI 1978. augusztus–szeptember [8–9. szám], 738–746. p.)
- ²⁰ A korszakról átfogó irodalomként lásd: Fejtő Ferenc: *Histoire des démocraties populaires* (Paris, 1952; bővített kiadás: *Histoire des*

démocraties populaires. 1. L'ère de Staline [1945–1952]; 2. Après Staline [1953–1963]. Paris, 1969; 1979; 1992; 1998; 2006; héberül: Tel-Aviv, 1954; olaszul: Firenze, 1955; spanyolul: Barcelona, 1971; angolul: New York–London, 1971; németül: Köln, 1973; japánul: Tokió, 1978; magyarul: A népi demokráciák története. Budapest, 1991); Butler, William E.: Soviet Law (London: Butterworth, 1983, 1988); Heka László: A szláv államok jogrendszerei (Szeged, 2008)

²¹ A királyságtól de facto megfosztott délszláv országban már 1945 augusztusában összeült az alkotmányozó tevékenységet is végző Ideiglenes Népszkupstina, amely Jugoszláviát demokratikus szövetségi államnak deklarálta. A tényleges Alkotmányozó Szkupstina 1945. november 29-én nyílt meg, és de iure is döntött a népköztársasági államforma bevezetéséről. Az első alkotmányt 1946. január 30-án fogadták el, a másodikat 1963. április 7-én, a harmadikat pedig 1974. február 21-én. Lásd: Kovács István (szerk.): Az európai népi demokráciák alkotmányai (Budapest, 1985. 53. és 185–189. p.)

²² Az 1974. évi alkotmány szövegét lásd: Kovács, 1985. 190–314. p.; Horváth, 1987. 295–299. és 332–340. p. Toldi Ferenc (szerk.): Az európai népi demokratikus országok területi beosztása és tanácsai szervezete (Budapest, 1977. 71–100. p.); Szenté, 2006. 126–127. p.; Heka László: Szerbia állam- és jogtörténete (Szeged, 2005. 207–223. p.); Toldi Ferenc: A jugoszláv alkotmánytörténet áttekintése (Állam- és Jogtudomány, X. 1967. 1. szám, 45–78. p.); Jelavich, Barbara: A Balkán története. 20. század (Budapest, 2000. 335–351. p.); Dallos Ferenc: Jegyzetek Jugoszláviáról (Ál 1956. szeptember [9. szám], 556–565. p.); Fonyó Gyula: Az igazgatás néhány új vonása Jugoszláviában (Ál 1965. március [3. szám], 272–276. p.); Horváth Albert: A jugoszláv községi szkupstinák működéséről (Ál 1968. szeptember [9. szám], 827–837. p.)

²³ 1945. december 2-án tartották az alkotmányozó gyűlési választásokat Albániában, amelynek nyomán a konvenció 1946. január 11-én ült össze, s döntöttek a népköztársasági államformáról. Nem sokkal később, március 14-én elfogadták az első albán alkotmányt, majd számos módosítás után 1976. december 28-án alkották meg a másodikat (Kovács, 1985. 65–66. p.)

²⁴ Az 1976. évi alkotmány szövegét lásd: Kovács, 1985. 67–83. p.; Horváth, 1987. 299–300. p., 335. p.; Jelavich, 2000. 290–292. és 329–335. p.; Érchegey József: Az Albán Népköztársaság államrendje (Ál 1951. január–február [1–2. szám], 100–108. p.); Szamel Lajos: Az albán népi tanácsok szervezetének és működésének új szabályozása (Ál 1951. március–április [3–4. szám], 211–216. p.)

²⁵ A második világháború utáni első választások 1945 novemberében zajlottak, melynek nyomán megalakult a Nagy Népgyűlés, amely alkotmányozó feladatokat látott el. E tevékenység Bulgáriában viszonylag hosszú folyamat volt, mivel csak 1947. december 4-én fogadták el az első alkotmányt. A másodikat jóval később, 1971. május 18-án hirdették ki (Kovács, 1985. 87–88. p.)

²⁶ Az 1971. évi alkotmány szövegét lásd: Kovács, 1985. 89–112. p.; Horváth, 1987. 292–293. és 321–326. p.; Toldi: i. m., 21–36. p.; Niederhauser Emil: Bulgária története (Budapest, 1959. 209–224. p.); Jelavich, 2000. 276–290. és 318–323. p.; Koszev, Dimităr–Hrisztov, Hrisztov–Angelov, Dimităr: Bulgária története (Budapest, 1971. 219–271. p.); Gyulai Lajos: A helyi tanácsok reformja Bulgáriában (Ál 1970. május [5. szám], 451–458. p.); Dobromir, Mihajlov: Közigazgatási reformok Bulgáriában (Ál 1979. június [6. szám], 510–518. p.)

²⁷ Csehszlovákiában az alkotmányozó nemzetgyűlést 1946. május 26-án választották meg, amely végül 1948. május 9-én fogadta el az új alkotmányt, amellyel hatályon kívül helyezték az 1920. évi, valamint általában minden jogszabályt, amely ellentétes volt az új alkotmánnyal és a népi demokrácia szellemiségével. Ezt az alapvető jogforrást később úgynevezett alkotmánytörvényekkel több ízben módosították, mígnem 1960. július 11-én egy új alkotmányt fogadott el a Nemzetgyűlés. Ez utóbbit a 143/1968. számú alkotmánytörvény módosította jelentősebb mértékben, amely a

szocialista köztársaságot unitárius államból föderációvá alakította át. Ezt egészítette ki a 144/1968. számú alkotmánytörvény, amely a nemzetiségek helyzetéről rendelkezett. E három jogszabály így együttesen alkotta Csehszlovákia alkotmányát. Lásd: Kovács, 1985. 115–117. p.

²⁸ A három alkotmánytörvény szövegét lásd: Kovács, 1985. 118–181. p.; Horváth, 1987. 282–285. p., 309–314. p.; Toldi, 1977. 39–67. p.; Szenté, 2006. 122–124. p.; Trella, Rudolf–Chavonec, Jaroslav: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság új államjogi elrendezése (Bratislava, 1971); Trócsányi László: Új jogszabály a csehszlovák nemzeti bizottságokról (Ál 1955. január–február [1–2. szám], 79–87. p.); A nemzeti bizottságok albizottságai Csehszlovákiában (Ál 1962. április [4. szám], 312–315. p.); Fonyó Gyula: A csehszlovák községi tanácsok munkájáról (Ál 1966. május [5. szám], 435–450. p.); Törvény a csehszlovák nemzeti bizottságokról (Ál 1967. október [10. szám], 942–958. p.)

²⁹ Az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat 1947. január 19-re tűzték ki Lengyelországban, amely a Demokratikus Blokk (a népfront) győzelmét hozta. A Szejm 1947. február 19-én fogadott el törvényt a köztársaság legfelsőbb szerveiről („Kis alkotmány”, Mala Konstitucja), majd február 22-én egy külön törvényt az állampolgárok alapvető jogairól. A helyi hatalomgyakorlás szerveiről, a nemzeti tanácsokról 1950-ben alkottak önálló törvényt, csakúgy, mint az igazságszolgáltatási szervezetről. Az egységes alkotmányt csak 1952. július 22-én hozták létre. Számos módosítás után, 1976. február 10-én hirdették ki az alkotmány egységes szerkezetbe foglalt, mintegy új szövegét (Kovács, 1985. 317–320. p.)

³⁰ Az 1976. évi alkotmány szövegét lásd: Kovács, 1985. 321–340. p.; Horváth, 1987. 285–291. és 314–320. p.; Szenté, 2006. 121–122. p.; Toldi, 1977. 103–141. p.; Lopatka, Adam: A helyi hatalmi és igazgatási szervek reformjának befejezése a Lengyel Népköztársaságban (Jogtudományi Közöny. 1976. október [10. szám], 557–565. p.); A Lengyel Népköztársaság 1983. évi törvénye a tanácsok és a területi önkormányzat rendszeréről. (Elfogadva: 1983. VII. 20.) (Budapest, 1984); Golebiowski, Janusz: A szocializmus építésének általános törvényszerűségei és sajátos vonásai Lengyelországban. In: A népi Magyarország negyedszázada. Szerk.: Blaskovits János (Budapest, 1972, 167–172. p.); Kolomejczyk, Norbert: A párt vezető szerepének egyes kérdései a szocializmus építésében Lengyelországban. In: A népi Magyarország negyedszázada. Szerk.: Blaskovits János (Budapest, 1972, 173–178. p.); Davies, Norman: Lengyelország története (Budapest, 2006. 837–928. p.); Horváth János: A lengyel népi tanácsok életéből (Ál 1954. június–július [6–7. szám], 379–385. p.); Horváth János: A Lengyel Nemzeti Front és a lengyel népi tanácsok (Ál 1955. január–február [1–2. szám], 88–91. p.); Farkas Ottó: A lengyel népi tanácsok munkájáról (Ál 1970. január. [1. szám], 52–63. p.); Törvény a lengyel nemzeti tanácsokról (Ál 1974. március. [3. szám], 250–271. p.)

³¹ A vizsgált államok közül Magyarország volt az egyedüli, amely a népi demokratikus korszakban csak egyetlen alkotmányt fogadott el, nevezetesen az 1949. évi XX. törvény formájában. Ennek a „fordulat” előtti módosításait az 1950. évi IV. tv., az 1952. évi I. tv., az 1953. évi IV. tv., 1954. évi VIII. tv., az 1955. évi II. és IV. tv., az 1957. évi II. tv., az 1972. évi I. tv., az 1975. évi I. tv., az 1983. évi II. tv., az 1985. évi VI. tv., az 1987. évi X. tv., valamint az 1989. évi I., VIII. és XXXI. törvények tartalmazták.

³² Átfogó irodalomként lásd: Beér János–Kovács István–Szamel Lajos: Magyar államjog (Budapest, 1964, 347–389. p.); Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon, 1945–1960 (Budapest, 1962); Rigó István–Dr. Bíró Dénes: A költségvetési szervek és a tanácsok gazdálkodása az új mechanizmusban (Budapest, 1967); Müller György: A tanácsai hatáskörleltetés elveiről (Budapest, 1977); Vági Gábor: Versengés a fejlesztési forrásokért: területi elosztás – társadalmi egyenlőtlenségek (Budapest, 1982); Szilágyi György: Ahogy a Torony alatt látnam és megéltém... Szemelvények Szeged XX.

századi közigazgatás-történetéből (Szeged, 2003); Antal Tamás: *A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950–1990). Szervezeti és működési alapvetések* (Szeged, 2009)

- ³³ A második világháború utáni német kérdés: Németország megszállási övezetekre (zónákra) osztottságának és szüntelől szüverénitálásának problematikája a hidegháború jegyében „rendeződött”, s egyben kifejezte azt a kettősséget, amely a demokratikus tőkés államok és a népi demokratikus szocialista államok között alakult ki a világban. Ennek megfelelően 1949. október 7-én a szovjet megszállási zónából (az öt keleti tartományból (Szászország, Brandenburg, Mecklenburg, Sachsen-Anhalt és Thüringia) megalakult a Német Demokratikus Köztársaság. Az akkor elfogadott alkotmány az országot a munkások és parasztok szocialista államának nyilvánította. A második kelet-német alkotmány 1968. március 26-án jött létre, amelyet népszavazás útján is megerősítettek április 6-án (Kovács, 1985, 343–346. p.)
- ³⁴ Az 1968. évi alkotmány szövegét lásd: Kovács, 1985, 347–372. p.; Horváth, 1987, 281–282. és 304–309. p.; Toldi, 1977, 145–174. p.; Szenté, 2006, 119–121. p.; Lipski, Horst: *A leninizmus alkalmazásának tapasztalatai a Német Szocialista Egységpártban*. In: *A népi Magyarország negyedszázada*. Szerk.: Blaskovits János (Budapest, 1972, 211–214. p.); Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban*. II. (Budapest, 2005, 113–441. p.); Alt Guidó: *Államigazgatási reform a Német Köztársaságban* (Ál 1952. október [10. szám], 571–576. p.); Alt Guidó: *Az NDK továbbfejlesztett államigazgatását* (Ál 1953. július–augusztus [7–8. szám], 411–416. p.); Csollák Gábor–Pusztai Ferenc: *Tanácsi munka az NDK-ban* (Ál 1969. április [4. szám], 332–343. p.); A Német Demokratikus Köztársaság törvénye a helyi tanácsokról (Ál 1973. december [12. szám], 1110–1141. p.)
- ³⁵ Romániában a népköztársaság kikiáltását követően, 1948-ban tartottak először választásokat. Az ekkor megalakult Nagy Nemzetgyűlés 1948. április 13-án fogadta el az első szocialista alkotmányt. Ezt 1952. szeptember 24-én egy újabb követte, amely 1965-ig volt hatályban. Ekkor, 1965. augusztus 21-én elfogadták a harmadik romániai alkotmányt is, amelynek leglényegesebb módosításaként 1974-ben köztársasági elnöki intézményt hoztak létre. Lásd: Kovács, 1985, 375–376. p.
- ³⁶ Az 1965. évi alkotmány szövegét lásd: Kovács, 1985, 377–402. p.; Horváth, 1987, 293–295. és 326–332. p.; Toldi, 1977, 177–194. p.; Szenté, 2006, 128–129. p.; Jelavich, 2000, 323–329. p.; Ţuţui, Gheorghe–Nicolae, Ionel: *Átalakulások Románia társadalmi felépítésében*. In: *A népi Magyarország negyedszázada*. Szerk.: Blaskovits János (Budapest, 1972, 197–209. p.); Durand, Catherine: *A román nép története* (Budapest, 1998, 321–449. p.); *A román néptanácsok életéből*. I–II. (Ál 1954. június–július [6–7. szám], 388–392. p.; október–november [10–11. szám], 600–604. p.); Fné: *A Nagy Nemzetgyűlés és a népi*

tanácsok működésének néhány időszerű kérdése a Román Népköztársaságban (Ál 1955. május [5. szám], 293–297. p.); Fné: *Néptanácsi választások a Román Népköztársaságban* (Ál 1956. április [4. szám], 249–253. p.); Fonyó Gyula: *A román közszéki néptanácsok működéséről* (Ál 1966. augusztus [8. szám], 749–761. p.)

- ³⁷ Bihari Ottó: *Képviselési rendszer*. In: *Állam- és jogtudományi enciklopédia*. Főszerk.: Szabó Imre (Budapest, 1980, II. kötet, 986. p.)
- ³⁸ Ennek indokát abban határozták meg, miszerint „jellemző volt az a törekvés, hogy a dolgozó lakosságot jogi szabályozás vagy egyéb manipuláció segítségével kizárják a képviselési szervekből”. Némely szerzők – a kor ideológiai útmutatásainak megfelelően, különösen az 1950-es években – odáig mentek, hogy egyetemesen kijelentsék: „a burzsoa választások az igazi népkarat meghamisításának eszközei” (Bihari, 1980, 984. p.; Kovács István: *A burzsoa alkotmányosság válsága*. Budapest, 1953, 180–203. p.)
- ³⁹ Bihari Ottó: *Az államhatalmi-képviselési szervek elmélete* (Budapest, 1963, 137–154. p.); Bihari Ottó: *A tanácsok államhatalmi jellege* (Ál 1965. április [4. szám], 358–370. p.)
- ⁴⁰ Bihari, 1963, 228–231. p.
- ⁴¹ Beér János: *A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945–1960*. (Budapest, 1962, 5–9. p.); Beér János–Kovács István–Szamel Lajos: *Magyar államjog* (Budapest, 1964, 200–219. p.); Szamel Lajos: *A Magyar Népköztársaság államszervezetének kialakulása és fejlődése* In: *20 év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből*. Szerk.: Szabó Bálint (Budapest, 1964, 325–328. p.); Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei* (Budapest, 1962, 384–385. p.); Beér János: *Az államhatalmi szervezet egysége a Magyar Népköztársaságban* (Ál 1960. április [4. szám], 258–271. p.); Beér János: *Helyi tanácsaink államhatalmi jellege* (Ál 1951. november–december [11–12. szám], 593–606. p.)
- ⁴² A szovjet típusú közigazgatásról a *Соемское Говядарство и Право* című, 1939-től Moszkvában megjelent folyóiratban olvashatók a rendszert belülről elemző és az ideológiát interpretáló szakmai tanulmányok.
- ⁴³ Ennek alátámasztására érdemes a mottóban is idézett Bibó Istvánra (1911–1979) utalni, aki 1949 előtt tartott egyetemi előadásaiiban mint lehetséges és releváns, néhol talán magyarázhatóan szükségszerű megoldásnak tekintette a szocialisztikus áramlatok előretörését. Ezért a Szovjetunió társadalmi és politikai berendezkedését, államfelépítményét egyelőre értékelésmentes színben tüntette fel: nem elítélendő antidemokratikus, hanem sajátos, „orosz utas” megoldásként említette. Lásd: *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949* (Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004, 77–176. p., különösen 80–81. p., 88. p.).

MISKOLCI JOGI SZEMLE – A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Bragyova András • A szerkesztőbizottság titkára: Dr. Angyal Zoltán
A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Barzó Tímea, Dr. Csák Csilla, Dr. Erdős Éva, Dr. Paulovics Anita, Dr. Péter Orsolya, Dr. Róth Erika, Dr. Sáy Pál, Dr. Várad Erika, Dr. Wopera Zsuzsa, Dr. Asztalos Ssófia, Dr. Juhász Ágnes, Dr. Ficsor Krisztina, Soltész Blanka, Bíró István.

Kiadja: Bóbor Kiadó, Miskolc – HU ISSN 1788-0386

A 4. évfolyam (2009) 1. számának tartalmából:

Tanulmányok:

Kovács Kriszta: Alkotmány és kvóta • Prugberger Tamás: A munka- és közszolgálati jogviszony megszűnése • Hautzinger Zoltán: A büntető eljárásjog alapelveinek hatása a katonai büntetőeljárásra • Csapó Zsuzsanna: Nemzetközi bíróságok fellépése a gyermekek védelmében • Juhász Ágnes: *In-house* (köz)beszerzés – szabály vagy kivétel? • Leszkoven László: A saját dolgon fennálló haszonélvezeti jog kérdéséhez • Barta Attila: Tocqueville az amerikai közigazgatásról • Barta Judit: A közhasznú nonprofit gazdasági társaságok természete és szabályozása
Memória
Morton Géza: A nemzetközi jog jogágiságának kérdéséhez

Föglein Gizella

Párthatározattól – törvényhozási szándékig

**Csúcsszintű döntések
a magyarországi nemzetiségekről
a Kádár-korszakban, 1978, 1988**

Az 1978-as nemzetiségi párthatározat politikai kontextusai és előzményei

A Kádár-rendszer nemzetiségpolitikájának hű tükröi közé tartoznak a Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP) a témával kapcsolatos határozatai, amelyek nemcsak a párt politikájának jellemzőiről, azok változásairól adnak képet, hanem rávilágítanak az országban élő nemzetiségek délszlávok (horvátok, szerbek, szlovének), németek, románok és szlovákok helyzetére, valamint az ország külpolitikai vonalvezetésére, ezzel együtt a társadalmi-gazdasági viszonyok megoldási módjaira is.

Az 1978-as nemzetiségi párthatározat egyszerre tekinthető egy nyitottabb külpolitika következményének és az MSZMP különböző szervezetekre gyakorolt erősebb kontrollja kifejeződésének.

Az 1968-as nemzetiségpolitikai határozat kibocsátása óta eltelt egy évtized néhány elemében változást hozott a hazai külpolitikában. Azáltal, hogy a szomszédos országok a határukon belül élő magyar közösségek asszimilálására törekedtek, a kezdeti passzivitást aktívabb magyarországi külpolitika váltotta fel – köszönhetően annak is, hogy a rendszer hatalmának minél szélesebb körű, a nemzeti elkötelezettségű véleményformáló értelmiségre is kiterjedő elismertetésére törekedett, valamint külföldi megítélését is javítani kívánta.

A hazai nemzetiségek „híd szerepe” ugyanakkor nemcsak a környező, kommunista diktatúrát, államszocializmust működtető országokra vonatkozott, hanem más, közép- és nyugat-európai (Lajtán túli) országokkal való kapcsolattartásra is.¹ Ennek jeleként alakult ki szorosabb együttműködés a Német Demokratikus Köztársasággal (NDK), majd a Német Szövetségi Köztársasággal (NSZK), azután, hogy a Willy Brandt vezette szociáldemokrata-szabaddemokrata kormány jutott hatalomra, amely keleti politikájában a fokozottabb közeledés híve volt.² Így került sor 1973-ban a diplomáciai kapcsolatok felvételére az NSZK-val, majd az 1976-os kulturális megállapodás megkötésére az NDK-val, amely az oktatásban ösztöndíjas hallgatók cseréjét tette lehetővé.

A nemzeti kérdés új megközelítését és a szomszédos országokkal szemben követendő differenciált magyar külpolitikát Kádár János több nyilatkozatában hitelesítette. Ezek közül a legnagyobb visszhangot az 1975. évi helsinki konferencián mondott beszéde váltotta ki. A helsinki konferencia záródokumentumát Magyarország és szomszédjai egyaránt megelégedéssel fogadták. A szomszédok azért, mert rögzítette a határok sérthetlenségét; Magyarország pedig azért, mert jogalapot kapott az anyaország és a határokon kívüli magyarság közötti kulturális kapcsolatok erősítésére.³

A Kádár-rendszer így a szomszédos országok magyarokkal szembeni asszimilációs politikáját olyan, a saját nemzetiségeinek jogaira jobban összpontosító intézkedésekkel akarta kiváltani, amelytől egyrészt a „közösönöség”, másrészt a „szocialista táboron belüli egység” megteremtését remélte – felhasználva ehhez a nemzetiségeket.

Az MSZMP KB Külügyi Osztályának Előterjesztése az MSZMP KB Politikai Bizottságának a szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiségek helyzetéről és ezzel kapcsolatos politikánk egyes kérdéseiről (1977. január 20.)

A nemzeti-nemzetiségi kérdés új megközelítésének és a szomszédos országokkal szemben követendő differenciált magyar külpolitikának egyik bizonyítéka volt az MSZMP Központi Bizottsága (KB) Külügyi Osztályának 1977. január 20-ai, „Szigorúan bizalmas!” jelzéssel ellátott, *Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságának a szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiségek helyzetéről és ezzel kapcsolatos politikánk egyes kérdéseiről*⁴ című dokumentuma. A 12 és fél oldalas, három példányban készült elaborátumot Berecz János, az MSZMP KB Külügyi Osztálya vezetőjének neve fémjelmezte; az anyagot utólag Gyenes András KB titkár és Óvári Miklós, az agitációs ügyekért felelős KB titkár láttamozta.⁵ A dokumentum a témáról klasszikusan hármas szerkezeti egységben (*Preambulum, Helyzetértékelés és Cselekvési terv*) foglalkozott.

A *Preambulum* kiemelten utalt arra a tényre, hogy a „nemzetiségi kérdés iránti megnövekedett érdeklődés általános, nemzetközi – nem speciálisan magyar – jelenség”.⁶ Az MSZMP elvi megállapítása szerint „a nemzetiségi kérdést internacionalista politikánk szellemében, a szocializmus egyetemes érdekeinek rendeli alá. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kísérjük figyelemmel a magyar nemzetiségek sorsának alakulását.”⁷

A *Helyzetértékelés* sorra vette a szomszédos szocialista országokban élő magyarok helyzetét és a magyar nemzetiségpolitika külpolitikai vonatkozásait.

Eszerint: míg Romániában 1945–1948 között „elvi nemzetiségi politika volt kibontakozóban, azóta a Román Kommunista Párt (RKP) politikája a nacionalizmus irányában tért el.”⁸ A román szervek egyfelől tudomásul veszik a realitásokat, másfelől viszont „minden, politikailag alkalmazható eszközzel, sőt adminisztratív intézkedésekkel is igyekeznek elősegíteni az ország minél tökéletesebb ’homogenizálását’.”⁹ A végkicsengés egyértelmű volt: a román vezetés sokféle módon nehezíti „a magyar nemzetiség és az anyaország érintkezését.” A kulturális kapcsolatok viszonylag rendezettek, de elmaradnak a szükségletektől és a lehetőségektől is.¹⁰

Csehszlovákia területén 1968 után több, a magyar nemzetiség helyzetét javító intézkedés született. A dokumentum alapján azonban az „időnként előtérbe kerülő szlovák nacionalizmus befolyása eredményeként végrehajtásukra csak részben és következtelenül került sor”.¹¹ A kulturális megállapodás – csehszlovák ellenállás miatt – a korábbinál szerényebb lehetőségeket rögzít a nemzetiségi együttműködésben.

Jugoszlávia – az előterjesztés szerint – a nemzetiségi jogok élharcosaként lépett fel, s nagyfokú készséget tanúsított a magyar–jugoszláv államközi nemzetiségi együttműködésre. A délszláv állam kifejezetten jogot formált arra, hogy „a határain túl élő nemzetiségekkel kapcsolatot tartson, és fejlődésüket segítse. Az éles vitákat kerülve érzékeltetik, hogy a nálunk élő nemzetiségek helyzetének rendezését nem tekintik a jugoszláviai viszonyokkal azonos értékűnek.”¹² Az érintett szomszédos országok közül deklaráltan csak Jugoszlávia vallotta, hogy az egymás államában élő „nemzetiségek közöttünk hidat alkotnak.”

A *Cselekvési terv* (Állásfoglalás-tervezet) a magyar nemzetiségpolitikát illetően leszögezte, hogy a nemzetiségi kérdés belügy; a nemzetiségi együttműködést viszont nem tekintette egyirányú mozgásnak. A dokumentum hangsúlyozta, hogy a nemzetiségek helyzetük, történelmük, kultúrájuk okán kettős kötődésűek: „egyaránt kapcsolódnak a lakóhelyük szerinti ország népéhez és anyanemzetükhöz, befogadói és közvetítői lehetnek e két kultúrának, és létüknél fogva érdekelték a barátság mélyülésében, szélesedésében. Ezért a nemzetiségeket – a nálunk élőket és a szomszédos szocialista országokban élő magyarokat – az országainkat és népeinket összekapcsoló tényezőknek tekintjük”.¹³ Annál is inkább, mivel „nemzetiségeink többségének anyanemzetei a szomszédos szocialista országokban élnek és sorsuk iránt egyaránt érdeklődést mutatnak, bár politikájuktól függően ennek megnyilvánulása és mértéke különböző”.¹⁴

Az MSZMP PB Külügyi Osztályának előterjesztése „természetesen” nem foglalkozott a hazai német nemzetiséggel. Mindazonáltal e dokumentum az 1978. évi nemzetiségpolitikai PB-határozat meghatározó külpolitikai irányultságú előzményének tekinthető. A külföldi magyarság megítélésének megváltozásával egyidejűleg a hazai nemzetiségek kezelése is módosult.

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata nemzetiségi politikánk néhány időszzerű kérdéséről és a nemzetiségi szövetségek 1978-ban esedékes kongresszusainak előkészítéséről (1978. január 10.)

Az 1978. évi párthatározat¹⁵ címadásából egyértelmű, hogy kötelezően végrehajtandó intézkedésről van szó, amelynek aktualitását a nemzetiségek érdekvédelmét betöltő szervezetek országos tanácskozásait megelőlegezve adták ki, annak érdekében, hogy irányelvet adjanak a gyakorlatilag a párt uszályában működő nemzetiségi szövetségek részére. A határozat nem is titkolja ebbéli szándékát: „Előkészítésükre és lebonyolításukra nagy gondot kell fordítani, hogy méltóan juttassák kifejezésre pártunk és kormányunk nemzetiségi politikáját.”¹⁶

Ezen túlmenően viszont – szemben az 1958-as párthatározattal – a nemzetiségi szövetségek már nemcsak mint „a párt és a kormány” szavát közvetítő szervek lépnek fel, hanem olyan szervezetekként is, amelyek saját nemzetiségük gondjait, problémáit is közvetítik a párt felé, így az állammal való kapcsolatban csökken az egyoldalúság. Mindazonáltal a kormány pártirányítása 1989-ig lényegében zökkenőmentes volt, a mindenkori miniszterelnök ugyanis tagja volt a párt legfelső vezetőszervények, a politikai bizottságnak.¹⁷

A „Szigorúan bizalmas!”-nak minősített politikai bizottsági dokumentum világosan leszögezi, hogy továbbra is az addigi párthatározatok szellemében kíván eljárni, azokat alapnak tekinti: „Nemzetiségi politikánkat továbbra is alkotmányunk, valamint a vonatkozó párthatározatok szellemében, a megnövekedett hazai és nemzetközi követelményeknek megfelelően kell fejleszteni.”¹⁸ Lényeges ugyanakkor, hogy a párt saját akaratát a körülmények figyelembevételével, a nemzetközi helyzet alakulásával kívánta összhangba hozni. A többes szám első személy használata mutatja a párt önmagában való intézkedési jogát, a döntésben való részvétel kizárólagosságát.

A párthatározat nemzetiségekként említi a hazai kisebbségeket, akiket már az 1958-as párthatározat óta ezzel a kifejezéssel illetnek. Mivel a párt intézkedéseit és akaratát a közélet minden területén végre kellett hajtani, ezért az MSZMP számára célszerűbb volt – és nyelvhasználatában is aktuálisabb – „nemzetiségi származású állampolgárokról” beszélni. Ez a kifejezés-használat utal az állam és a nemzetiségek együttműködésének szorosabbá tételére.

Külső kapcsolatok és a párthatározat

Az 1978. évi határozat egyértelműen tükrözi a német viszony újragondolását, jóllehet átütő fordulatról nem lehet beszélni, sokkal inkább a magyar politikai elit azon felismeréséről, hogy az NDK felé az NSZK-n

keresztül is vezet út. A határozatban – a közvélemény számára sem akkor és sem később nem megismerhető módon! – külön szó esik a külpolitikai kapcsolatokról is, nagy hangsúlyt fektetve a két német államhoz való viszonyra.¹⁹

Az NDK-hoz fűződő viszony zavartalan volt mondható. Az NDK részéről „1974 óta készségesen segítik a magyarországi németek körében végzett anyanyelvi oktatási és kulturális munkát”;²⁰ az NSZK inkább az 1970-es évek elejétől került a rendszer politikájának látóterébe.

A nyugati német állam felé való nyitást a párt konzervatív csoportjai – Korom Mihály igazságügy-miniszter köré csoportosulva – hevesen elleneztek, ugyanakkor az ebben a kérdésben pragmatikusabban gondolkodó Kádár János–Fock Jenő-féle vezetés kiállt a gazdasági és kulturális szempontból egyaránt magyar érdekeket szolgáló lépés mellett.²¹ Természetesen a közeledés nem oldotta fel a rendszer vezetésének gyanakvását és bizalmatlanságát az NSZK-val szemben, hiszen a párt kontrollja továbbra is érvényesült a kérdésben.

A határozat elemzi a nyugatnémet állam Magyarország iránt tanúsított érdeklődését, különös tekintettel a turistaforgalomra, s erre magyarázatként a második világháború utáni német elűzetést hozza fel, mondván, hogy a rokon kapcsolatok továbbélése figyelhető meg az egykor erőszakkal kitelepítettek és az itthon maradtak között. „A Német Szövetségi Köztársaság félhivatalos szervei fokozott érdeklődést tanúsítanak a magyarországi német lakosság helyzete iránt. A budapesti NSZK-nagykövetség képviselői rendszeresen keresik az alkalmat, hogy kapcsolatba kerüljenek a német szövetséggel. Az egyik NSZK-beli honfitársi szövetség (Landsmanschaft) 1977-ben előadott kért Magyarországról nemzetiségi politikánk ismertetése végett. A turistaforgalom keretében megélnék a kapcsolatok a Magyarországról kitelepített és a hazánkban élő németek között.”²²

Az MSZMP e kérdésre való odafigyelését jelzi, hogy tartott e kapcsolatok politikailag káros hatásától. „A német nemzetiség idősebb tagjaiban még élénken él a kitelepítés emléke. 30 év múltán sem sikerült megszüntetni a bizalmatlanságot. Ma is félnek bármiféle listára való felvételtől, a múlt megismétlődésétől. (A lengyel–német családgyejesítési egyezmény pl. nagy izgalmat váltott ki.) Kitelepítettek és ittmaradtak egyaránt várják, hogy a kitelepítések során elkövetett 'túlkapások' hivatalos fórum vagy személy elítélje.”²³

Egyértelmű, hogy ez a nyitás a párt szigorú kontrollja és a rendszer korlátjai révén megy csak végbe, bár tény az is, hogy az 1946–1948 közötti magyarországi német kitelepítés újraértékelését, illetve a téma ismételt napirendre kerülését jelenthették a határozatban szereplő utalások, amelyek – ha az NSZK-val való kapcsolat mellékszálaként is – foglalkoznak ezzel a témakörrel. A határozat szövegéből kiolvasható az a félelem, amely a nyugati német állam felé nyitás eredményeként határozottan tart ennek további, a rendszert bármiféle módon megingató következményeitől.

A külpolitika azonban nemcsak a két német állammal kapcsolatosan jelent meg a párthatározatban, hanem Jugoszlávia, Csehszlovákia, valamint Románia kapcsán is. A három országgal való együttműködés nem bizonyult zökkenőmentesnek, s a helyzetet csak bonyolította az 1970-es évek elején kitörő jugoszláv válság, amelynek következtében horvátok és szlovének – a hivatalos államhatalmat megkerülve, önállósági követeléseket hangoztatva – saját maguk keresték az együttműködést a magyarországi délszlávokkal. Tito elnök végül elfojtotta a kibontakozó függetlenségi törekvéseket, de a magyar állami vezetés sem hagyhatta figyelmen kívül a történéseket, annál is inkább, mert ezáltal önmaga is kevésbé bízhatott a határon túli magyarság megerősödésében, másrészt pedig ez figyelmeztetést jelentett számára a pártállami ellenőrzés korlátozott voltára.

Tény, hogy a Kádár-rendszer számára a jugoszláviai kapcsolat alakult a legkedvezőbbben, hiszen Románia és Csehszlovákia ennél kevésbé volt konstruktív a nemzetiségi kérdés tekintetében, ami alapjában rengette meg a párt kisebbségpolitikai irányelveit, amelyek a nemzetiiségeknek a szocialista táboron belüli „híd-szerepét” hangsúlyozták. Az 1978. évi határozat azt is kiemelte, hogy az említett országokkal való kulturális együttműködés jelentősége megnőtt ebben az időszakban.

Belpolitika és a párthatározat

A külpolitikai nyitásnak megfelelően a párt által kiadott dokumentumok is arról tanúskodnak, hogy az eddig folytatott automatizmust a nemzetiségi kultúrák fokozott támogatása váltotta fel. Már az 1972-es alkotmánymódosítás is a nemzetiségekről, mint kollektív közösségekről beszélt, amelyeknek joguk van anyanyelvük ápolásához, kultúrájuk megőrzéséhez.²⁴

Jelezte a változást az MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség 1974. szeptemberi, *A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszéri kérdései* című állásfoglalás is, amelyben a nemzeti hagyomány, mint a „szocialista hazafiság eleven tényezője, integráns része” jelent meg, s a leküzdendő, káros, ideológiai jelenségek sora kiegészült a „kozmodopolitizmussal”.²⁵

A párt ugyanakkor úgy kívánt többtörvényeket adni a nemzetiségek részére, hogy ezáltal és ezzel együtt megerősítse az MSZMP ellenőrző szerepét. A megyékben felállított nemzetiségi bizottságok szerepe éppen abban állt, hogy az adott régióban összefogja a nemzetiségekkel kapcsolatos ügyeket, és szorosan együttműködjön a megyei szervekkel (Hazafias Népfront, Megyei Tanács), ami egyben azt is jelentette, hogy a hatalom így kívánt kontrollt gyakorolni a nemzetiségi politika helyi szintű érvényesülése felett. Ez a törekvés egyértelműen kiolvasható az 1978-as nemzetiségi párthatározatból is. „A területi párt-, állami és társadalmi szervek a jövőben is rendszeresen kísérik figyelemmel a nemzetiségi lakosság helyzetét, a nemzetiségi jogok érvényesülésének feltételeit. [...] Ahol még nem működnek, a tanácsok, illetve a népfőbizottságok mellett hozzanak létre nemzetiségi bizottságokat.”²⁶

A nemzetiségi párthatározatban észlelhető a kedvező változások megerősítését elérni kívánó állami akarat, ugyanakkor az attól való félelem is, hogy e változások meggyengítik a rendszer működését is, és nem kívánt irányban befolyásolják a párt alapvető szándékait.

Nemzetiségek az 1978-as határozatban

A határozatban nehezen választhatók külön a nemzetiségek, mert többségükben – függetlenül a külpolitikai viszonyoktól – „egy csónakban eveztek”. A határozat nagyobb hangsúlyt fektetett a német nemzetiség helyzetének bemutatására, de alapvetően mégis egy egységként kezelte a nemzetiségeket, és egységes javaslatokat dolgozott ki.

Feltűnő, hogy a párt mennyire ellentétes demográfiai adatokat szolgáltatott az ország nemzetiségeiről. A dokumentum hivatkozik ugyan az 1970. évi népszámlálási adatokra – amelyben nem kérdezték a nemzetiségi hovatartozást – (155 ezren vallották magukat nem magyar anyanyelvűnek), ám mégis, becsült adatként, kb. háromszor annyi nemzetiségi személyről (mintegy 450 ezer fő) tud, mint ahányan anyanyelvüknek mondták az adott nemzetiséget. Tehát a határozat szerint a népszámlálás alapján csak anyanyelvi szinten lehet eldönteni, hogy ki, melyik nemzetiséghez tartozik, mégis más – vélhetően a területi pártszervek összesítő jelentéseinek alapuló – forrásokból pontosabb nemzetiségi számot közölnek a származással kapcsolatban.²⁷

A párthatározat nagy teret szentel a nemzetiségi oktatás és közművelődés kérdésének, amelynek kapcsán külön kiemelte a nemzetiségi nyelvű oktatásban résztvevők számának növekedését, a nyelvoktató iskolák kihasználtságát, ugyanakkor a nemzetiségi tannyelvű oktatási intézmények alacsony számát. Egyáltalán a nemzetiségekről való fokozottabb gondoskodás, az államon belüli szerepük felértékelését jelzi, bár ez egyértelműen magyarázható a szomszédos országok kisebbségi politikájához való megváltozott hozzáállással is, amelyben felértékelődött a nemzetiségek „híd-szerepe”.

A politikai bizottsági határozat elsősorban a nemzetiségi szövetségek 1978. végi kongresszusaira készült, abból a célból, hogy meghatározza feladataikat; mutatva azt, hogy ezen szervezetek lényegében a párt „meghosszabbított karjaként” működnek, ahogy erre a dokumentumban is utalás történt: „A nemzetiségi szövetségek felelősségérzettel képviselik a nemzetiségek sajátos érdekeit, mozgósítják a nemzetiségi dolgozókat a szocialista építőmunkában való részvételre.”²⁸ A határozat kiemeli azt is, hogy a különböző fórumokon, így főleg a sajtóban, a nemzetiségek anyanyelvükön kapnak információt a párt politikájáról, törekvéseiről.

Általános problémaként jelenik meg a nemzetiségi feliratok, helységnevek ügye, melyben látható, hogy a központi pártszerveknek néhány helyen komoly munkára volt szükségük ahhoz, hogy a helyi szervezeteket meggyőzzék a kétnyelvűség bevezetéséről, de ehhez hozzájárult a nemzetiségi szervezetek tartózkodó magatartása is. Maguk „a nemzetiségek sem szorgalmaz-

zák ezt, hogy elkerüljék a magyar anyanyelvűekkel való esetleges vitás helyzetek kialakulását.”²⁹ Előrelépésként értékelhető, hogy a határozat előírja a helységnevek nemzetiségek által használt egységes formájának alkalmazását. Emellett azt állapítja meg, hogy amely településen a nemzetiségek aránya kb. 30%, ott kétnyelvűen kell megjelennie a helységnévtábláknak.³⁰

Alapvetően érezhető a dokumentumban a bizonytalanság a nemzetiségi kérdés kezelésével kapcsolatban, hiszen az eredmények, és engedmények felsorolása mellett nagy hangsúlyt kap a teljes összhang biztosítása a szocialista törekvésekkel, a nemzetiséggel kapcsolatos politika alárendelése a pártszervezeti munkának, a kialakított irányelveknek.

Összefoglalás

Az 1978-as párthatározat egyfajta átmenetet jelentett az 1968-as és az 1988-as dokumentumok között, jelképezve a párt bizonytalanságát a kérdés kezelésében. Egyszerre van benne jelen a nemzetiségi lakosság helyzetét javítani kívánó szándék, valamint a pártakat érvényesítésének következetessége, amely így meghatározta a kereteket a nemzetiségi kérdés kezelése kapcsán.

Ugyanakkor a nemzetiségi kérdésben továbbra sem a dialógus a döntő, hanem a párt elhatározásának keresztülvitele a rendszer megszilárdítása céljából, hiszen nem a partneri együttműködést tekinti elsődleges céljának, hanem a szocialista berendezkedés nemzetiségi terpen is végbemenő megszilárdítását.

Az MSZMP KB állásfoglalása a nemzeti- iségi politika továbbfejlesztéséről és a nemzetiségi törvény irányelveiről (1988. november 22.)

Az 1988-as év a magyarországi demokratikus átmenet egyik kulcsfontosságú éve volt: mind az ország belső helyzetét, a belpolitikai eseményeket, mind a külpolitikai, nemzetközi helyzetet tekintve, s ezen belül is különösen a szocialista tábor belső viszonyai szempontjából.

Az 1988. évi nemzetiségi állásfoglalás bel- és külpolitikai előzményei és háttere

A Szovjetunióban Mihail Gorbacsov pártfőtitkárrá választásával megindult reformok³¹ változásokat indítottak el több kelet-európai államban is. A Szovjetunióban és Magyarországon megindult reformfolyamattal szemben más szocialista országokban inkább megmerevedett az állampárti rendszer, és a jelentkező ellenzéki mozgalmakra retorziókkal válaszoltak. A kelet-európai országok között a reformfolyamatban jelentkező fáziseltolódás oda vezetett, hogy a szomszédos országokkal, elsősorban Csehszlovákiával és Romániával kapcsolatban olyan problémák kerültek a fel-

színre – pl. a nemzetiségi kérdés –, amelyeket belügynek minősítve, korábban nem létezőnek tekintettek.

Magyarországon az első tömegmegmozdulások egyike, az erdélyi falurombolás elleni 1988. június 27-ei tiltakozó nagygyűlés közvetve összefüggött a nemzetiségi kérdésekkel, hiszen a falvaknak a román pártpolitika által tervezett „eltörlése” a magyar kisebbség helyzetét (is) érintette. A másik, kisebbségi vonatkozásokat is hordozó esemény volt a két pártfőtítkár, Grósz Károly és Nicolae Ceaușescu találkozása Aradon, 1988. augusztus 28-án.³² A két esemény kapcsán megmutatkozott, hogy a romániai magyar kisebbség helyzete, és általában a kisebbségek helyzete élő probléma, amelynek megítélésében azonban éles eltérés volt a pártvezetés és a közvélemény között.

Az 1988-as év a belpolitikában is számos változást hozott: ekkor jelentek/jelenhettek meg először a nyilvánosság előtt az első ellenzéki szerveződések.³³ Ezek mellett az állampárton belül is differenciálódtak a viszonyok, egyre erőteljesebb lett az elkülönülés a keményvonalasok és a demokratikus reformok mellett elkötelezettek között. Ez utóbbiak egyik első szervezeti kísérlete volt a Nyers Rezső által szervezett, a reformközgazdászokat tömörítő Új Márciusi Front létrehozása 1988 elején.³⁴ 1988. április 9-én Bíró Zoltánt, Bihari Mihályt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót kizárták az MSZMP-ből, ami a konzervatívok pozíciójának időleges megerősödéséről tanúskodott. Az MSZMP 1988. május 20–22-i, országos értekezletén csaknem teljesen kicserélődött a pártvezetés: Kádár János helyébe lépve Grósz Károly foglalta el a főtítkári posztot, s az addigi 13 politikai bizottsági tagból csak hármat választottak újjá.³⁵ A pártvonalon lezajlott változásokat személycserék követték az államapparátusban is: 1988. november 24-én Grósz Károlyt Németh Miklós váltotta fel a kormányfői pozícióban.³⁶

Az 1988-as év meghatározó eseményei közül is első sorban a pártban végbement változások voltak azok, amelyek közrehatottak abban, hogy az MSZMP vezető testületeinek ülésein számos, a korábbi években, évtizedekben már tárgyalni kívánt kérdést a megszokottá vált, sematikus megközelítésmód helyett új szemlélettel, eltérő elvek alapján tárgyaltak. Ez érvényes volt a nemzetiségi kérdés ismételt tárgyalására is.

Az 1988. évi nemzetiségi állásfoglalás

Az MSZMP KB 1988-as, a nemzetiségek helyzetével kapcsolatos állásfoglalása jellegét és tárgyát tekintve illeszkedik a Kádár-korszak azon pártdokumentumainak sorozatába, amelyekben a magyarországi nemzetiségek helyzetével és a feladatokkal összefüggő kérdéseket tárgyaltak meg. Az 1988-as állásfoglalás és valamennyi korábbi határozat között két közös jegy ragadható meg: az egyik az, hogy valamennyi pártdokumentum, s mindegyik a nemzetiségekkel kapcsolatos. Ezen túl az 1988-ban elfogadott dokumentum tartalmában és szemléletében is gyökeresen új, az 1989-es alkotmánymódosítás és az 1993. évi nemzetiségi törvény felé mutató elemeket tartalmaz.

Cím és szerkezet

Az 1988-as dokumentumnak már a címbe foglalt öndefiníálása is eltér a korábbi pártdokumentumoktól. Az ezt megelőző dokumentumok határozatok voltak, ez már enyhébb, kevésbé parancsoló jellegű állásfoglalás.³⁷ Ezen túl ez az első pártdokumentum, amely eleve publikussá vált! A határozat szó használata deklaratív jelleget és megkérdőjelezhetetlenséget sugall, ezzel szemben az állásfoglalás kevésbé előíró, kötelező jellegű, kifejezi azt, hogy ez egy, a párt által elfogadott, jónak tartott álláspontot fogalmaz meg, amellyel szemben azonban elképzelhető más vélemény is, tehát vitatható, módosítható, változtatható.

A pártállami jellegnek megfelelően a korábbi párt-határozatok konkrét, határidőhöz kötött feladatokat tűztek ki az állami szervek (pl. minisztériumok, tanácsok) számára. Bár jellegét tekintve az 1988-as állásfoglalás is illeszkedik ide, hiszen egy jogforrás, az országgyűlés által alkotandó törvény számára fogalmaz meg irányelveket,³⁸ ám ez mégsem konkrét utasítás. Másfelől egy törvényi szintű szabály megléte a jövőre nézve biztosítéka annak, hogy semmiféle párthatározat, állásfoglalás nem állapíthat meg követelményeket a kérdéssel kapcsolatban.

Az állásfoglalás szerkezetében is eltér a korábbi határozatoktól. Azokban a jelen állapotból, adottságokból kiindulva fogalmazták meg a problematikus pontokat, feladatokat. Ebben a dokumentumban, amely egy meghozandó törvény számára tartalmaz irányelveket, a megalkotandó törvény szerkezetét vették alapul. Az állásfoglalás elvi alapokat tartalmazó, viszonylag hosszú, *Preambulum* jellegű bevezetője azonban még a párt-határozatokra hajazva tartalmazta a *Helyzetértékelést* és a *Cselekvési tervet*. Az állásfoglalásban ezután a törvény *céljára*, *alapelveire* vonatkozó megállapítások következnek, majd a nemzetiségi jogok főbb tartalmának kifejtése.

Preambulum

Az MSZMP KB állásfoglalás *Preambuluma* részben a jelen helyzetről adott *Helyzetértékelés*, amely még követi a korábbi párthatározatok sematikus elvét, miszerint a nemzetiségi politika elvi alapjai helyesek, csak a gyakorlati megvalósításban vannak problémák, még megoldandó feladatok.

Az 1988-as állásfoglalás is azzal indít, hogy számba veszi az eredményeket: „hazánkban érvényesül a nemzetiségek egyenjogúsága, a nemzetiségi és a magyar lakosság viszonya zavartalan, a nemzetiségi lakosság ápolhatja kapcsolatait anyanemzetével, a nemzetiségi lakosság közérzete jó, és elkötelezetten vesz részt a szocialista társadalomépítés feladatainak megoldásában”.³⁹ A hangzatos bevezető deklaráció ellenére a jelenlegi helyzetet, a nemzetiségpolitika megvalósítását az állásfoglalás alapján véve nem tartja sikeresnek, hiszen az „erőfeszítések ellenére sem sikerült előrehaladást elérni a nemzetiségi lakosság azonosságtudatának megőrzésében, anyanyelvhasználatának, saját kultúrájának fejlődésében”.⁴⁰

A korábbi határozatok állandósult eleme, a marxizmus-leninizmus elveinek megfelelő nemzetiségi politikára való hivatkozás azonban már egyetlen egyszer sem fordul elő.

Az 1988-as állásfoglalás szakít a párthatározatokban több ízben kifejtett elvvel, a viszonyosság elvével, s kimondja, hogy „az MSZMP nemzetiségi politikája elvi politika, nem függvénye a szomszédos országok nemzetiségi politikájának”.⁴¹

A változtatáshoz (*Cselekvési terv*) a nemzetiségpolitika gyakorlatának megújítására, „aktív kisebbségvédelmi szemléletű, támogató jellegű nemzetiségi politikára van szükség”. Ez két irányban jelent feladatokat: egyrészt változtatást kell elérni a magyar lakosság körében, a nemzetiségekről való tájékozottságban, másrészt „a nemzetiségi jogok átfogó, korszerű és a szükséges mértékig részletes szabályozására”, azaz a nemzetiségekkel kapcsolatos törvényi szabályalkotásra van szükség. Ennek kapcsán az állásfoglalás leszögezi, hogy a nemzeti sajátosságok megőrzésének támogatása nemcsak a nemzetiségek számára kulcsfontosságú, hanem az egész társadalom számára jelent értéket, s ennek biztosítása a társadalom demokratizmusának, politikai érettségének is fokmérője.

Az állásfoglalás még a bevezetőben kimond néhány, a későbbiekben részletesen is kifejtett alapelvet, s számba veszi a törvény megalkotásánál figyelembe veendő történelmi-földrajzi adottságokat. Az egyik ilyen sajátosság, hogy a hazai kisebbségek nem összefüggő tömbökben élnek, s ebből az következik, hogy „a nemzetiségi jogok együttesét a nemzetiségi közösségekhez (s nem tájegységekhez, területekhez) kell kapcsolni”.⁴² Az állásfoglalás kitér azokra a történelmi eseményekre, amelyek hatására „megindult a nemzeti-ségi helyzetből való menekülés, fokozódott az asszimilációra való törekvés”.⁴³ Felsorolja az 1940-es évek második felében, és az 1950-es évek első felében a nemzetiségekkel szemben alkalmazott represszív intézkedéseket: kitelepítés, lakosságcsere, nemzetiségi csoportokkal szembeni ellenérvés, gyanakvás.

A nemzetiségi léttel kapcsolatosan már a bevezető jellegű részben két alapelvet említettek meg. Ezek közül egyénhez fűződő jog a nemzetiséghez tartozás vállalása, amely csak a személy döntésén, alanyi jogából fakadó elhatározásán alapulhat. Ezt oly mértékben korlátozhatatlannak tekintette a dokumentum, hogy a tervezett törvényben nem kívánták felsorolni a magyarországi nemzetiségeket, s az egyén bármely, a világban létező nemzetiséghez tartozónak vallhatná magát. A nemzetiségi lét vállalása az egyén számára alanyi jog, amely az államra ró kötelezettségeket, olyan feladatokat, amelyért anyagi konzekvenciákkal is járó kötelezettséget vállal.

A nemzetiségi törvény célja

A dokumentum második részében az állásfoglalás pontokba szedve foglalja össze a törvény célját. Valamennyi pontra jellemző, hogy egymás mellett szerepelnek a korábbiakban is tárgyalt és az új elemek. Az

első helyen említett cél – biztosítani a nemzetiségek sajátosságainak megőrzését, fejlődését – nem új elem; viszont új az, hogy ehhez kapcsolódva a nemzetiségek egyéni és kollektív jogairól és az állam ebből adódó feladatairól szólnak.⁴⁴ A nemzetiségi léttel összefüggő hátrányos megkülönböztetés tilalmát már 1949 óta tartalmazta az alkotmány,⁴⁵ de azt, hogy ennek érvényesítése biztosítékot kíván, itt mondták ki először. A törvény céljai között szerepelt, hogy „a nemzetiségi lakosok, mint kollektívák és a nemzetiségi lakosok, mint egyének nemzeti sajátosságaik és identitásuk feladása nélkül illeszkedhessenek a Magyar Népköztársaság társadalmába”. A reciprocitás elvének tagadását olyan fontosnak vélték, hogy itt is megismételték, miszerint „a nemzetiségi jogok egyértelmű rögzítése, tényleges gyakorlásuk biztosítása – viszonyosságra tekintet nélkül a nemzetközi kapcsolatokban – a Magyar Népköztársaság alkotmányos kötelezettsége”.

A nemzetiségi törvény alapelvei

A dokumentum harmadik egységében, a törvény alapelvei cím alatt a nemzetiségi jogok részletesebb kifejtését, s az állam ezzel kapcsolatos kötelezettségeit részletezte az állásfoglalás.

A nemzetiségi jogok sajátos jogok, amelyeket az állam az emberi jogok állami szintű védelmének részeként köteles nemzetiségi lakossága számára biztosítani. A nemzetiségi jogok biztosítása, a joggyakorlás lehetővé tétele az állam feladata. Ugyanakkor az államnak lehetővé kell tennie azt is, hogy e téren az állampolgárok kezdeményezései, önszerveződése érvényre jusson. Ez az elv konkretizálódik a nemzetiségi jogok tartalmáról szóló részben, a nemzetiségek oktatási intézmény alapítására vonatkozó jogára vonatkozóan.

A nemzetiségi hovatartozás vállalása az állampolgár „szuverén, személyi joga”. Ezzel kapcsolatban az államra két kötelezettség hárul: egyfelől biztosítania kell, hogy a nemzetiségi hovatartozás vállalásából az egyénnek semmiféle hátránya ne származhasson, s hogy a nemzetiséghez tartozás sem negatív megkülönböztetés, sem előnyszerzés alapjául ne szolgáljon.⁴⁶ Másfelől viszont a nemzetiségekkel kapcsolatos feladatai teljesítéséhez adatokat kell gyűjtenie, ám az adatgyűjtés is a fent említett alapelvek figyelembevételével történhet.

A nemzetiségi jogok fő tartalma

Az állásfoglalás a nemzetiségi jogok fő tartalmát öt alfejezetbe csoportosítva fejti ki. A nemzetiségi jogok címszó alatt adott felsorolás azonban nem teljes katalógusa a nemzetiségi jogoknak, hanem csak a „fő”, azaz a leglényegesebbnek tartott jogok szerepelnek.

Természetesen a nemzetiségi lakosságot is megilletik azok az általános állampolgári jogok, amelyeket az állam valamennyi polgárának biztosít, ám számukra e jogok sajátos, nemzetiségi létükhöz kötődő céllal és tartalommal vehetők igénybe. E jogok közül a legfontosabb az egyesülési jog. Ugyanakkor a nemzetiséghez tartozás és a nemzetiségi jogok érvényesítése a nem-

zetiségi lakosokat nem zárja ki a magyar kultúrából, a magyar oktatási intézmények igénybevétele számukra ugyanúgy jog, mint a nemzetiséghez nem tartozó állampolgárnak.

1. A nemzetiségi jogok között a felsorolás első helyen említi meg az anyanyelv, a nemzetiségi nyelv használatának jogát. Az anyanyelv használatának joga az alkotmány 1972. évi módosítása óta alkotmányos joga a nemzetiségeknek.⁴⁷ A nyelvhasználat jogának biztosítása kötelezettségeket ró az állami szervekre (pl. hivatalos feliratok feltüntetése a nemzetiségek nyelvén, illetve a hivatalos szerveknél a nemzetiségi nyelvhasználat lehetővé tétele, ami szinte mindegyik, nemzetiségekkel kapcsolatos határozatban előfordult).

2. Az anyanyelven folyó oktatás joga korábban szintén több párhatározatban szerepelt, s az alkotmány 1949 óta tartalmazza e jogot.⁴⁸ Újdonság viszont, hogy az államnak nincs monopóliuma a nemzetiségi oktatási feladatok megvalósításában. Óvoda-, iskolaalapítási, illetve -fenntartási joggal, a törvényben szabályozott keretek között, a nemzetiségek is rendelkeznek.

3. A nemzetiségi jogok részét képezi a saját kultúra megőrzésének és fejlesztésének joga. A korábbiakban azonban még a párhatározatok sem szóltak arról, hogy e lehetőség saját, nemzetiségi kultúrájú értelmiség nélkül nem lehetséges.⁴⁹ A kulturális jogok kapcsán a korábbi párhatározatok az állami szervek (Magyar Rádió, MTV) feladatává tették a nemzetiségi nyelvű adások sugárzását. E jogot azonban az 1988. évi állásfoglalás a nemzetiségek szövetségei számára is biztosítani kívánta, csakúgy, mint a könyvkiadás jogát.

4. Az állásfoglalás egyik legfontosabb egysége a nemzetiségi jogok megsértése esetére biztosított jog-

védelem. Erre vonatkozóan a korábbi szabályozás alig tartalmazott valamit, illetve csak szűk körre korlátozta e lehetőséget.⁵⁰

5. Mind a nemzetiségek szervezetei, mind az egyének számára egyaránt biztosítani kívánta az anyanyemzettel való kapcsolattartás jogát.⁵¹ E vonatkozásban is érvényesül a nemzetiségi jog, mint az egyén és mint a kollektívum számára biztosított jog.

Az állásfoglalás a nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatos feladatok megvalósítására célszerűnek tartotta egy Nemzetiségi Alap, valamint egy, a Minisztertanács mellett működő konzultatív testület létrehozását.

Összegzés

Az MSZMP KB nemzetiségekkel kapcsolatos, 1988. november 22-i állásfoglalása új szellemiséget és több szempontból új fejezetet nyitott a magyarországi nemzetiségi politikában.

Az egyik nívum azon elvi jellegű megállapítás volt, amely a nemzetiségi hovatartozás vállalását az egyén döntésének, alanyi jogának nyilvánította. A másik fontos szempont annak kimondása, hogy a nemzetiségekkel kapcsolatos feladatok biztosítása állami feladat. Végül pedig magának a szabályozás szükségességének a megfogalmazása, vagyis hogy a nemzetiségi kérdés törvényi szintű szabályozást igényel, amely részletezi az alkotmányban rögzített elveket, s biztosítékokat tartalmaz a jogok érvényesítésére.

Az 1988-as állásfoglalásban körvonalazott nemzetiségi törvény időszerű volt; megalkotása⁵² azonban – sok évtizedes várakozás után – a rendszerváltó parlament feladatává vált.

Jegyzetek

¹ Lásd: Stark Ferenc: *A Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikája*. In: 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből. I. kötet. Szerk.: Hambuch Vendel. Budapesti Nemzetközi Történeti Konferencia, 1987. március 5–6. (Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 181–192. p.)

² Németh István: *Németország története* (Aula Kiadó, Budapest, 2002; lásd a korszakra vonatkozó fejezeteket – F. G.)

³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* (Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 514–515. p.; a továbbiakban: Romsics, 1999)

⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

⁵ Január 26-án, illetve január 31-én.

⁶ MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

⁷ MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

⁸ MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

⁹ MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

¹⁰ Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989* (Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 215. p.; a továbbiakban: Földes, 2008)

¹¹ MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

¹² MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

¹³ MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

¹⁴ MOL M-KS 288.f. 5.cs. 707.ő.e.

¹⁵ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e. A dokumentum nyíltú visszaminősítése: 1995. február 21., a 0012/I-1/1995. MKM. számon – F. G.

¹⁶ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

¹⁷ Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*. (Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1998. 167. p.; a továbbiakban: Izsák, 1998)

¹⁸ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

¹⁹ A párhatározat I. fejezet, 3. pont, második és harmadik bekezdése jelenleg sem publikus (F. G.). A határozat – e részek nélküli – rövidített szövegét közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárti határozatait és dokumentumait 1975–1980*. Összeáll. és szerk.: Vass Henrik (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 661–667. p.)

²⁰ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

²¹ Lásd bővebben: Romsics, 1999, 510–520. p.

²² MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

²³ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

²⁴ 1972. évi I. törvény 61. § (3.)

²⁵ Romsics, 1999, 514. p. A dokumentumot közli: *Társadalmi Szemle*, 1974, 10., 32–47. p.

²⁶ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

²⁷ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

²⁸ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

²⁹ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

³⁰ MOL M-KS 288.f. 20.cs. 1069.ő.e.

³¹ Romsics, 1999, 523. p.

³² Földes, 2008, 422–429. p.

³³ Izsák, 1998, 169–170. p.; *Magyarország politikai évkönyve 1988*. Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor László, Vas László (R-Forma Kiadó, Debrecen, 1989, 423. p.; a továbbiakban: Magyarország politikai évkönyve 1988)

³⁴ Romsics, 1999, 532–533. p.

³⁵ Magyarország politikai évkönyve 1988, 434. p.

³⁶ Romsics, 1999, 607. p.

³⁷ „Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a nemzetiségi politika továbbfejlesztéséről és a nemzetiségi törvény irányelveiről”. 1988. november 22. (Társadalmi Szemle [a továbbiakban: TSZ], 1989. I. sz., 42–47. p.)

³⁸ Az állásfoglalás vitájának végén szerepelt, hogy a dokumentumot vitassák meg a nemzetiségi által lakott települések pártszervezeteiben, a nemzetiségi szövetségek nyilvánítsanak véleményt az irányelvekről, a minisztertanács pedig készítse el a törvénytervezetet. Az MSZMP KB jegyzőkönyvei, 1988. november 22. (<http://www.mol.gov.hu/c-archivum>)

³⁹ TSZ, 1989. I. sz. 42. p.

⁴⁰ TSZ, 1989. I. sz. 42. p.

⁴¹ TSZ, 1989. I. sz. 42. p.

⁴² TSZ, 1989. I. sz. 43. p.

⁴³ TSZ, 1989. I. sz. 43. p.

⁴⁴ TSZ, 1989. I. sz. 43. p.

⁴⁵ 1949. évi XX. tv. 49. § (2.)

⁴⁶ TSZ, 1989. I. sz. 44. p.

⁴⁷ 1972. évi I. tv. 61. § (3.)

⁴⁸ 1949. évi XX. tv. 49. § (3.)

⁴⁹ TSZ, 1989. I. sz. 45–46. p.

⁵⁰ 1948. évi XLVIII. tc. 19. § (2.)

⁵¹ TSZ, 1989. I. sz., 46–47. p.

⁵² 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Magyar Közlöny, 1993, 100. sz., 5273–5285. p.)

Jelen tanulmány célkitűzése az, hogy bemutasson egy emblematicussá vált esetet, amelynek során Lidia Poet, egy jómódú piemonti polgárcsalád leánya küzdött a jogi egyetemi végzettségért, majd 1883–1884-ben az ügyvédi kamarai tagságért. Története nemcsak azért tanulságos, mert körvonalazza azokat a jogi és társadalmi korlátokat, amelyek a nők életét a 19. század Itáliájában meghatározták, hanem abból a szempontból is fontos, mert érzékelteti, hogy a klasszikus római jogszabályok a *ius comune* középkori közvetítésével milyen erősen determinálták az újkori Európa, és ezen belül az egységesülő Itália nagy kodifikációit, valamint mennyire átittatták a korabeli jogászai gondolkodást és a hétköznapi gyakorlatot is.

Tudós nők a 17–18. századi itáliai egyetemeken

Itália és egyben a világ első egyetemi végzettségű nője a velencei arisztokrata családból származó Elena Lucrezia Cornaro Piscopia volt, aki 1678-ban a padovai egyetemen szerzett filozófiai végzettséget.² Őt 1777-ben követte Maria Pellegrina Amoretti, aki a paviai egyetemen *utroque iure* doktorált látványos ceremónia keretében. Az eljárásra Maria Beatrice

Elena Lucrezia Cornaro Piscopia
(festmény a milánói Biblioteca Ambrosianában)

d'Este hercegnő védnöksége alatt került sor, a jelöltet két nemes hölgy kísérte, az eljárás megkezdése előtt pedig szónoklat hangzott el, amelyben Mária Teréziát dicsőítették a közoktatás ügyében tanúsított felvilágosult és széles látókörű nézetei miatt. Ezt követően Amoretti megvédte doktori értekezését, amelynek témája – talán nem véletlenül – *Tractatus de iure*

Péter Orsolya Márta

Lidia Poet hírhedt esete – *Infirmitas sexus* és az ügyvédi mesterség a 19. század Olaszországában¹

dotium apud romanos ('Értekezés a hozomány római jogi szabályozásáról') volt. Ennek végén nemcsak megszerezte az áhított tudományos címet, hanem babérkoszorúval, doktori aranygyűrűvel, valamint az egyetem címerével ki-hímzett selyemstólával is felruházták.³

Maria Pellegrina Amoretti

E kiemelkedő intellektusú hölgyek első-sorban tudáséhségüket óhajtották kielégíteni, továbbá azt szerették volna, ha szellemi teljesítményüket a világ is elismeri. Az 1646-ban született és 1684-ben, 38 évesen elhunyt Elena Lucrezia Cornaro Piscopia rövid életét a tudománynak, az írásnak és a jótékonykodásnak szentelte. Maria Pellegrina Amoretti még ennyi lehetőséget sem kapott az élettől, hogy tudását bármilyen formában kamatoztassa, hiszen az 1756-ban született jogtudós 1787-ben, 31 évesen elhunyt. Bármennyire rövidnek is bizonyult azonban e két kiemelkedő intellektusú nő élete, egyikőjük sem törekedett arra, hogy a gyakorlatban hasznosítsa megszerzett ismereteit; ezen belül különösen Maria

Pellegrina Amorettről nem tételezhetjük fel – ahogyan azt a kortársak sem említik –, hogy jogi ismereteit például ügyvédként kívánta volna kamatoztatni.

Női esélyek az egységes Olaszországban – Lidia Poet

A *Risorgimentó*t és Itália 1861-es egyesítését követően a közoktatás működését továbbra is a korábbi időszakban megalkotott, eredetileg csak a Piemonti Királyságban érvényesülő, majd egész Itáliára kiterjesztett érvényű ún. *legge Casati*⁴ szabályozta, mely átfogóan megreformálta az iskolarendszert. 1874-ben a *legge Casati* alapján kibocsátott, királyi rendelet formájában megjelenő egyetemi szabályzatok kimondták, hogy a nők számára is fennáll a lehetőség az egyetemeken való tanulásra;⁵ tették ezt annak ellenére, hogy a nők egyetemlátogatási tilalmát kifejezett jogszabályi rendelkezés korábban nem mondta ki.

1881. júliusában a Torinói Egyetemen a bíráló bizottság a Torino melletti Pinerolóból származó Lidia Poet részére maximális szavazatszámmal odaítélte a jogi végzettséget tanúsító diplomát. Évszázadokkal korábban élt társnőitől eltérő módon az akkor 26 éves Poet kisasszony megszerzett végzettségét a gyakorlatban szerette volna kamatoztatni. Itália egyesítését követően az ügyvédi mesterség űzésének szabályait az egész országra vonatkozóan 1874-ben fektették le.⁶ A jogszabály előírta, hogy a szakmai kamarába történő felvételi kérelemhez jogi egyetemi végzettség kell, s kötelezővé tette a kamarai tagságot,⁷ tagolta a *procuratore* és *avvocato* feladatköre közötti különbségeket, ugyanakkor nem tartalmazta azt a kifejezett tilalmat, hogy nők nem jelentkezhetnek ügyvédi kamarai tagnak.

1883. augusztus 9-én, élénk vitát követően, a torinói ügyvédi kamara elnöksége (*Consiglio dell'Ordine degli Avvocati*) nyolc igenlő és négy ellenző szavazattal jóváhagyta Lidia Poet felvételi kérelmét. Az 1874. június 8-án kelt, 1938. számú törvényben biztosított felügyeleti jogánál fogva az ügyészség megtámadta a kamarai döntést, és az ügy a Torinói Fellebbviteli Bírósághoz (*Corte di Appello di Torino*) került. 1883. november 11-én a Lidia Poet kamarai tagságát jóváhagyó döntést megsemmisítették. Fellebbezést követően, 1884. április 18-án a Semmítőszék (*Corte di Cassazione*) jóváhagyta a Fellebbviteli Bíróság ítéletét, és fenntartotta, hogy Lidia Poet nem lehet tagja a torinói ügyvédi kamarának.⁸

Lidia Poet pere azért vált híressé, hírhedtté, majd később emblematikussá, mert a nyilvánosság is megismerte a felperesi pozícióban eljáró államügyész, Vincenzo Calenda di Tavani⁹ perbeszédének szövegét,¹⁰ amelynek elemzése arra a sajátos következtetésre juttathatja az olvasót, hogy az államügyész gyakorlatilag egyetlen tételes jogi érvet sem volt képes felsorakoztatni álláspontjának igazolására.

Az akkor hatályos polgári törvénykönyv (az 1865-ben alkotott úgynevezett *Codice Pisanelli*)¹¹ tagadatlatlanul tartalmazott korlátozó rendelkezéseket a nőkre nézve. A 134. cikkely a nőt sok tekintetben férfi felügyelet alá helyezte akkor, amikor kimondta, hogy – többek között – a nő ingatlant nem idegeníthet el és nem terhelhet meg, továbbá nem vehet fel kölcsönt vagy vállalhat kezességet férje jóváhagyása nélkül. A 268. cikkely szerint nő csak saját leányainak és leánytestvéreinek lehetett gyámja; az 1743. cikkely szerint a nő férje engedélye nélkül nem fogadhatott el megbízást.

A *Codice Civile* első cikkelye azonban kimondta, hogy „Minden állampolgár állampolgári jogokat élvez mindaddig, ameddig ezeket marasztaló büntetőjogi ítélet következtében el nem veszíti.”¹² Calenda di Tavani meglátása szerint viszont ezt a rendelkezést nem lehet általánosan, a nőkre vonatkozóan is értelmezni, hiszen „Ellenkező esetben a nők lehetnének tartományi tanácsnokok, lenne választójoguk, lehetnének képviselők, Önök pedig »ti. az eljáró bírák« kacaghatnának ezeken a nevetséges túlzásokon...”¹³

Ezen túl az államügyész úgy vélekedett, hogy ha a nőt engednék mesterséget űzni, mindez káros volna a házasságra, valamint az igazságszolgáltatás is veszélybe kerülne, hiszen egy csinos ügyvédnő megjelenésével és ruházkodásával elvonná a bírák figyelmét az ügyről, ami veszélyeztetné az ítélkezés pártatlanságát és objektivitását.¹⁴

A női intellektus megítélése

Támadó érvei között Calenda di Tavani az 1874-es ügyvédi törvény grammatikai értelmezéséből leszűrte következtetéseit is ismertette, mely szerint a kérdéses törvényben „*trovasi sempre adoperato il genere mascolino avvocato e mai la parola avvocata che pur esiste nella lingua italiana*”: mindig csak a hímnemű *avvocato*, és sohasem a nőnemű *avvocata* szó használatával találkozunk, holott az utóbbi is létezik az olasz nyelvben. Mindez pedig azért történhetett, mert az a tilalom, miszerint a nők a bíróságon nem érvelhetnek, „örök idők óta”, a római kortól kezdve létezik, és „*Le cose da quel giorno più non mutano nella lunga tratta de secoli*” – a dolgok menete attól a naptól (tudniillik a nők bírósági megszólalásának megtiltásától) kezdődően a hosszú századok során semmit sem változott.¹⁵

Bizarr módon, a Lidia Poet kamarai tagsága kapcsán kialakult vitában a jogvégzett fiatal nő kérelme ellen szóló ügyész ez utóbbi érveléssel valóban egy olyan argumentumra tapintott, amelynek gyökerei a *ius comune* közvetítésével egészen a római jogig nyúlnak vissza.

Ismert tény, hogy a római jog szabályai a nőt eltiltották minden közhivataltól, azaz lényegében a nők nem viselhettek tisztséget, nem vállalhattak felelősséget másokért, valamint nem intézhették mások ügyeit sem a magánjog, sem pedig a közjog területén. A *Digesta* 50.17.2. pr. szöveghelyén található fragmentum

szövege szerint:¹⁶ „A nőt minden polgári (magánjogi) és közjogi feladattól távol tartják: így nem képesek bírói tisztet ellátni, sem köztisztviselőt viselni (*magistratum gerere*), követelést előterjeszteni (*postulare*)¹⁷ vagy más javára beavatkozni, valamint nem lehetnek ügyvivők (*procurator*) sem”. A fenti feladatok (és még számos más hasonló kötelezettség, mint például a gyámság) ellátására kizárólagosan a férfiak jogosultak.¹⁸

További érdekes kérdést képez a fenti tilalom indoklása – vajon miért nem vállalhatnak a nők felelősséggel járó közérdekű feladatot, és ezen belül miért zárják ki őket az igazságszolgáltatásban történő részvételből?

Ami a bírói feladatkört illeti, a *Digesta* 5.1.12.2. szöveghelyén Paulus jogtudós bemutatja azon személyek körét, akik nem lehetnek bírák:¹⁹ „Azok, akik bírókinevezésre jogosultak, nem nevezhetnek bírónak mindenkit: egyeseket ugyanis a törvény akadályoz abban, hogy bírák legyenek, egyeseket a Természet, egyeseket a szokások. A Természet által akadályozott például a süket és a néma, valamint a tartósan bomlott elméjű ember és a serdületlen, mert ezeknek a személyeknek hiányzik az ítélőképessége. A törvény tiltja el azt, akit kizártak a szenátusból. A szokások (*'mores'*) zárják ki a nőt és a rabszolgákat; nem azért, mert nincsen ítélőképességük, hanem azért, mert elfogadott szokás (*'receptum est'*), hogy közhivatalt nem láthatnak el.”

A fenti klasszikus kori szöveg azért figyelemre méltó, mert a jogtudós nem arra a közhelyre támaszkodik, miszerint a nők „könnyelmű természetűk”²⁰ vagy a női nem „veleszületett gyengesége” miatt eleve alkalmatlanok bizonyos feladatok betöltésére. Paulus nem tagadja, hogy a nőknek megvan a kellő ítélőképességük ahhoz, hogy egy vitás ügyet eldöntsenek, hanem az igazságszolgáltatásból történő kizárásukat a bevett hagyományokkal indokolja.

A Kr. u. 3. század elején tevékenykedő Paulus fenti véleménye már a nála körülbelül fél évszázaddal korábban élt Gaius művében is megjelenik – igaz, nem a tisztségviselés tilalma, hanem a nők felett fennálló gyámság kapcsán. Az az elképzelés ugyanis, hogy az egyébként serdült, épelméjű és önjogú nők *propter levitatem animi*, „könnyelmű természetűk”, „felületes felfogásuk” miatt életük végéig gyámság alatt álljanak, az archaikus kor patriarchális családkoncepciójába illeszkedett. Ahogyan azonban a fenti struktúrájú római *familia* fokozatosan átalakult, az ilyen gyámság intézménye is elvesztette indokoltságát. Gaius korában a nők felett fennálló gyámság formálisan még létezett, és a gyámolt nő bizonyos ügyleteinek érvényességéhez a *tutor* beleegyezésére szükség volt, azonban maga a jogintézmény lényegileg kiüresedett.²¹ Ezt tükrözi a jogtudós alábbi, meglepően őszinte véleménye (*Inst.* 1.190.), amelyet azt követően fejt ki, hogy helyeselte a serdületlenek felett fennálló gyámságot, aminek létét a természetes ésszerűség is indokolja:²² „Viszont úgy látszik, nincs olyan nyomós indok, amely azt sugallná, hogy a teljes korú nőt gyámság alá helyezzék. Mert

amit úgy közönségesen hisznek, hogy mivel őket »ti. a nőket« felfogásuk felületessége miatt többnyire becsapják, és ezért méltányos volt, hogy őket a gyámok tekintélye irányítsa, inkább csak látszólagos, semmint igazi. Azok a nők ugyanis, akik teljes korúak, maguk intézik ügyeiket, és bizonyos ügyeknél, amelyeknél a gyám látszólagosan *auctoritas*-át adja, gyakran a *praetor* kényszeríti a gyámot *auctoritas*-ának akarata ellenére való megadására is.²³”

A klasszikus kor szerzői tehát ugyan nem tagadják, hogy egy nő is rendelkezhet megfelelő intellektussal ahhoz, hogy ellásson valamely *officiumot*, ugyanakkor ez a vélekedés még a justinianusi korra sem változik odáig, hogy a római társadalom és jog elfogadná a nők férfiakhoz mért egyenrangúságát a közmegebízások viselésében és a nyilvánosság előtti szereplésben. Éppen ellenkezőleg, a (lényegében kizárólag férfiak által alakított) hivatalos közvélemény és a jog következetesen megmarad amellett a nézőpont mellett, hogy a nők elsődleges életterét az otthon jelenti, magatartásukat a szerény visszahúzódásnak kell jellemeznie, az a nő pedig, aki ellenszegül az ilyen elvárásoknak, negatív értékítélet alá esik.

Női alperesek és felperesek

A Kr. u. 1–2. század híres történetírói, Tacitus és Livius egyaránt aggódalmaskodnak amiatt, hogy – elsősorban politikai válsághelyzet esetén – a nők tömegesen agresszívvé válhatnak, és nemükhöz nem illő módon próbálhatnak meg nyilvánosan is hangot adni véleményüknek. E jelenség leírására mindkét szerző a *muliebris impotentia*²⁴ kifejezést használja, amely a felügyelet alól elszabadult asszonyi féktelenséget jelzi.²⁵ Ha a nők elhagyják lakóházukat, kilépnek a közterekre és ott bármilyen közügyben véleményt nyilvánítanak, e viselkedéssel túllépik az illendőség és szemérmes tisztesség határait, alapvető társadalmi normákat hágnak át, sőt női mivoltukat is kétes megvilágításba helyezik.

A hatalomvágyó nők jellemrajza általában kitér arra, hogy ezek az asszonyok képesek az ékesszólásra és a meggyőzésre, azaz birtokában vannak a szónoklás jellegzetes férfitudományának. A női beszéd veszélyességének motívuma korántsem a római kori forrásokban bukkan fel elsőként,²⁶ de a római szerzők továbbviszik ezt a sajátos hagyományt; sőt, a nők nyilvánosság előtti megszólalásának veszélyes mivoltát az igazságszolgáltatás területéről származó példákkal illusztrálják.

A történelem során a római jogban kialakult mindhárom perrendre egyaránt igaz, hogy a magánjogi peres eljárásban az önjogú nők gyámjuk jóváhagyásával félként részt vehettek.²⁷ Mindez nem szükségszerűen jelentette azonban azt is, hogy a nő mindig saját személyében jelent meg és érvelt volna az eljárás során. Az ősi civiljogi eljárás ugyan megkívánta a peres felek személyes nyilatkozattételét, a személyes nyilatkozatok szövege viszont kötött volt, tehát a felek szabad

érvelésének gyakorlatilag nem volt tere. A későbbi korok perrendje lehetővé tette a formálisan (*cognitor*), vagy akár szigorú alakszerűségek nélkül kinevezett képviselő (*procurator*) igénybe vételét, ami a perlekedő nők számára azt jelenthette, hogy az igazságszolgáltatási fórumok előtti személyes megjelenésükre lényegileg többé már nem volt szükség. Hogy pedig a méltóságára valamennyit adó római matrónától a közvélemény el is várta a képviselő igénybe vételét, különböző források igazolják.

A Kr. u. 1. század elején működő Valerius Maximus anekdotikus történeteket összegyűjtő művében (*Factorum et dictorum memorabilium libri IX*) külön fejezetet (8.3.) szentel azoknak a nőknek, akiket „sem természetük »ti. női mivoltuk« jellege, sem pedig női méltóságuk nem tudott rákényszeríteni arra, hogy a fórumon és a bíróságokon hallgassanak” (...*quas condicio naturae et verecundia stolae ut in foro et iudiciis tacerent cohibere non valuit*), ezen belül pedig a szerző kipellengérez egy, az umbriai Sentinumból származó Maesia nevű nőt, aki bűnperében sikerrel és meggyőzően érvelt az igazságszolgáltatás képviselői előtt:²⁸ „A Sentinumból származó Maesia²⁹ alperesként saját ügyét a L. Titius praetor által vezetett bíróság előtt, a nagy tömegben összegyűlt nép jelenlétében képviselte, és miután a saját védelmében szóló érveket pontról pontra nem csak gondosan, hanem egyben nagy határozottsággal is adta elő, a bíróság őt majdnem egyhangú szavazással már az ügy első tárgyalásán felmentette. Emiatt, mivel női külseje alatt férfilelket hordozott, *Androgynának*, »férfias nőnek« nevezték.”

A nők ellen folyó nyilvános, közbűncselekmények elkövetése esetén indított per sem a Kr. u. 1. században, sem korábban nem lehetett szenzációs újdonság. Forrásaink számos esetben utalnak arra, hogy nőket vádoltak meg különböző súlyos tettekkel, és az eljáró bírói fórum gyakran hozott marasztaló ítéletet.³⁰ Maesia esetében tehát nem az lehetett a furcsa, hogy nőként bűnper vádlottjává vált, hanem az, hogy az eljárásban saját maga védekezett. A nők hiába voltak tehát perképesek, a közvélemény elvárta tőlük, hogy érveiket ne személyesen adják elő, hanem ügyük prezentálását helyettük egy férfi (saját férjük, rokonuk, vagy a nő családjának lekötöztetett barátja) lássa el.³¹

„A nők ne ártsák magukat más ügyeibe”

Ami a nők igényérvényesítési eljárásba történő bekapcsolódásának egyéb (azaz nem peres félként történő) módjait, és ezen belül a *postulatio*t illeti, a jogi és irodalmi források még annyira sem megengedőek, mint a fenti esetekben. A D. 3.1.1. *pr.* szöveghelyén Ulpianus megállapítja, hogy a *praetorok* azért korlátozták azon személyek körét, akik előttük megjelenve követelést terjeszthetnek elő, hogy „ezzel is őrizték a közrendet és hivataluk méltóságát, továbbá hogy megakadályozzák a szeszélyből vagy minden megfontolás nélkül történő kérelmezést” („*Hunc titulum*

praetor proposuit habendae rationis causa suaeque dignitatis tuendae et decoris sui causa, ne sine delectu passim apud se postuletur.”).

A *Digesta* 3.1.1.1-4. szöveghelyein a remekjogász összefoglalja, hogy a *praetor* rendelkezése szerint kik azok, akik a magisztrátus színe előtt személyesen nem terjeszthetnek be kérelmet. Az *edictum* idézett szövege szerint a *praetorok* a *postulatio* szempontjából három csoportba osztották az embereket: az első csoportba tartozók egyáltalán nem jogosultak a személyes kérelmezésre, a második csoportba tartozók a maguk nevében ugyan posztulálhatnak, de mások érdekében nem; végül a harmadik csoportba tartozók szabadon terjeszthetnek be igényt úgy a maguk, mint mások nevében.

A posztulációtól teljes mértékben eltiltott személyek (D. 3.1.1.3.) körét vizsgálva valóban feltételezhetjük, hogy ezeket a tilalmakat a *praetorok* a közrend fenntartása és hivataluk méltóságának óvása érdekében alkották meg, hiszen például az eltiltottak között vannak a 17 évnél fiatalabb fiúk, akik túl éretlenek ahhoz, hogy a nyilvánosság előtt megjelenjenek, és ott férfias méltósággal megnyilvánuljanak. A mások javára történő posztulációval kapcsolatos tilalmakról Ulpianus a következőképpen emlékezik meg:³² „Az *edictum* második része azokra vonatkozik, akik mások érdekében nem posztulálhatnak: az *edictum* ezen részében a *praetor* bizonyos személyeket nemük vagy valamilyen »véletlen« körülmény miatt tilt el, valamint azokat is említi, akik becsületüket elveszítették. Nemük miatt: mivel a nőket eltiltja attól, hogy mások érdekében posztuláljanak. E tilalom indoka pedig az, hogy »a nők« a nemükhöz illő szemérmességgel szembenálló módon ne ártsák bele magukat mások ügyeibe, és hogy a nők férfifeladatokat ne láthassanak el: e rendelkezést eredetileg Carfania, egy különösen szegénytelen nőszemély miatt vezették be, akinek tisztetlenségű kérelmezése és a *magistratus* zaklató magatartása adott okot a fenti *edictum* megalkotására.”³³

Ulpianus fenti szövege azért különleges, mert a jogforrásban feltűnő konkrét esetet szépirodalmi források is visszhangozzák. Az Ulpianusnál körülbelül kétszáz évvel korábban működő Valerius Maximus művének fent említett fejezetében már felbukkan a *Digesta* által Carfaniának nevezett asszony, akit az *auctor C<aia>* Afrania néven emleget, tetteinek leírása során pedig a durvaság határát súroló, megvető hangnemet használ:³⁴ „C. Afrania, Licinius Bucco szenátor perlekedésre folyton kész felesége a *praetor* előtt ügyeiben állandóan saját maga szólalt meg, nem azért, mert szűkölködött volna ügyvédekben, hanem azért, mert szemtelenségben viszont bővelkedett. Mivel a fórumon szokatlan lármázásával a bíróságok működését folyamatosan zavarta, a nők által elkövetett zaklató perlekedés ismert példájává vált; e tett miatt a szemtelen és erkölcstelen nőket C. Afraniának is nevezik. Létezését egészen C. Caesar P. Servilius-szal közös második konzulságáig [Kr. e. 48.] húzta: mert az ilyen szörnyetegre inkább aszerint emlékeznek, hogy mikor halt meg, és nem úgy, hogy mikor jött a világra.”

A Poet-ügy utóélete

A fenti jogi érvek és gondolatok a Kr. u. 2–3. században keletkeztek, majd a justinianusi kodifikációba beépülve a középkori *ius comune* részévé váltak, olyannyira, hogy 1884-ben a torinói államügyész legitim érvként hivatkozhatott a fenti fragmentumokban megfogalmazott szabályokra.

Bíróági meghurcoltatását követően Lidia Poet tanácsadóként bátyja ügyvédi irodájában dolgozott, és előszeretettel foglalkozott kiskorúak és nők ügyeivel. Csak 1920-ban, hatvanöt évesen léphetett be a torinói ügyvédi kamarába, azt követően, hogy 1919-ben egy olyan törvényt fogadtak el (*legge Sacchi*), amely – jelentős megszorításokkal – lehetővé tette a nők számára bizonyos közfeladatok gyakorlását.³⁵ A törvény rendelkezése szerint „A nők a férfiakkal egyenrangú módon jogosultak gyakorolni minden foglalkozást és betölteni minden közhivatalt, kivéve – a jogszabályok által kifejezetten megengedett esetektől eltekintve – azokat, amelyek nyilvános igazságszolgá-

latási jogkört foglalnak magukban, továbbá politikai jogok és felhatalmazottságok gyakorlásával járnak, vagy az állam katonai védelmével kapcsolatosak.”³⁶

Az olasz nők szavazati jogot 1945-ben³⁷ nyertek, aktív választójogukat 1946-ban mondták ki.³⁸ Lidia Poet mindezt még megérte; 1949. február 25-én hunyt el egy Diano Marina nevű tengerparti városkában. A *legge Sacchi* fenti rendelkezését csak 1963-ban helyezték hatályon kívül,³⁹ ezt követően az első olaszországi bírónők 1965-ben kaptak kinevezést.⁴⁰ Lidia Poetról szülővárosában, Pinerolóban általános iskolát neveztek el,⁴¹ valamint az ő nevét viseli a 2008. január 13-án megnyílt „Biblioteca donna Lidia Poet”,⁴² egy egyedülálló könyvtár, amely elsősorban női szerzők által írott és a női léttel kapcsolatos szociológiai, szépirodalmi, történeti és művészettörténeti alkotások gyűjtésére szakosodott. E könyvtár női látogatóit immár semmiféle jogszabály sem korlátozza abban, hogy jogi tanulmányokat végezzenek, majd az igazságszolgáltatásban töltsenek be bírói, ügyészi vagy ügyvédi feladatkört.

Jegyzetek

¹ A tanulmány eredményeinek összefoglaló ismertetésére az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2009. február 20-án, a Magyarországi és Határon túli Magyar Római Jogászok V. Országos Találkozásán került sor.

² Életéről lásd Guernsey, Jane Howard: *The Lady Cornaro: Elena Lucrezia Cornaro Piscopia. Pride and Prodigy of Venice* (New York, College Avenue Press, 1999).

³ Maria Pellegrina Amoretti doktori avatásáról lásd: Casavola, Francesco Paolo: *Maria Pellegrina Amoretti* (Materiali per una storia della cultura giuridica, 27, 1998, 307–316. p.); Visintini, Giovanna: *La prima donna giurista in Italia* (Materiali per una storia della cultura giuridica, 27, 1998, 317–322. p.)

⁴ Legge 13 novembre 1859, n. 3725, sul Riordinamento dell'Istruzione pubblica. A jogszabályról és a kor olasz oktatáspolitikájáról általában lásd: Perugi, Giampaolo: *Educazione e politica in Italia 1860–1900* (Torino, Loescher, 1978).

⁵ Az ún. *regolamento Borghira* nézve lásd: Tarozzi, Fiorenza: *L'introduzione del suffragio femminile in Italia: precedenti e dibattiti*. In: *Atti del Convegno: „Repubblica, Costituente e voto alle donne”* – Parma, 7 marzo 2007, http://www.prefetturadiparma.it/Pubblicazioni/convegno%207%20marzo%202007/Intervento_tarozzi.asp

⁶ Legge 8 giugno 1874, n. 1938. – Che regola l'esercizio delle professioni di avvocato e procuratore.

⁷ A törvényre vonatkozóan lásd többek között: Tacchi, Francesca: *Gli avvocati italiani dall'Unità alla Repubblica* (Bologna, Il Mulino, 2002, 78–83. p.); Cavagnari, Camillo–Caldara, Emilio: *Avvocati e procuratori* (Bologna, Il Mulino, 2004, 146–159. p.); a továbbiakban: Cavagnari–Caldara)

⁸ Az eljárás lefolytatásával kapcsolatosan lásd: Fioravanzo, Monica: *Lidia Poet, avvocatura negata* (Donna, diritti e società, Rivista a cura della Commissione per le pari opportunità, Marzo 1995, 26–28. p.); Siegrist, Hannes: *Advokat, Bürger und Staat: Sozialgeschichte der Rechtsanwälte in Deutschland, Italien und der Schweiz (18.–20. Jh.)* (Frankfurt/Main, Vittorio Klostermann, 1996, 731–732. p.); Olgiati, Vittorio: *Professional Body and Gender Difference in Court: the Case of the First (Failed) Woman Lawyer in Modern Italy*, in: *Women in the World's Legal Professions*. Szerk. Ulrike Schultz, Gisela Shaw (Oxford–Portland, Hart Publishing, 2003, 419–435. p.); Rossi, Livia: *La prima donna avvocato* (Foro Romano 3, 2004, 401. p.); Cavagnari–Caldara: i. m., 656–659. p.

⁹ Vincenzo Calenda di Tavani (1830–1910) jogászai körökben ismert, arisztokrata származású ügyész, később szenátor, majd igazságügy-miniszter volt. Életéről és munkásságáról lásd: Grispo, Francesca: *Vincenzo Calenda di Tavani magistrato e ministro del Regno d'Italia* (Clio 22, 1986, 225–245. p.)

¹⁰ A peranyagot dokumentálja: Ollandini, Eduardo: *La donna e l'avvocatura* (Milano, Società Editrice Libreria, 1913, 233–317. p.; a továbbiakban: Ollandini)

¹¹ 1886. január 1-jétől kezdődően hatályba léptette a 2358. számú, 1865. június 25-én kelt királyi dekrétum. A *Codice Pisanelli* létrejöttéről lásd: Ghisalberti, Carlo: *La codificazione del diritto in Italia 1865–1942* (Roma–Bari, Laterza, 1997, p. 121. skk.); Caroni, Pio: *Saggi sulla storia della codificazione* (Milano, Giuffrè, 1998)

¹² *Codice Civile del Regno d'Italia. Libro primo: Delle persone. Titolo I. Della cittadinanza e del godimento dei diritti civili. Art. 1. „Ogni cittadino gode dei diritti civili, purché non ne sia decaduto per condanna penale.”* (A fordító nevének megjelölését nem tartalmazó forráshelyeket a szerző fordította magyar nyelvre.)

¹³ *„In caso contrario queste avrebbero potuto diventare Consigliere Provinciale, elettore politico, deputato e voi ridereste a codeste esorbitanze...”* (Ollandini: i. m., 252. p.)

¹⁴ Ollandini: i. m., 241–246. p.

¹⁵ Ollandini: i. m., 267–269. p.

¹⁶ D. 50.17.2. pr. (Ulpianus libro primo ad Sabinum): *Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores existere.*

¹⁷ A *postulatio* (posztuláció) római meghatározása a D. 3.1.1.2. (Ulpianus libro sexto ad edictum) szöveghelyen található: *„Postulare autem est, desiderium suum vel amici sui in iure apud eum, qui iurisdictioni praeest, exponere: vel alterius desiderio contradicere”* – „Posztulálni pedig azt jelenti, hogy valaki saját vagy barátja kívánságát előterjeszti annak a színe előtt, aki a jogszolgáltatást (*iurisdicatio*) irányítja, vagy pedig valaki más igényének ellentmond.”

¹⁸ Lásd: Feldner, Birgit: *Zum Ausschluss der Frau vom römischen officium* (Revue Internationale des Droits de l'Antiquité, 47, 2000, 381–396. p.); Mercogliano, Felice: *Deterior est condicio femininarum* (Index, 29, 2001, 209–220. p.)

¹⁹ D. 5.1.12.2. (Paulus libro septimo decimo ad edictum): *Non autem omnes iudices dari possunt ab his qui iudicis dandi ius*

habent: quidam enim lege impediuntur ne iudices sint, quidam natura, quidam moribus. Natura, ut surdus mutus: et perpetuo furiosus et impubes, quia iudicio carent. Lege impeditur, qui senatu motus est. Moribus feminae et servi, non quia non habent iudicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur.

²⁰ A híres szöveghelyen (*Inst.* 1.144.) Gaius a veteres, a preklasszikus kor jogtudósainak véleményét idézi a serdült nők felett fennálló gyámság indokolásával kapcsolatban: „*Veteres enim voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse*” – „A régiek ugyanis azt akarták, hogy a nők, még ha teljes korúak is, felfogásuk könnyelműsége miatt gyámság alatt legyenek.” *Gaius institúciói*. Ford. Brósz Róbert (Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 39. p.)

²¹ Tellegen-Couperus, Olga Ellen: *Tutela mulierum, une institution rationnelle* (Revue historique de droit français et étranger, 83, 2006, 423–435. p.)

²² Gaius: *Inst.* 1.190.: *Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur: nam quae vulgo creditur, quin levitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorem auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera: mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur.*

²³ *Gaius institúciói*: i. m., 46. p.

²⁴ Tacitus *Annales*, 1.4.5. 4.57.4., 12.57.5.; Livius, 34.1–8.

²⁵ A történetírók által megjelenített női hatalomvágygal és a muliebris impotentia toposzával kapcsolatosan lásd: MacMullen, Ramsay: *Women's Power in the Principate* (Klio, 68, 1986, 434–443. p.); Bauman, Richard A.: *Women and Politics in Ancient Rome* (London–New York, Routledge, 1994; a muliebris impotentia kérdéséről lásd a 11–12. oldalon leírtakat); Santoro L'Hoir, Francesca: *Tragedy, Rhetoric and the Historiography of Tacitus' Annales* (Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2006; különösen a 111–158. oldalig terjedő, „*Muliebris Impotentia: The Paths to Power*” című fejezetet).

²⁶ A beszéddel bővülő nőalakok már Homérosznál is megjelennek. Kalüpszó és Kírké (*Od.* 6.61–62.; 10.254) személyében. Tacitus (*Ann.* 14.35.) azzal is hangsúlyozza a híres Boudicca királynő veszélyességét és nőietlenségét, hogy leírja, milyen szónoki tehetséggel győzte meg a királynő a különböző törzseket arról, hogy támogassák a római fennhatóság ellen szervezett lázadását.

²⁷ Max Kaser: *Das römische Zivilprozessrecht* (München, C. H. Beck, 1966, 46. p.; 150. p.; 450. p.); Giovanni Pugliese: *Il processo civile romano II. Il processo formulare*; Tomo I. (Milano, Giuffrè, 1963, 307. p.)

²⁸ Valerius Maximus 8.3.1: *Maesia Sentinas rea causam suam L. Titio praetore iudicium cogente maximo populi concursu egit modosque omnes ac numeros defensionis non solum diligenter, sed etiam fortiter executi, et prima actione et paene cunctis sententiis liberata est. Quam, quia sub specie feminae virilem animum gerebat, Androgynen appellabant.*

²⁹ Maesia személyéről és a Valerius Maximus által megörökített esetről lásd: Sciascia, Gaetano: *Carfania e as mulieres advogadas* (Investigações, 34, 1951, 49–55. p.); Marshall, Anthony J.: *Roman Ladies on Trial: The Case of Maesia of Sentinum* (Phoenix, 44, 1990, 46–59. p.)

³⁰ Lásd például: D. 49.14.9 (Modestinus *libro decimo septimo responsorum*); Livius, 40.37.; Tacitus: *Ann.* 3.22.

³¹ Lásd például Tacitus: *Ann.* 2.34.; *Ann.* 3.22.; Plinius: *Ep.* 4.17.

³² D. 3.1.1.5. Ulpianus *libro sexto ad edictum: Secundo loco edic-*

num proponitur in eos, qui pro aliis ne postulent: in quo edicto excepti praetor sexum et casum, item notavit personas in turpitudine notabiles. Sexum: dum feminas prohibet pro aliis postulare. Et ratio quidem prohibendi, ne contra pudicitiam sexui congruentem alienis causis se immisceant, ne virilibus officiis fungantur mulieres: origo vero introducta est a Carfania improbissima femina, quae inverecunde postulans et magistratum inquietans causam dedit edicto.

³³ A kifejezetten Carfania/Afrania esetével foglalkozó tanulmányok körében lásd: Labruna, Luigi: *Un editto per Carfania?* In: Synteleia Arangio-Ruiz I. (Napoli, Jovene, 1964, 415–420. p.); Marshall, Anthony J.: *Ladies At Law: the Role of Women in the Roman Civil Courts*, in: *Studies in Latin Literature and Roman History V.* Szerk. Carl Deroux (Bruxelles, Latomus, 1989, 35–54. p.)

³⁴ Valerius Maximus 8.3.2.: *C. Afrania vero Licinii Bucconis senatoris uxor prompta ad lites contrahendas pro se semper apud praetorem verba fecit, non quod advocatis deficiebatur, sed quod impudentia abundabat. Itaque inusitatis foro lairatibus adsidue tribunalia exercendo muliebris calumniae notissimum exemplum evasit, adeo ut pro crimine improbis seminarum moribus C. Afraniae nomen obiciatur. Prorogavit autem spiritum suum ad C. Caesarem iterum <P> Servilium consules: tale enim monstrum magis quo tempore extinctum quam quo sit ortum memoriae tradendum est.*

³⁵ Legge 17 luglio 1919 n. 1176: Disposizioni sulla capacità giuridica della donna.

³⁶ Legge 17 luglio 1919 n. 1176, Art. 7.: „Le donne sono ammesse, a pari titolo degli uomini, ad esercitare tutte le professioni ed a coprire tutti gli impieghi pubblici, esclusi soltanto, se non vi siano ammesse espressamente dalle leggi, quelli che implicano poteri pubblici giurisdizionali o l'esercizio dei diritti e di potestà politiche, o che attengono alla difesa militare dello Stato...” A rendelkezésről lásd többek között Mario Manfredi–Ada Mangano: *Alle origini del diritto femminile: cultura giuridica e ideologie* (Bari, 1983, 114. p.); Stefano Rodotà: *Libertà e diritti in Italia: dall'Unità ai giorni nostri* (Roma, 1997, 67–69. p.)

³⁷ Decreto legislativo luogotenenziale n. 23 del 1 febbraio 1945: Estensione alle donne del diritto di voto.

³⁸ Decreto legislativo luogotenenziale n. 74 del 10 marzo 1946: Norme per l'elezione dei deputati all'Assemblea costituente. Art. 7.: „Sono eleggibili all'Assemblea Costituente i cittadini e le cittadine italiane che, al giorno delle elezioni, abbiano compiuto il 25° anno di età” („Az alkotmányozó nemzetgyűlésbe megválaszthatóak azok az olasz állampolgár férfiak és nők, akik a választás napján 25. életévüket már betöltötték.”). A női választójoggal kapcsolatosan lásd Anna Rossi Doria: *Diventare cittadine. Il voto alle donne in Italia* (Firenze, Giunti, 1996)

³⁹ Legge n. 66 del 9 febbraio 1963: Ammissione della donna ai pubblici uffici ed alle professioni.

⁴⁰ Erről és az azóta bekövetkezett változásokról lásd a Consiglio Superiore della Magistratura jelentését: 9th IAWJ Biennial International Conference „Equal Justice for All: Access, Discrimination, Violence, Corruption”, March 25–28, 2008 – Panama City, Panama; Relazione del Consiglio Superiore della Magistratura.

⁴¹ Scuola Secondaria di Primo Grado „Lidia Poet”, Via dei Rochis 29, Pinerolo (TO).

⁴² *L'eco del Chisone*, Anno 103, No. 3 (domenica 13 gennaio). 6. p. http://www.retediparita.it/admin/resources/newsletter_34_gen_08.htm

A következő sírfelirat egy római kori emlékművön maradt fenn, amelyet az elhunyt fogathajtó apja a II. század végén, a *via Praenestina*n, az első mérföldkö közelében állíttatott fel. Az emlékművön egy háromrészes felirat található. Az első részben szerepel Marcus Aurelius Polynices Macarius sírfelirata, a második részben olvashatjuk testvére, Marcus Aurelius Mollicius Tatianus sírfeliratát, a harmadik rész pedig egy görög sírverset tartalmaz, amely a két fiú korai halálát siratja és megemlíti az emlékművet állító apát, Polynicest is. A feliratokon kívül az emlékmű részét képezte a két fiú szobra. A fogathajtó Macarius neve csak a görög sírversből derül ki, a sírfelirat ezt nem tartalmazza.

A sírfelirat szövege:

M·AUR POLYNICES·NAT·VER
NA·QUI·VIXIT·ANN·XXIX·MENS
IX·DIEBUS·V·QUI·VICIT·PALMAS
N·DCCXXXIX·SIC·IN·RUSSEO·N
DCLV·IN·PRASINO·LV·IN·VENE
TO·XII·IN·ALBO·N·XVII·PRAE
MIA·XXXX·N·III·XXX·XXVI·PU
RA·N·XI·OCTOIUG·N·VIII·DECPN
VIII·SEIUG·N·III·

A szöveg kiegészített átírata:

M(arcus) Aur(elius) Polyneices natione verna, qui vixit ann(is) XXIX, mens(ibus) IX, diebus V. Qui vicit palmas n(umero) sic: in russeo n(umero) DCLV, in prasino LV, in veneto XII, in albo numero XVII, praemia (sestertium) XXXX (miliun) numero III, (sestertium) XXX (miliun) XXVI, pura n(umero) XI, octoiug(e) n(umero) VIII, dec(emi)uge n(umero) VIII, seiug(e) n(umero) III.¹

A feliratot a következőképpen fordíthatjuk magyarra:

„Marcus Aurelius Polynices, aki vernaként született, élt 29 évet, 9 hónapot, 5 napot. Aki a pálmát a következőképpen nyerte el: 655-ször vörösben, 55-ször zöldben, 12-szer kékben, 17-szer fehérben, a díja háromszor 40.000, huszonhatszor 30.000, tizenegyszer pura (15.000)² sestertius volt. Nyolcszor győzött nyolcfogatúval, kilencszer tízfogatúval, háromszor hatfogatúval.”

A sírfelirat értelmezése első látásra nem jelent problémát, hiszen egy fogathajtó dicsőségét örökíti meg. Ha azonban a római jog szabályainak szem előtt tartásával olvassuk el a szöveget, számos kérdésre kell választ keresnünk.

A névből arra következtethetünk, hogy a kocsihajtó szabad, római polgár volt, aki jogállását Marcus Aureliustól származtatta, ezért vette fel a császár nevét.³ A fogathajtó származására nézve a sírfelirat a *natione verna*, azaz a vernaként született megjelölést tartalmazza, ami mindjárt bizonytalanná teszi a kocsihajtó *status*ának megítélését. A *verna* szó ugyanis általános jelentésében az úr házában született rabszolgát jelöl, de

Gedeon Magdolna

Egy római fogathajtó sírfeliratának jogi vonatkozásai

Starr felhívta a figyelmet arra, hogy ezt a szót használták a Rómában születetteknek is. Így Festus szerint „*Romanos enim vernas appellabant*,” azaz a rómaiakat vernáknak nevezték.⁴ Martialisnál is többször úgy szerepel a kifejezés, hogy Róma szülöttet a vernák.⁵ Ezen kívül több sírfelirat szerint bármelyik város szülöttére is lehetett a *verna* szót alkalmazni.⁶ Ezt figyelembe véve a kocsihajtó a *status libertatis* szempontjából lehetett *ingenuus*, azaz szabadon született és *libertinus*, azaz felszabadított is.

Horsmann szerint a *natione verna* megjelölés nem elegendő annak eldöntésére, hogy Polynices szabadon született vagy felszabadított volt-e. Az emlékművön szereplő sírvers az apát is megemlíti, de annak csak egyik nevét, a Polynicest tartalmazza, valamint azt, hogy ő is *klütosz héniochosz*, azaz híres kocsihajtó volt. Horsmann így arra a következtetésre jut, hogy az apának és két fiának rabszolgaként ugyanaz az uruk volt, és *libertinus*ként ugyanazt a császári nevet kapták. Véleménye szerint az apa, mint híres kocsihajtó nem lehetett már rabszolga, ha egy ilyen drága emlékművet tudott állíttatni, és ha a fiai is szabadok voltak. Így Horsmann mindhárom fogathajtót inkább gazdag *libertinus*nak tartja.⁷ Ezt az álláspontot képviseli Junkelmann is, aki a fogathajtók nevéből arra következtet, hogy Marcus Aurelius uralkodása idején vagy kevéssel később szabadították fel őket.⁸

Ha elfogadjuk ezt az álláspontot, jogi szempontból további problémák merülnek fel. A sírfelirat ugyanis pontosan rögzíti az elhunyt korát: 29 év, 9 hónap és 5 nap. Tehát Polynices Macarius még nem volt 30 éves, amikor meghalt, és még fiatalabb volt, amikor felszabadították, pedig a *lex Aelia Sentia* értelmében 30 év alatti rabszolgák nem voltak felszabadíthatók, hacsak valamilyen különleges ok nem volt rá.⁹ A törvény ellenére felszabadított nem lett római polgár, hanem csak *Latinus Iunianus*.¹⁰ Polynices Macarius viszont a Marcus Aurelius név felvétele alapján nem *Latinus*nak, hanem római polgárnak minősíthető. Hogyan lehetséges ez?

A Digestában az *operae libertorum*mal, azaz a felszabadítottak szolgáltatásaival kapcsolatban találunk egy forráshelyet, amely szerint már a serdületlenektől követelni lehetett az *operae*t, tehát gyakran előfordulhatott, hogy 30 év alatti rabszolgákat is felszabadított-

tak.¹¹ Ez pedig Ulpianus szerint leginkább írnokok, *nomenclatorok*, számvevők, színészek és egyéb *voluptatis artifices* – akik közé a kocsihajtók is besorolhatók – esetében fordulhatott elő. Alföldy Géza szerint ennek az az előfeltétele, hogy ebben a körben a *lex Aelia Sentia* életkorra vonatkozó előírása nem, vagy nem minden esetben érvényesült, vagy pedig ezek a rabszolgák kötődtek leginkább a felszabadítójukhoz, így az ő esetükben teljesültek gyakrabban azok a feltételek, amelyek alapján kivételt képeztek az életkori előírás alól.¹²

Egy *Latinus Iunianus* is elnyerhette azonban a római polgárjogot a következő esetekben: ha egy római vagy latin aszszony gyermekkel ajándékozta meg, ha a latin jogú hat évet katonáskodott, ha hat évet kereskedett egy 10 000 *modius* teherbírású hajóval, ha három évig pékként tevékenykedett Rómában, továbbá az a nő, akinek három gyermeke született.¹³ Polynicesék esetében ezek az indokok nem szolgálhattak alapul a polgárjog elnyeréséhez, hiszen tevékenységüknél fogva más mesterséget nem űzhettek, gyermekük sem igen lehetett, hiszen valószínűtlen, hogy erre a síremlék ne utalt volna. Volt még azonban két további – a mi esetünkben is szerephez jutó – módja annak, hogy a *Latinusok* elnyerhették a római polgárjogot, amelyek a mi esetünkben is szerephez juthattak: az egyik az, hogy Nero rendelete szerint az a *Latinus* kaphatott polgárjogot, akinek vagyona meghaladta a 200 000 *sestertiust*, és Rómában olyan házat épített, amibe legalább ennek az összegnek a felét befektette.¹⁴

Ha összeadjuk Polynices Macarius győzelmekből befolyt bevételét, kiderül, hogy az 1 065 000 *sestertiust* tett ki. Bár ennek az összegnek egy része a *factió*¹⁵ illethette,¹⁶ vagyona így is bőven meghaladhatta az előírt 200 000 *sestertiust*, és nem kizárt, hogy házat is építtetett belőle.

A másik lehetséges mód egy *Latinus Iunianus* számára a polgárjog elnyerésére a császári kegy, a *beneficium principale* lehetett.¹⁷ Véleményem szerint, ha a kocsihajtót a cirkuszban a nézők követelésére szabadították fel, életkora ellenére, császári kegy folytán a római polgárjogot is elnyerhette. Ilyen követelések gyakran előfordulhattak a cirkuszban, hiszen egy forrás szerint éppen Marcus Aurelius rendelete alapján a magántulajdonban álló kocsihajtó rabszolga a nézők követelése ellenére is rabszolga maradt, a játékrendező nem adhatta meg neki a szabadságot, hiszen ezzel más-

nak a tulajdonjogát sértette volna.¹⁸ Ha azonban a rabszolga felszabadításába a tulajdonosa is beleegyezett, a császári kegy folytán a polgárjogot is elnyerhette. Ezek alapján szerintem Polynices is a nép követelésére, a sírfeliraton megörökített sorozatos győzelmei alapján, a cirkuszban nyerte el szabadságát, és császári kegy folytán a polgárjogot is.

Ezzel egy újabb probléma merül fel. Ha ugyanis a sikeres kocsihajtó rabszolga volt, akkor minden szerze-

ménye a tulajdonosát illette, így az elnyert díjak is az urát gazdagították. A tulajdonosok persze általában érdekeltté tették szolgálkaikat a további jó szereplés reményében. A nyermény egy részét a rabszolga kocsihajtók rendszerint *peculium*ként megtarthatták. A megfelelő összegű pénzt összegyűjtve pedig meg is válthatták szabadságukat. Polynices Macarius, mint az a sírfeliratról kiderül, nagyon sikeres fogathajtó volt, ezért neki sem okozhatott gondot, hogy a cirkuszban követelt szabadsága biztosítása fejében felajánlja a megfelelő összeget tulajdonosának. A volt tulajdonos ebben az esetben is jól járt, hiszen az *operae* felvállalása körében a kocsihajtóknak továbbra is át kellett adniuk nyerményük egy részét *patronusuknak*.¹⁹

A sírfeliratról az is kiderül, hogy Polynices Macarius nem állapodott meg egyetlen *factiónál*, hanem mindegyik színeiben versenyzett és ért el sikereket. *Factióit* valószínűleg a nagyobb anyagi haszon érdekében váltogatta.

A sírfelirat alapján megállapíthatjuk, hogy Polynices Macarius Rómában született rabszolga volt, aki apja nyomdokait követve maga is kocsihajtó lett, majd sikeres pályafutása során, még jóval 30 éves kora előtt szabaddá vált. Ez feltehetőleg a cirkuszban, a nézők követelése után, a tulajdonosának fizetett megváltással történt. és *beneficium principale* folytán a római polgárjogot is elnyerte. Polynices Macarius szabad római polgárként mindig annak a *factiónak* a színeiben versenyzett, amely az elnyert díjakból nagyobb hányadot biztosított számára. Mivel a síremléken szereplő versben az apa mindkét fiát siratja, és a kisebbik fiú csak 20 évet, 8 hónapot, és 7 napot élt, nagy valószínűség szerint a veszélyes sportot űző fiúk a versenyzés során veszítették életüket, s így korai haláluk miatt az utókorra is fennmaradt győzelmi listájukat nem hosszabbíthatták tovább.

Római kocsi-verseny – négyfogatú quadriga – korabeli ábrázolása

Jegyzetek

- ¹ CIL 6,10049. Lásd: Horsmann, Gerhard: *Die Wagenlenker der römischen Kaiserzeit, Untersuchungen zu ihrer sozialen Stellung* (Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, 269. p.)
² Horsmann szerint a *praemia pura*, azaz az átlagos díj 15 000 *sestertius* volt (Horsmann: i. m., 151. p.)
³ Vö.: Alföldy Géza: *Polgárjog és névadás* (Antik Tanulmányok, 11, 1964, 249. p.)
⁴ Fest. 372.
⁵ Mart. 3,1,5-6; 10,30,21; 10,76,2-4; 13,43,2.
⁶ Starr, Chester G. Jr: *Verna* (Classical Philology, 37, 1942, 315. p.)
⁷ Horsmann: i. m., 269. p.
⁸ Junkelmann, Marcus: *Die Reiter Roms* (Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1990, 140. p.)
⁹ Gai. 1,18-19. A felszabadítás 30 év alatt akkor lehetett indokolt, ha valaki a gyermekét, testvérét, tanítványát, tanítóját, házasság céljából a rabnőjét, vagy ügyvivői teendők ellátására rabszolgáját egy külön erre a célra létrehozott tanács előtt szabadította fel. E tanács öt szenátorból és öt lovagból állt a *consul* vagy a *praetor* elnöke alatt.

- ¹⁰ Gai. 1,17; 29. Ezek a *latinusok* nem rendelkeztek a római házasságkötéshez szükséges jogosultsággal (nem volt *ius conubijük*), vagyoni jogi képességük (*ius commercii*) pedig csak az élők közötti ügyletekre korlátozódott. Vö. Marton Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve* (Budapest, 1957, 61. p.)
¹¹ Ulp. D. 38,1,7,5.
¹² Alföldy, Géza: *Die Freilassung von Sklaven und die Struktur der Sklaverei in der römischen Kaiserzeit* (Rivista Storica dell' Antichità, 2, 1972, 104. p.)
¹³ Ulp. 3,1; Gai. 1,28-1,34.
¹⁴ Gai. 1,33.
¹⁵ A *factiók* a versenyek megrendezéséhez szükséges fogatok kiállítását végző vállalkozások voltak. Lásd: Junkelmann: i. m., 133. p.
¹⁶ Vö. Horsmann: i. m., 157-160. p.
¹⁷ Ulp. 3,1; vö. Plin. ad Trai. 104.
¹⁸ Paul. D. 40,9,17.
¹⁹ Vö. Horsmann: i. m., 155-157. p.

Létezik-e „normális” társadalom?

Minden társadalomról megállapítható, hogy általánosan elfogadott erkölcsi és jogi normák segítségével kívánja biztosítani tagjai számára a mindennapi tevékenységekhez szükséges, kiszámítható hátteret. Azonban minden korban találhatunk olyan kisebb-nagyobb társadalmi csoportot, amely „kihívóan közösséggellenes” magatartásával kivívja a többség rosszallását, ezért pusztán életvitele miatt kodifikálási „vágyat” ébreszt a jogalkotókban. Különösen így van ez akkor, ha a „rendetlenség” közterületen, nagy nyilvánosság által észlelhető megnyilvánulásairól van szó (koldulás, csavargás, prostitúció).

Azt azonban, hogy egy adott társadalom milyen magatartást minősít elfogadhatatlannak, nem egyszerű definiálni. A társadalmi problémák, valamint a deviancia elméletei a társadalomtudomány és a társadalmi együttélés legalapvetőbb kérdéseit vetik fel, és további feladatok elé állítják a kutatót: kikerülhetetlenné válik a „rend” fogalmának tisztázása (és annak meghatározása, hogy mihez képest definiáljuk azt), annak vizsgálata, hogy vajon a stabilitás vagy a változás domináns-e a társadalmak életében; probléma-e a deviancia, és ha igen, kik számára stb.

Megállapítható, hogy a szakirodalomban két megközelítésben vizsgálják a deviancia és a társadalmi problémák viszonyát. Az egyik elmélet (Merton, Sullivan) szerint a deviancia a társadalmi problémák szélesebb kategóriáján belül értelmezhető, míg a másik (Rubington) szerint a deviancia a társadalmi problémák értelmezésének egyik lehetséges módja. Akármelyik elméletet fogadjuk el, kétségtelen, hogy a társadalmi problémák elméleti modelljeinek hátterében mindig a normális, problémamentes társadalom elképzelt képe áll. (Ez érthető is, hiszen nehezen tisztázható bármiféle eltérés, ha nem világos a viszonyítási alap,

Kiss Bernadett

Közrendsértő magatartások jogtörténeti háttéréről

amely a társadalmi értékítéleteknél egyúttal mérceként is szolgál. Ezt a mérce-t nevezik a társadalmi problémák kutatói „normalitásnak.”)

A normalitás meghatározására azonban többnyire csak akkor van szükség, ha a másság kérdésessé teszi azt. Ideális esetben észrevétlen marad, evidens fogalmi jellege megvédi az elemzésektől, bár ettől még történetileg változó jellegét elismerik. A normalitás egy, az elképzelt tökéletes társadalom, a „jó társadalom” eszményéhez igazodik, amelyben nem léteznek azok a problémák, amelyekkel a mindennapokban küszködni kell. Egyúttal a fogalom azt a feltételezést is tartalmazza, hogy lehetséges a problémamentes társadalom kialakítása. A normalitás fogalma azonban csak akkor értelmes, ha totális érvényű, kivétel nélkül vonatkozik a társadalom egészére. Mégis valószínűsíthető, hogy ez az utópisztikus igény nem fogalmazódik meg a társadalom bármely szintjén, hanem leginkább ott, ahol a társadalmi folyamatok nem csupán az egyéni élet eseményeiként, hanem társadalmi folyamat jellegükben befolyásolhatók; valamint ott, ahol a társadalom működése szükségessé és lehetségessé teszi más csoportok, emberek tevékenységének befolyásolását. Ez a totalitási igény egyben a társadalomhoz való hatalmi viszonyulást is feltételez.¹

A fentiek után érdemes röviden áttekinteni, milyen tartalmi változáson ment át a normalitás és a devian-

cia fogalma. Durkheim 1978-ban² normálisnak tekintette azokat a tényeket, jelenségeket, amelyek az „átlagossal” azonosak, illetve gyakoriak, sok embernél fordulnak elő. Úgy értelmezte, hogy a normalitás külső ismérve az „átlagosság”, ami arra utal, hogy a megfigyelt jelenség szorosan kapcsolódik a „kollektív lét általános körülményeihez.”³ Szerinte a társadalom valamifajta hasonlóságot követel tagjaitól, mivel az, amit normális társadalmi jelenségnek nevezünk, éppen ebben a hasonlóságban gyökerezik. A társadalmak eltérő jellege pedig abból adódik, hogy a tagjaitól elvárt „hasonlóság” milyen jellegű, és az adott csoport esetében miért pont ez válik normálissá. Ugyanezt a problémát fogalmazta meg Parsons is, aki szintén az uniformitást tekintette a társadalmi rendszer működését biztosító lényeges elemnek, pontosabban úgy vélte, hogy egy társadalom megfelelő működése attól függ, hogy annak tagjai megfelelően „játsszák”-e a tőlük elvárt szerepüket – és ezáltal egy funkcionális mintát is követnek –, vagy sem. Álláspontja szerint a társadalom olyan uniformizált cselekvő személyeket igényel, akik saját státuszukat azonos módon képesek közvetíteni, és azonos módon fogadják a más státuszoktól feléjük érkező elvárásokat is. A közösség egyensúlyát biztosító uniformitás azonban még Parsons szerint is túlzottan szigorú elvárásnak bizonyulhat egyes esetekben, ezért bevezette a „konformitás” fogalmát is. A fogalom szükségességét azzal magyarázta, hogy „a konformitást. (értelmezésében a konform cselekvés a normális cselekvés megfelelője) nem szükséges a cselekvés abszolút uniformitásként értelmezni.”⁴ Durkheim és Parsons véleménye szerint azonban ez a fajta normalitás, azaz a homogén normalitás csupán az utóbbi évtizedekben értelmezhető fogalom, mivel arra hivatkoznak, hogy például a kábítószer-használat, az alkoholizmus stb. csak a 20. században vált társadalmi problémává. A homogén normalitás eszméje tehát a polgári társadalom történetének abban a szakaszában születhetett meg, amikor az intézmények szervezetekké, a termelés üzemszerűvé, az igazgatás hivatallá vált, és amikor a racionálisan és funkcionálisan felépülő és működő társadalmi szervezetek alkalmazottaiktól és a velük kapcsolatba kerülőktől is normaszzerűen meghatározott viselkedés tanúsítását várták el. Az érintkezéseknek ebben az újszerű rendszerben az vált normálissá, tehát elfogadottá, aki azon túl, hogy megfelelt a szabályoknak, „hasznosnak” is bizonyult a szervezet számára. Ennek a felfogásnak azonban az volt a problémája, hogy ha a normalitást szervezeti elvárásként értelmeztük, akkor az abnormális viselkedéstípus csupán szervezeten kívüli, „magánviselkedés” lehetett. Társadalmi problémává tehát eleinte nem nőtték ki magukat ezek az „élethelyzetek”, mivel a szervezeti elv szerint funkcionáló társadalmak (így a korai iparosodás társadalmi) egyszerűen marginalizálták azokat a csoportokat, amelyeket hasznavehetetlennek ítélték. A normalitási igényre jellemző – az előzőekben bemutatott – totalitás azonban így nem,

vagy kevésbé érvényesülhetett, mivel a magánszféra kezdetben kívül rekedt a szabályozás tárgyán. Azonban mivel szinte minden szervezetre jellemző volt és napjainkban is jellemző, hogy tevékenysége nagyobbik részét önmagán kívülre irányítja, a „külvilág”, tehát a magánélet szabályozása is kíváncsnak bizonyult. A normalitás totalitása a mai álláspont szerint „lágý” és szankcionáló homogenizáció révén terjedt el, azaz az első esetben a fogyasztás és a munka világát szabályozták, majd az második homogenizációs hullám során stigmatizálták az eltérő elveken alapuló viselkedést tanúsítókat. A homogén normalitás megvalósulását Merton⁵ a középosztály kiépülésével tekintette megvalósultnak.

A deviancia-fogalom megjelenése

Ugyanakkor az előzőekben bemutatott társadalmakban is létezhet nem szabályozott viselkedés. Ez a fajta magatartás – bár nem feltétlenül nyilvánul meg elítélendő tevékenységekben – alkalmas lehet bizonytalanság, konfliktus, konfrontáció keltésére, megbontja a társadalom amúgy is labilis szabályozottságát. A nyugalmat megzavaró problémák devianciaként való meghatározása viszont csak akkor lehetséges, ha azok individualizációja is végbemegy, tehát ha a normalitás vagy annak vágya a társadalom valamennyi interakciójára és egyénre is érvényessé válik. Ezáltal beszélhetünk egységes kontrollról egy társadalmon belül, amelytől nem lehet eltérni. Ebben az összefüggésben az egyén már nem csupán saját hasznossága miatt tanúsít (lehetőleg önként) „normális” viselkedést, hanem egzisztenciális érdekei is ezt diktálják. A deviancia tehát ekkor olyan jelenségként, életfolyamatként vagy viselkedésként definiálható, amely destruktív jellege miatt fel nem használhatóvá, nemkívánatossá és stigmatizálttá teszi az egyéneket. Azokat a szempontokat viszont, amelyek alapján a normálistól eltérőnek tekintünk egy viselkedéstípust, nem egyszerű megfogalmazni. Ezért volt nagyon népszerű Merton tág értelmezést lehetővé tevő devianciafogalma („a deviáns viselkedés olyan magatartásra vonatkozik, amely jelentős mértékben eltér a meghatározott társadalmi státuszban levő emberek normakészletétől.”).⁶ A deviancia tartalmát bővítette Kavolis is, amikor a destruktivitáson az élet, az egészség és a személyes identitás lerombolását értette.⁷ Parsons szerint a deviancia fő jellegzetessége a normatív minták megszegése és a társadalmi egyensúly megzavarása. Továbbá minden, a témával foglalkozó kutató egyetért abban, hogy a deviancia fogalma az alkalmazkodásra vagy az alkalmazkodás hiányának hátterére is utal; azaz, mi az oka annak, hogy valaki nem képes vagy nem hajlandó követni az érvényben lévő szabályokat? Parsons és munkatársai szerint a válasz az, hogy a reális társadalom mégsem olyan homogén, mint amilyennek lennie kellene.

Miben más az anómia fogalma?

Ha a társadalmi folyamatok felől tekintünk ugyanerre a jelenségre, az anómia fogalmi koncepciójával találkozunk. Durkheim álláspontja szerint a társadalom rendkívüli módon „nehezedik” az emberekre: egyfajta felettük álló külső erőt és erkölcsi tekintélyt képvisel, ami lehetővé teszi, illetve kényszeríti az egyéneket arra, hogy elégedettek legyenek a rendelkezésükre álló javakkal, és helyesnek is tartsák a fennálló állapotot. Ha valamely külső hatásra meginog ez az elfogadott, kiegyensúlyozott állapot, azaz amikor a társadalmi nyomás már nem képes teljes körűen hatni az emberekre, megjelenik az anómia. Durkheim elméletében azonban egy apró ellentmondást is felfedezhetünk: ha a fennálló rend elfogadása önként végbemegy az emberekben, mi szükség lehet a szenvedélyek felsőbb korlátozására? Durkheim erre a problémára azzal a tézissel próbál válaszolni, hogy véleménye szerint az emberek eleve társadalomellenes szenvedélyekkel rendelkeznek, amelyeket – s így a cselekvéseiket is – a társadalom szabályoz. Anómia kialakulásakor – amely történhet csupán a társadalom bizonyos területein is – tehát megszűnik az addig érvényes erkölcsi hatás, és új korlátok kialakítására, valamint azok elfogadására lesz szükség. Ettől némileg eltérő nézetet vall Merton, mivel szerinte a társadalmi egyensúlyt az elfogadott célok és az azok eléréséhez szükséges legális utak összekapcsolódása garantálja. Azonban a társadalom fő mozgatórugója a sikerre való törekvés, amit nem mindenki képes egyformán értelmezni, és nem mindenki képes egyformán teljesíteni a folyamatosan jelentkező versenyhelyzetben sem. Továbbá nincs olyan normarendszer sem, amelyet a társadalom minden tagja magáénak vallana. Merton tehát úgy gondolta, hogy a devianciák, mint alkalmazkodási formák az anómiából következnek, vagyis abból az emberi törekvésekből, hogy a kevésbé „szerecsések” hasonlóvá váljanak a sikeresekhez: értelmezésében az anómia a normanélküliség, a kulturális struktúrában bekövetkezett zavar állapota. Merton és Durkheim téziseiből indul ki Dahrendorf is, amikor úgy fogalmaz, hogy az anómia már nem is a normák megszegése, hanem az az állapot, amikor nem törődnek a normák megsértésével, sőt, amikor a normák megsértése büntetlenül végrehajtható.⁸ Ennek az állapotnak az oka Dahrendorf szerint az, hogy azokat az embereket, akikre a társadalomnak nincs szüksége (tipikusan a tartós munkanélküliek és a szegények), már nem fűzi érdek a társadalomhoz, ezért nem érzik kötelezőnek a szabályok betartását.

Ami a három gondolkodó elméletében közös pont, hogy a szabályozottságot jónak tételezik föl. Az anómia fogalma pedig azt az alapproblémát jelöli, hogy a szabályozás és ellenőrzés nem képes befolyása alá vonni valamennyi társadalmi csoportot. A közös szabályozási igény működésképtelensége esetén léphet fel az anómia – de ez a jelenség felveti a kérdést, hogy miért

szükségszerű, illetve szükségszerű-e, hogy a szabályozás problémáit újabb szabályozással oldja meg a társadalom.

Ezt a problémát ismerte fel Becker, amikor arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jó társadalmat és a társadalom „normál” állapotát nem lehet meghatározni.⁹ Véleménye szerint a devianciát az emberek ítéletei okozzák, hiszen egy társadalomban társadalmi problémának minősül az, amit az emberek annak gondolnak, így az a viselkedés deviáns, amelyet az emberek annak minősítenek – ezáltal mintegy saját maguk által teremtvé és nevezve meg a társadalmi problémákat –, ezért Becker elmélete kevésbé tulajdonít fontosságot az állami-társadalmi szabályozó mechanizmusoknak.

Tehát az, hogy a szabályok megsértése vagy az értékadás, a minősítő folyamat buktatói vezetnek-e el a társadalmi feszültségekhez, folyamatos vita tárgyát képezi a szociológia történetében.

A megsértett közrend

Gyakorlatilag minden korszakban megállja viszont a helyét az a parsons-i nézet, miszerint a reális társadalom mégsem olyan homogén, mint az elérni kívánt, ideális rendre épülő közösség. Ahogy a különböző, elítélt magatartások elnevezése és tartalma társadalmanként és koronként változott, úgy változott az a jogi, gazdasági és szociális normarendszer is, amelyet a szabályszegők veszélyeztettek és megsértettek. A veszélyeztetett jogi tárgyat esetünkben összefoglaló elnevezéssel „közrendnek” nevezhetjük, és érdemes röviden áttekinteni ennek a – hatályos jogunkban is használt – kifejezésnek a tartalmi elemeit.

A jogirodalomban a közrend-fogalom egyik első elemzője Otto Mayer volt. Mayer 1895-ben kiadott, *Deutsches Verwaltungsrecht* című főművének *Die Polizeiwissenschaft* fejezetében¹⁰ vizsgálja a közrend tartalmát, s a jogrendet határozottan elkülöníti a közrendtől. Nézete szerint a közrend a jogrend egy speciális részét képezi, ezért megsértését is a jog uralmát kifejező hatósági aktsussal kell szankcionálni. Mayer már felismerte a közrend és a magánrend közti különbséget is, amikor úgy fogalmazott, hogy a magánrendben elsősorban a társadalom erkölcsi és szokásrendje a meghatározó, és ennek legalapvetőbb érvényesülési területe a magánlakás, mert a magánszféra történései többnyire nem alkalmasak közösségi zavarkeltésre. Mayer azt a későbbiekben is elfogadott álláspontot képviselte, hogy egy jogállamban nem minden károsnak ítélt magatartás igényel rendészeti beavatkozást. Az adott közösség toleranciaszintjének is jelentőséget tulajdonít tehát, mivel egyértelműen elutasítja az élet minden területére kiterjedő közhatalmi szabályozás szükségességét. Mayer még tovább árnyalta a közrend fogalmáról alkotott definícióját, amikor a közrendsértéseket vertikálisan tagolta azok súlyossága szerint; nézete szerint létezik a zavarásoknak egy tolerált, jogi-

lag érdektelen – bár más társadalmi normák szerint releváns – köre; vannak olyan rendsértések, amelyek jogellenesek ugyan, de rendészeti beavatkozást nem igényelnek (mert hatósági vagy bírói eljárás is elegendő az elhárításukhoz); végül vannak olyan jogtárgy-vesztéylezettető cselekmények, magatartások, amelyek alkalmasak a jó közösségi rend olyan fokú megsértésére, hogy elkerülhetetlen a rendészetnek minősített beavatkozás.

Részletes elemzést kapunk a közrend-fogalomról az osztrák Adolf Merkl tollából is.¹¹ Merkl úgy tartja, hogy a rend gyűjtőfogalom: egy, a jogrend részét képező normaösszesség. Amikor az irodalom a közrendet jelöli meg a rendészet tárgyaként, gyakorlatilag jogon kívüli álláspontra helyezkedik, mivel a közrend önkényesen értelmezhető tartalma miatt alkalmatlan arra, hogy jól használható jogi fogalomként funkcionáljon. Nézete szerint ugyanis a közrend, mint értékfogalom mögött olyan közösségi nézetek állnak, amelyek megfelelnek az államilag szervezett társadalom biztonságosnak ítélt életfeltételeinek.

A jelentős német-osztrák hatásra kialakuló hazai jogirodalomban a tárgyban az egyik első fogalom-meghatározás Concha Győzőtől származik, aki szerint a „közrend embereknek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol, de a mely működés a jogi és természeti határok közt, nemcsak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad. [...] a közrend egyrészt emberi tevékenységnek, röviden a munkának, másrészt különböző javaknak (vagyon, műveltség, becsület, erkölcs, hatalom) megosztása és összefüggése személyek, helyek és idő szerint.” A jogi rend mellett a közrend tartalmát Conchánál a társadalmi rend fogalmán túl az emberek együttműködésének automatikus összhangja fejezi ki, amelynek szerves része a jog és a jogszolgáltatás. Ez utóbbi pedig nem a társadalmi rend keletkeztetője, csupán leképezője! A társadalmi rend sérelme esetén történő hatalmi beavatkozás ugyanakkor problémát vethet fel, mivel a társadalom az egyének sokaságából tevődik össze, amelyben az egyén sérelme nem mindig tűnhet jelentősnek, továbbá az sem könnyíti meg az állam helyzetét, hogy ebben az esetben a sérelmet is a társadalom tagjai okozzák. Concha a rendőrségre ruházta a társadalmi rend feletti örökös hálátlan feladatát, mivel szerinte „a rend az emberi erőknek, javaknak, tevékenységnek belső összefüggése, a rendőrség pedig e belső folyamatnak csak időleges külső támogatója, örökös szolgálatának hozzávetőleges, hamaros eszközeivel. Mint a jó orvos, óvhatja, támogathatja, időleg helyettesítheti az organizmus működését, de nem teremtheti.”¹² Concha hangsúlyozta azt is, hogy elsődlegesen a veszély elhárítására kell törekedniük, hiszen nézete szerint a közrendsértések nem merülhetnek ki pusztán emberi magatartásokban, mert „a természet rendjének megbomlása (tűzvész, árvíz, hegyomlás, pestis) is megbontja az állam és a társadalom rendjét.”¹³ A közrend megőrzése tehát Concha álláspontja szerint történhet bün-

tetőjogi és közigazgatási jogi eszközökkel is, utóbbi pedig a kihágási jog és a közigazgatási büntetőjog által a közrend nem jogi területére is befolyást gyakorol. Vannak ugyanis olyan cselekmények, amelyek nem egy konkrét (közigazgatási) norma megszegésében állnak, hanem a jog tulajdonképpen egyes, a társadalom rendjét zavaró magatartásokat szankcionál.

Conchához hasonló rendfogalommal lépett fel Tomcsányi Móric is,¹⁴ aki a jogrendet a rend és a közrend fogalma közé kívánta elhelyezni. Tomcsányinál a „rend” ontológiai kategóriaként funkcionál, a jogrend pedig „az életviszonyok különböző, tényleges rendjére vonatkozó jogi szabályozás eszmei állapota. A rend valami tényleges, a jogrend eszmei állapot.”¹⁵ Klasszikussá vált példájában megmagyarázza a különböző rendsértések közötti eltéréseket is: „Ha a közforgalmi úton egy jármű beleütközik egy másikba, megzavarodik, megsérül a közlekedés tényleges rendje, de megsérül egyben a közlekedés jogi rendje is, amely az óvatos haladást, a menetsebesség mérséklését, a kocsik közötti bizonyos távolság megtartását írja elő. A törvény a jogi rend megsértése miatt bünteti az összeütközések okozóit. Előfordulhat, hogy a jogi rendezés, a jogi szabályozás nyilvánvalóan rossz, vagyis a jogi rend helytelen: tegyük fel, hogy a jogszabályok megengednék, hogy a kocsik az út ugyanazon oldalán egymással szemben is közlekedhessenek. Az ilyen közlekedés nem sértené a közlekedés jogi rendjét, de annak tényleges, természetes rendje, állapota az előforduló sok baleset miatt ugyancsak tökéletlen volna. Ha viszont valaki egy színházi helyiség nézőterén elővigyázatosan, s a közönség részéről észre sem véve szivarra gyújt, kihágást követ el, mert bár a színházi előadás tényleges rendjét nem sértette meg, de megsértette a színház jogi rendjét, azt a jogszabályt, amely a tűzveszély elkerülése érdekében, kivételt nem ismerve, a legkisebb, legóvatosabb rágyújtást is tiltja és bünteti.”¹⁶ Az első példa szerint tehát a jogrend sérelme nélkül is összeomolhat a közösség valódi rendje, míg a második esetben éppen fordítva: a jogrend sérül anélkül, hogy a „tényleges rend” megváltozna.

Hazai jogirodalmunkban említést érdemel még Tóth Lajos munkássága is,¹⁷ aki Merkl, Mayer és Concha nézeteit követi, s a közrend definíciójában sem tér el a német irodalmi hagyományoktól: „a közrend mindama normák foglalatát jelenti, amelyeknek érvényesítése a mindenkor uralkodó szociális és etikai felfogásoknak megfelelően az emberi együttélés elengedhetetlen előfeltételeit képezik.”¹⁸ Mivel definíciója 1938-ban született, a viharos politikai változások is nyomot hagytak azon, hiszen Tóth álláspontja szerint „amíg a korábbi közrendfogalom megkülönböztető eleme az, hogy a liberalizmus társadalmának általános és absztrakt értékszemléletén épült fel, addig a jelenlegi közrendfogalom jellegzetessége az, hogy egyenesen és kimondottan a népiségen nyugvó nemzeti szocialista mozgalom (Volksbewegung) konkrét rendjén épül fel.”¹⁹

A deviancia a gyakorlatban

Az elméleti áttekintés után érdemes egy „zavaró magatartás” gyakorlati példáján szemügyre venni, hogyan reagál a társadalom és a jogalkotó, ha mindennapi tevékenységében kényelmetlenségbe ütközik. Egy jelenség zavaró hatása különösen jelentős, ha közterületen szembesülünk vele. Így van ez a hajléktalanság és a koldulás esetében is. Az utóbbi magatartás napjainkban is változó megítélése, sok vitát kiváltó szabályozása kiváló példa lehet az előzőek szemléltetésére.

A koldulás – nem jogi szemmel nézve – nevezhető az életfenntartáshoz szükséges javak naponkénti kéregetéssel való összegyűjtésének is. A koldus már Homérosz idejében némi védelemben és szűkre szabott vendégszerzésben részesült anélkül, hogy állandó tartózkodásra igényt tarthatott volna. A görögök felfogása szerint a koldusok az istenek oltalma alatt álltak, és bántalmazókat megbüntették. A filozófus Diogenész követői tévesen értelmezett megalázkodásból éltek koldusként, az ókori Rómában pedig szokásban volt, hogy a hajótöröttek a szerencsétlenségüket ábrázoló képpel koldultak. A császárkorban pedig már Seneca arról tudósított, hogy a koldulás mesterséggé fajult, annak minden visszaélési lehetőségével: egyesek kitett gyermekeket vettek magukhoz, és megcsónkítva, szánalomkeltő külsejüket kihasználva koldulásra kényszerítették őket. A középkori városok egy részében, éppen az említett visszaélések megakadályozása érdekében, hamarosan jogi úton szabályozták a koldulást, bevezették a koldusbíró intézményét, aki a csalókat kiszűrte és lehetőség szerint meg is büntette. A hagyomány minden társadalomban alamizsnát „írt elő” a koldusoknak, rendszerint némi élelem, csekély pénzösszeg formájában. Az egyház is támogatta a kéregetőket, így a koldusok gyakran valamilyen módon részét képezték a kisebb-nagyobb közösségeknek. A kereszténység elterjedésének és az egyház szegénypatronáló szerepének is köszönhető, hogy a 16. századra a koldulás megítélése és szabályozása Európa-szerte összefonódott a szegénygondozás kérdésével. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a „szegény” fogalom a legtöbb kultúrkörben a ténylegesen vagyontalanokon kívül magában foglalta a koldusokat, a vándorlókat, a beteg, család nélkül élő nagykorúakat, később pedig a család nélkül maradt gyermekeket is. A feudális korban a szegényügy kezelését a katolikus egyház hatására társadalmi

feladatnak tekintették, a gondoskodás alapvető mozzanatait a helyi szinten szerveződött egyházközségek látták el. Az az elképzelés, hogy valamely állami, központi szerv is felvállalhatná a tevékenységet, csupán a 18. században látott napvilágot. Ám a korai felfogás szerint a koldusok, csavargók, munkakerülők – azon túl, hogy bizonyos esetekben szánalmat keltettek az emberekben – az államra veszélyes népségnek is számítottak. Kezdetben lényegében az összes, a koldulást szabályozó nemzeti-helyi jogforrás rendészeti, igazgatási vonatkozásban foglalkozott a kéregetőkkel és ezzel párhuzamosan a csavargással – és ezek büntetőjogi következményeivel. A szabályozások – és itt érhető nyomon a társadalmi normák születése és változása – kivétel nélkül megkülönböztetnek segítségre érdemes és érdemtelen koldusokat, és a koldusok különböző „kategóriájához” kapcsolták az őket „megillető” ellátásokat. (Ellátásként ispotályok, szegényházak, menedékházak jöhettek szóba, többnyire munkavégzési kötelezettséggel.) Ha büntetni kívánták a megélhetéssel nem rendelkező nincstelent, dologházakba, visszaesők esetén fogházakba utalták az ún. „hivatásos” koldusokat, csavargókat.

Dologházban
(William Hogarth: A szajha útja című metszetsorozatából)

sokat, és a koldusok különböző „kategóriájához” kapcsolták az őket „megillető” ellátásokat. (Ellátásként ispotályok, szegényházak, menedékházak jöhettek szóba, többnyire munkavégzési kötelezettséggel.) Ha büntetni kívánták a megélhetéssel nem rendelkező nincstelent, dologházakba, visszaesők esetén fogházakba utalták az ún. „hivatásos” koldusokat, csavargókat.

Európai törekvések

Megállapítható, hogy egyik európai államban sem nézték jó szemmel a kóborló életmódot folytatókat és a gyakran velük azonosított koldusokat. Angliában munkakényszerrel egybekötött dologházakba, szegényházakba „utalták” őket, Franciaországban pedig egyesenesen bűncselekménynek tekintették a koldulást. 1764-től arra is lehetőség volt, hogy ún. maison de correction-okban, büntető dologházakban vagy fenyítőházakban tartsák elzárva a koldusokat, akik csupán a Code Pénal megalkotásától minősültek kihágást elkövetőnek. Poroszországban sem volt másként, mivel a közerkölcsöt, a közrendet és a polgárok tulajdonát féltették a felügyelet nélkül kószálóktól. Az 1794-es porosz Allgemeines Landrecht volt az első általánosan érvényes porosz jogforrás, amely törvényesen szabályozta a szegényügyet, és a településeket kötelezte elszegényedett lakosaik támogatására, eltartására. Ausztriában már jóval korábban, 1552-ben pátlensben rendelkeztek arról, hogy a községek, városok tartsák el az ott honos szegényeket. 1775-ben Mária Terézia bocsátott ki rendeletet a „koldusok és kóborlók megrend-

szabályozásáról”, udvari tisztviselője, Josef Sonnenfels pedig az általa írott egyetemi tankönyvben azt hangsúlyozta, hogy a munkakerülőket és a koldusokat nem szabad eltűnőni, ha szükséges, meg kell őket büntetni. II. József viszont egységes alapelvek szerint kívánta rendezni az elsősorban kolduskérdésnek tekintett szegényügyet. Belgiumban az 1891-ben kiadott *Loi pour la repression du vagabondage et de la mendicité* című törvény szabályozta a csavargók és koldusok életkörülményeit. Európában elsőként a belga igazságügyi minisztérium készített központi nyilvántartást a szegényekről, akiket három kategóriába soroltak. Az első csoportot a 18. életévüket betöltött, hivatásos vagy veszélyesnek nyilvánított csavargók vagy koldusok alkották, akiket bírósági döntés alapján két évtől hét évig terjedő, határozatlan időtartamú szabadságvesztés-büntetésre ítéltettek, amit ún. koldustelepen (*depots de mendicité*) kellett letölteniük, ahol munkakötelezettség alatt álltak. A második kategóriát az önhibájukon kívül szerencsétlenné vált, koldulásból élő rokkant, beteg személyek alkották, akik békebírói döntés alapján ún. *maison de refuge*-okban nyerhettek elhelyezést, szintén határozatlan időre. Az előző kategóriába soroltakkal szemben azonban őket akarattuk ellenére nem lehetett egy évet meghaladóan az intézetben tartani. Végül külön rendelkeztek a 18 év alatti koldusokról, akiket legfeljebb 21 éves korukig ún. *écoles de bienfaisance*-okba utalhattak, amelyek egyfajta javítóintézetek voltak. Ezekben az intézményekben nevelés is folyt, hiszen általában hat hónapi bentlakás után ipari iskolába vagy megbízható, megélhetést nyújtó foglalkozást űző családok gondozásába adták a fiatalokat. Norvégiában 1900-tól rendelkezett törvény a „munkakerülésről, koldulásról és iszákosságról”, amellyel a munkával nevelés elvét kívánta megvalósítani a jogalkotó. A norvég törvény a munkaképes csavargókat és koldusokat szabadságvesztéssel sújtotta, ha nem vállalták a részükre felajánlott munkát; a sza-

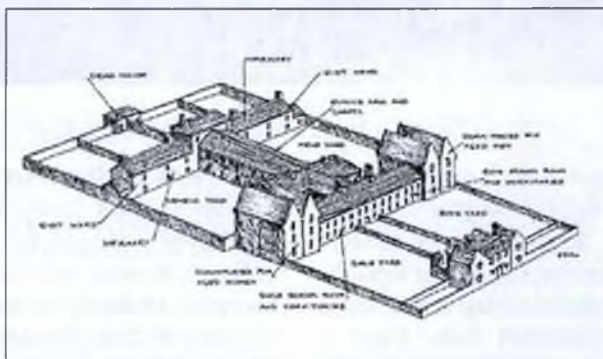
badságvesztés mértéke három hónaptól hat évig terjedhetett, és nemcsak fogházban, hanem kényszerdologházban is lehetőség volt a végrehajtására.

A fenti szabályozásokon túl az 1885. évi III. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus és az 1895. évi V. Börtönügyi Kongresszus működése is hatott az európai államok szegénypolitikájára.

Az 1885. évi római kongresszuson kongresszusi határozat született arról, hogy az államnak kell gondoskodnia, hogy mindenki megtalálhassa a képességeihez illő és megélhetési lehetőséget is biztosító munkát. Ugyanakkor azt is kimondták, hogy aki ilyen feltételek mellett nem tanúsít beilleszkedő, együttműködő magatartást, hanem visszatér a csavargó életmódhoz, azt dologházzal lehet büntetni. Az 1895. évi párizsi kongresszus a társadalom jelentőségét árnyalta; megállapítást nyert, hogy a társadalom jogosan alkalmazhat kényszerítő társadalmi és rendszabályokat a csavargók, koldusok ellen. A csavargók és kéregetők csoportján belül meg kell különböztetni a rokkantakat és azokat, akik betegségük miatt segélyre szorulnak (ezért a kongresszus támogatta a magánsegélyezés és a patronázs mozgalom fejlesztését); az alkalmi csavargókat, valamint a hivatásos csavargókat és koldusokat. A rokkant és beteg, egyéb életfenntartási lehetőséggel nem rendelkezők részére a segélyezés kidolgozását szorgalmazták, az alkalmi kéregetőket, csavargókat pedig menhelyekre gyűjtve kívánták támogatásban részesíteni, ahol köte-

Dologház Londonban (1811)

Dologház Celbridge-ben: alaprajz és egy ma is álló épület

lező munkavégzést kívántak bevezetni. A hivatásos „rendzavarókra” bírói ítélet alapján munkatelepi vagy dologházi elhelyezés várt. A kongresszus kiemelte, hogy a munka ezeknek a személyeknek az esetében nem csupán a büntetés szerepét tölthetné be, hanem a társadalomba visszailleszkedés lehetőségét is jelenti.

Egy, a dolgozat első részében bemutatott közrendfogalommal kapcsolatos témát járt körül a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület 1910-es brüsszeli közgyűlése is, amelyen a közveszélyesség fogalmát elemezték. A

közveszélyes személyeket – akikkel szemben akár bűncselekmény hiányában is megalapozott lehet a bírósági eljárás – két csoportba sorolták: megkülönböztették azokat, akik koldulással és bagatell-bűncselekmények elkövetésével tartják fenn magukat, vagy akik a mértéktelen alkoholfogyasztás miatt tartóssá vált személyiségzavaraik miatt követnek el kisebb vagyoni vagy személy elleni bűncselekményeket, valamint azokat, akik „profi” bűnelkövetők. A közgyűlésen az első csoportba sorolták a csavargókat, a koldusokat, a munkanélkülieket és a leépült alkoholistákat, akiket szociális állapotuk miatt tartottak közveszélyesnek. Számukra a határozatlan időtartamú, munkakényszerrel kombinált szabadságvesztést tartották célravezetőnek, nevelő hatásúnak, és támogatták a dologházak számának gyarapítását. Gyakorlatilag az ekkor megfogalmazott ideológia, amely szerint a szegénység bűn, illetve bűnök forrása, legitímálta azt az 1960-as évekig elfogadott állami funkciót is, amely megengedte, hogy bizonyos csoportokkal szemben az állam szociális funkcióit, feladatait a büntető felelősségre vonással helyettesítsék.

A jelenségre adott hazai válaszok

A koldusügy, mint megoldásra váró probléma Magyarországon is ismert volt már a középkorban is. Elsősorban a városokat érintő jelenségről volt szó, mivel ott gyűlt össze nagy számú megélhetés és vagyoni nélküli ember (akár szökött jobbágy, akár jobb keresetet remélő iparos, napszámos), ezért a szegényügy a város gyarapodásával arányosan terhelte annak „kasszáját” és mindennapjait. Eleinte az ispotályok számának növelésétől várták a helyzet javulását, de hamarosan rendészeti jellegű szabályok is születtek, amelyekkel egyrészt az idegen városokból érkező koldulókat kívánták távol tartani, másrészt a „saját” kéregetők tevékenységét szabályozták. Elterjedt, hogy már a vámszedőknek is előírták, hogy az idegen koldusokat ne engedjék a falakon belülre, illetve a már bent tartózkodókat ki lehetett toloncolni.²⁰ III. Károly 1723-ban a Helytartótanácsra keresztül kívánta szabályozni a szegényügyet, így 1724-ben a Helytartótanács fel is szólította a törvényhatóságokat, hogy a külföldi csavargókat távolítsák el az országból, a belföldi koldusokat pedig kényszerítsék munkára; a munkaképtelenekekről „természetesen” származási községük volt köteles gondoskodni.

Mária Terézia már említett ausztriai rendelete nyomán 1775. október 12-én adták ki a Helytartótanács 4698. számú, *A koldusok és csavargók megrendszabályozása* címet viselő rendeletét, amelyben a kóborlókat külföldiekre és belföldiekre osztották. A külföldiek lehetek elszegényedett vándorló iparossegédek, foglalkozás nélküli kóborlók és „nyomorúságos bolyongók”, akiket származási helyükre kellett visszatoloncolni. Nevüket a határon szolgálatot teljesítő tisztek feljegyezték, és amennyiben újból elfogták őket az ország határain belül, dologházba utalták. A belföldi kóborlók

lehettek szabad költözési joggal bíró jobbágyok, szökött parasztok vagy alkalmazásban álló személyek. Külön foglalkozott a Helytartótanács azokkal, akik sérülést, fogyatékosságot tettetve koldultak, és szigorú utasítást adott ki a törvényhatóságok számára a koldusokkal kapcsolatban. Ezen rendelkezések értelmében minden törvényhatóságnak össze kellett írni a nem valamely intézményben (kórház, szegényház, alapítványok) tartózkodó koldusokat, és ezt az összeírást fel kellett terjeszteni a Helytartótanácshoz. A koldusok összeírásakor – börtönbüntetés terhe mellett – kötelezni kellett a nincsteleneket arra is, hogy költözzenek vissza származási helyükre, vagy arra a helyre, ahol legalább három évig valamilyen munkát végeztek. Az elköltöztetéshez útlevelet kellett kiállítani a részükre, és hat héten belül át is kellett települniük a megjelölt községbe vagy városba. Ha nem költözött el az illető, „ellenszegülőként” előállították, és 3-4 hetes elzárás után ismét útlevelet adtak neki, de ha ezután is helyben maradt, kenyéren és vízen, szigorú munkára szorítva tartották fogva. Az ellenszegülőkkel azonos módon rendelték büntetni azokat, akik, bár munkaképesek voltak, koldulással keresték a kenyerüket a lakóhelyükön. Meg kívánták akadályozni a koldusok közti házasságkötést, és közrendvédelmi szempontok miatt a vagyoni elleni bűncselekményekkel gyanúsítható, megélhetés nélküli vándorokat sem nézték jó szemmel. Ám a 4698/1775. számú rendeletben Mária Terézia – hazánkban újszerű módon – a nagyvárosokban dologház létesítését is előírta. Célja az volt, hogy a segélyre „érdemes” koldusokat elválassza a munkaképes dologkerülőktől, ezért elrendelte, hogy a koldusokat minden községben évente össze kell írni, olyan módon, hogy a felvett adatokból kiderüljön a koldus életkora, születési helye, koldulásának oka, esetleges egyéb megélhetési-élelemszerzési forrása, és az, hogy van-e élő rokona, aki őt segítheti. Az összeírásakor orvosok is megvizsgálták a koldusokat, hogy ha szükséges, ispotályba küldhessék a rászorulókat. A rászorulók között is különbséget tett a rendelet elesettségük szerint: „egészen rászoruló” volt, akinek mind elhelyezését, mind étkeztetését és ruházkodását biztosítani kellett; „háromnegyed, fél, negyed segélyre szoruló” volt, akiknek elszállásolása rokonoknál vagy más személy-nél megoldható volt, de ebben az esetben az élelmezésére, ruházkodására kiutalt pénzt a gondviselő kapta meg. A munkakerülőket fizikumuk szerint katonáskodásra vagy egyéb munkavégzésre kötelezték. Úgynevezett kolduspénztárak felállítására is sor került, amelyek bevételeit templomi perselypénzből (évente négy alkalommal gyűjtöttek ilyen célra), havonta bizonyos összeget felajánló jótékonykodók adományaiból, pénzbüntetések bevételeiből, színházak jótékonyági játékaiból stb. biztosították. A rendelet értelmében a szegényügy adminisztrációját a városokban az ún. perceptor látta el, aki a kötelező nyilvántartások vezetése mellett az ún. koldusatyá választását is megszervezte. (A koldusatyá egy idősebb koldus volt, aki a városnegyedben élő koldusok állapotáról tartozott jelentéssel a

perceptornak.) Az uralkodó elrendelte, hogy a koldusok gyermekeit mesteremberekhez kell nevelés céljából adni, hogy 15., illetve 18. évükre mesterséggel rendelkezzenek. A kevesebb alamizsnalehetőséggel rendelkező falusi koldusok esetében előírták, hogy a bíró és egy esküdt negyedévente keresse fel a földesurat és a tőle kapott alamizsnát heti rendszerességgel osszák szét a rászorulóknak között. Mivel a házaló koldulást a rendelet megtiltotta, hetente egy alkalommal a városi koldusok ügyeiért felelős perceptor is alamizsnaosztást tartott, ám ekkor a koldusatyá és a rendőrigazgató jelenlétében a koldusok is előadhatták a panaszukat.

A rendelet eredetileg 1818. január elsejétől kötelezte volna a törvényhatóságokat a szegényügy megreformálására, de végrehajtására alig volt példa. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a reformkor végén angol mintára több dologház is létesült (Kolozsváron, Pozsonyban, Kassán), és a Pest megyei kapitány, Balla Károly 1841-ben kidolgozott egy csavargásról szóló jogszabálytervezetet is, de az 1848-as forradalom hevében nem foglalkoztak kellő mélységgel a kérdéssel.

A kiegyezés után született első községi törvény és az 1862. évi szegényügyi törvény a koldulóknak, csavargóknak megrendszabályozását kifejezetten községi hatáskörbe utalta. Jelentősebb jogi szabályozást a továbbiakban csupán az 1879:40. tc. (Kbt.) 62–69. szakaszai tartalmaztak, de ez a jogszabály nem differenciálta a csavargókat és más szegények rétegét, és bár nem tette lehetővé az elítéltek nevelését sem, kifejezetten tiltotta a kényszer-munkát is. Az így előállt joghézagot már 1912-ben felismerte Pekári Ferenc főkapitány-helyettes is, aki az önhibájukon kívül saját maguk fenntartására képtelen egyének esetében nem tartotta helyénvalónak a büntetőjogi felelősségre vonást, és szociálpolitikai segítő intézmények létesítését javasolta. Megállapítását azzal indokolta, hogy a csavargás miatt elítélt személyek

mintegy 30%-a annyira elesett, hogy képtelen a megélhetését biztosítani, de nagy számuk miatt az egészségügyi intézmények sem tudják befogadni őket. Jobb híján, többnyire saját kérelmükre rendőrségi fogházakban helyezik el őket, ahol megpróbálják ellátásukat biztosítani, de ezzel viszont a rendőrség zavartalan működését veszélyeztetik.²¹

A dologházi elhelyezést javasolta dolgozatában már 1891-ben Nagyiványi Fekete Gyula is,²² aki a dologházakat elsősorban munkára nevelő, javító jellegük miatt tartotta hasznosnak. A törvényhatóságok sem mutattak különösebb buzgalmat a koldulás szabályozásában, talán csak Eger volt kivétel ez alól, ahol 1905-ben a képviselőtestület szabályrendeletet hozott az utcai koldulás megtiltására és a tilalom fenntartását a rendőrség hatáskörébe utalta.

A szabályozás hiányosságait észlve az Igazságügyi Minisztérium 1907-ben megbízta Finkey Ferencet, hogy készítsen egy törvénytervezetet a koldulás és a csavargás megakadályozásáról. Finkey a már ismertetett börtönügyi kongresszusok és az ekkor már működő belga és norvég szabályozás hatására önálló törvény hozását szorgalmazta, amely a „csavargás, koldulás és iszákosság megakadályozásáról” szólt volna.²³ Finkey a csavargás és koldulás megszüntetését a nyomor csökkentésében és az általános társadalmi viszonyok javításában látta, de szűkebbnek tartotta a szegényházak és menhelyek számának növelését is. Felismerte, hogy a probléma egyrészt a munkanélküliségből táplálkozik, ezért javasolta

munkaközvetítő szervezetek, munkásszállások létesítését. Célul tűzte ki az úgynevezett „nomád életet élő népek és kóborlók” – azaz a cigányság – letelepítését és munkára nevelését is, és a hivatásos kóborlók és koldusok elhelyezésére a dologházakat ajánlotta. Elődeihez hasonlóan tipizálta a koldusokat: a valóban betegeknek és nyomorékoknak társadalmi gondoskodást nyújtó

Ülő csavargó (Mednyánszky László festménye)

*Községi szegényház
(Nagycsákvány, Vas m., 1940;
jelenleg a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban)*

*Városi szegényház
Esztergomban (képeslap, 20. sz. első fele)*

intézmények szervezését javasolta, a pillanatnyi állástalanságuk miatt alkalmi koldulásra kényszerülőkét szintén állami gondozásra bízta volna, míg a hivatásos – de munkaképes – csavargókat határozatlan időre dologházba kívánta utalni, és részletesen foglalkozott a dologházak belső rendjével. Hatására a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913:21. tc. lehetővé tette a csavargók dologházi munkáltatását, ugyanakkor a jogszabály nem adott kellő mérlegelési lehetőséget a dologházba utalást elrendelő hatóságnak, és nem kötelezte a hatóságokat annak bizonyítására sem, hogy a „veszélyes” személyt nem a kényszer vitte-e koldulásra, csavargásra a fokozódó munkanélküliség miatt.

Látható tehát, hogy a hazai szegényügyi szabályozás az első világháborút megelőzően többnyire rendészeti jellegű volt. A két világháború között azonban a társadalmi felelősségvállalás elve is kezdett meghonosodni, ezt jelezte például az, hogy a szegényügy és a kolduskérdés a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe került. A társadalmi gondoskodásra ugyanakkor helyi szinten is volt példa; a világháború előtt a koldulást egyértelműen szankcionáló Egerben például 1927-ben bevezették az ún. egri norma rendszert, ami azt jelentette, hogy városi és egyházi szegényügyi bizottságok alakultak, amelyek nyilvántartást készítettek a rászorulókról, és felkérték azokat a kereskedőket, akikhez rendszeresen betértek a kéregetők, hogy havi megajánlással váltsák meg a koldusoknak adott összeget. Cserébe a kereskedők egy nyomtatványt kaptak a várostól, amelyen a „Tilos a koldulás! Az üzlet tulajdonosa a segélyezést havonként megváltja.” felirat állt. A koldusok ennek hatására egyre nagyobb számban választották inkább a bizottságoktól való segélyezés lehetőségét, és gyakorlatilag megszűnt a közterületi koldulás jelensége. Az „egri norma” nemcsak pénzbeli segítséget jelentett: családok jutottak napi ebédhez, kenyéradaghoz, tüzelőhöz, ruhane-műhöz, de lehetőség volt lakbérsegély igénylésére is. Az eredetileg a Ferences rend egri házfőnöke, Oslay Oswald által meghirdetett „egri norma” keretében szegénygondozó testvérek, valamint hivatásos és önkéntes gondozók is felkeresték a nélkülözőket, és

Oslay Oswald

környezettanulmány elkészítése után aktív ápolással is segítették az egyedül maradt betegek, idősek életét. A program sikerét mutatja, hogy 1931-ig nyolc város vette át ezt a gondozási módszert, sőt a 172.000/1936. BM. rendelet értelmében az „egri normát” „magyar norma” néven alkalmazni kezdte a legtöbb magyar város.

Ezek a helyeken a BM-rendelet kimondta a koldulás megszüntetését, de máshol is csak koldulási engedély birtokában lehetett kéregetni. Ilyen engedélyt viszont csak önhibáján kívül segélyezésre szoruló, erkölcsrendészeti szempontból kifogástalan előéletű, nagykorú magyar állampolgár kaphatott, de az engedély csakis olyan helyeken volt kiváltható, amelyek nem minősültek városnak, gyógy- és üdülőhelynek, illetve ahol nem vezették be a „magyar normát.” Ez a főszolgabíró által kiadott és a járása területén legfeljebb három hónapig felhasználható engedély a visszaélések elkerülése érdekében átruházhatatlan volt, de ha a jogosultja betegség vagy más ok miatt maga nem volt képes a koldulásra, a papíron fel kellett tüntetni a helyette

adományt gyűjtő – nagykorú – hozzátartozója adatait. Lehetőség volt az okirat visszavonására is, ha jogosultja vagyoni helyzetében kedvező változás következett be, vagy ha ellene közrendészeti szempontból kifogás merült fel. Pécsen – az „egri norma”-ból kiindulva – viszont a koldusokat egy telepre gyűjtötte össze a város, ahol a munkaerejüket felhasználva házakat építettek nekik. A megélhetést a telep melletti, mezőgazdasági termények előállításával foglalkozó gazdaság biztosította az ott lakóknak, akik a kerti munkák révén saját napi étel- és ruházati szükségletüket is meg tudták termelni. A kezdeményezés hatására a város megszüntethette a szegényházát, amely kórházként működött tovább.

Kétségtelen, hogy az „egri norma” nem tüntette el ugyan a koldusokat az utcákról, de egy olyan folyamat első lépésének tekinthető, amelyben a társadalmi szemléletváltást figyelhetjük meg: ahogy egy közösség az addig a mindennapjaikat zavaró személyekkel kapcsolatos elítélő-megbélyegző attitűd helyett tevékeny és résztvevő magatartással ad lehetőséget a kirekesztett csoportoknak a beilleszkedésre.

Jegyzetek

- ¹ Krémer Ferenc: *Társadalmi problémák és deviancia – kérdések és kétségek* (Belügyi Szemle, 1999. 6., 5. p.)
- ² Durkheim, Émile: *A szociológia módszertani szabályai*. In: Durkheim: *A társadalmi tények magyarázatához* (Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1978, 76. p.)
- ³ Durkheim, 1978, 81. p.
- ⁴ Parsons, Talcott: *The Social System* (Routledge Sociology Classics, 1991, 235. p.)
- ⁵ Merton, Robert K.: *Társadalomszerkezet és társadalmi struktúra*

(Budapest, Gondolat, 1980, 341. p.)

⁶ Merton, 1980, 344. p.

⁷ Kavolis, Vytautas: *A Universal Criterion of Pathology* (Oxford University Press, Oxford, 1995, 36. p.)

⁸ Dahrendorf, Ralph: *A modern társadalmi konfliktus* (Budapest, Gondolat Kiadó, 1994, 255. p.)

⁹ Becker, Howard: *A kívülről. Tanulmány a deviancia szociológiai problémaköréből*. In: *A deviáns viselkedés szociológiája* (Budapest, Gondolat Kiadó, 1974, 87. p.)

- ¹⁰ Mayer, Otto: *Deutsches Verwaltungsrecht* (Leipzig, 1895, Erster Band, 247. p.)
¹¹ Merkl, Adolf: *Allgemeines Verwaltungsrecht* (Wien–Berlin, 1927, 242. p.)
¹² Concha Győző: *A rendőrség természete és állása szabad államban* (MTA, Budapest, 1903, 298. p.)
¹³ Concha, 1903, 299. p.
¹⁴ Tomcsányi Mór: *Rendészet – közigazgatás – bírói jogvédelem* (Budapest, 1929, 2. p.)
¹⁵ Tomcsányi, 1929, 3. p.
¹⁶ Tomcsányi, 1929, 3–4. p.
¹⁷ Tóth József: *A rendészeti ténykedés alakjai* (Eger, 1939, 48. p.)
¹⁸ Tóth József: *A rendészfogalom a nemzetiszocialista államban* (Szt. János Nyomda, Eger, 1938, 42–59. p.)

- ¹⁹ Tóth, 1938, 60. p.
²⁰ Így járt el Győr városa is. Lásd: Kolozsvári Sándor–Óvári Kelemen: *Corpus Statutorum Hungariae Municipium* (Budapest, 1904, V. 522. p.) és Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon* (Palaestra Calasantiana 37. sz. Budapest, 1941)
²¹ Pekári Ferenc: *A csavargásról*. In: *Büntetőjogi dolgozatok Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére* (Budapest, 1912)
²² Nagyiványi Fekete Gyula: *A dologház és lakói* (Magyar Jogászegyesületi Értekezések, Budapest, 1891)
²³ Finkey Ferenc: *A csavargás, koldulás és iszákosság törvényi szabályozásához*. In: *Büntetőjogi értekezések*. 1910. április, 8. fűzet

Nánási László

Ügyészek a rendi Magyarországon

Az ügyészség a modern európai meghatározás szerint az az állami hatóság, amely a társadalom nevében és a közérdek védelmében biztosítja a törvény alkalmazását mindazon esetekben, amikor a jogba ütköző magatartás merül fel. A szervezet az igazságszolgáltatás része, melynek rendszerében meghatározott szerepet tölt be: büntető ügyekben a nyomozás kezdetétől a büntetés végrehajtásáig nélkülözhetetlen feladatai vannak, s hatásköröket gyakorol a magánjog területén és a közigazgatás felügyelete során is.¹

Magyarországon az e meghatározásnak megfelelő szervezet létrehozására a polgári állam kiépítése során, az 1871:33. törvénycikkkel (tc.) került sor, a kor Európájában irányadó – osztrák közvetítéssel ideérkezett – francia megoldásnak megfelelően. Ennek létrehozása és az 1849–1861 között működött ausztriai birodalmi szervezet előtt hazánkban nem volt államügyészség, de annak egyes funkcióit már gyakorolták olyan személyek, akik valamely méltóság vagy szerv mellett ellátták a fenti meghatározásnak megfelelő feladatokat.²

Ezt a tiszteket a századokig használt latin nyelv különböző elnevezésekkel illette: fiscus, fiscalis, procator. Maga az „ügyész” szó a nyelvújítás során keletkezett. Először a nyelvújító Barczafalvi Szabó Dávid használta 1786-ban, a *Magyar Hirmondó* című lapban, prókátor (ügyvéd) jelentéssel. Az új kifejezés terjedni kezdett, és a joggal foglalkozók közül „a fiscalist ügyvédnek vagy ügyésznek kezdik nevezni”. A szó jelentése hamarosan differenciálódott, „s minthogy a fiskust a prókátortól meg kellett különböztetni, az ügyészt az elsőre foglalták le, a prókátor helyébe pedig sok versenytársa közül [...] végre az ügyvéd” került.³

A szóhasználat azonban még évtizedekig nem volt következetes. A reformkor lexikona, a *Közhasznú esmeretek tára* szerint „ügyésznek vagy ügyvédnek

azon törvénykezési segédszemély neveztetik, ki miután e hatáskört megnyerte, törvényes rendeltetésénél fogva, más ügyének bíróság előtti védelmét, illendő jutalomért magára vállalja”. Az elnevezés használata azonban egyre inkább kikristályosodott, és az 1840-es években már határozott törekvés volt a két foglalkozás elnevezésének egymástól való elválasztására: „ügyész (ki alatt hazánkra nézve minden koronai, s hatósági tiszti ügyészeket kívánnók érteni) [...] államnyi tisztviselőnek, az ügyvédet pedig magány személynek akarjuk tekinteni”.⁴

1849 tavaszán „álladalmi ügyészi osztály” elnevezésű szervezeti egységet hoztak létre a magyar kormány igazságügyi minisztériumában.⁵

Az abszolutizmus korában a német „Staatsanwalt” szó használata kezdetben különböző volt; általában „álladalmi ügyésznek” fordították, de előfordult az „álladalmi ügynök” kifejezés is. Az 1849–1854 között „Generalprokurator” címmel illetett főállamügyészt „álladalmi főügyvédnek” nevezték.⁶

Az 1860–1970-es években kiadott nyelvi szótár kötetei az elnevezés megszilárdulását tükrözik, amelyek szerint az ügyész „jogismereti képességéről oklevéllel ellátott személy, ki bizonyos peres félnek ügyét” viszi. Különbözik az ügyvédtől, „ki csak bizonyos perekben vagy peres ügyekben van megbízva”, míg az ügyész „már mint állandó hivatalnok a hivatalához tartozó minden ügyekben működik”. A szótár szolgálata helye szerint megkülönböztetett tiszti, uradalmi, kincstári, szentszéki és államügyészt: utóbbin „az állami hivatalban lévő” értve, míg tiszti ügyésznek a „megyékben, városokban a közre vonatkozó perek vitelére felhatalmazott közhatóságot” nevezte. Ezek alapján érthető, hogy az ügyész szónak mai jelentése mellett egy régi tartalma is van, amely jogtanácsosi szerepet jelent.⁷

A szóhasználatot végül „A királyi ügyészségről” szóló 1871:33. tc. döntötte el, amely ezen elnevezéssel hozta létre az állami szervezetet.

* * *

A rendiség idején ügyészi funkciókat a királyi, törvényhatósági és uradalmi szervek mellett tevékenykedő személyek láttak el.

Legkorábban az uralkodó jogi képviselte jelent meg. A királyi ügyigazgató tisztének első nyomai IV. Béla uralkodása alatt, 1260-ban bukkantak fel, a király különleges jegyzőjének (speciales notarii) személyében. Ezt követően a 13–14. században több adat van olyan személyre, aki a királyt képviselte a jogi természetű ügyekben. Ők még nem állandó alkalmazottak voltak, hanem esetről-esetre nyertek megbízást, jellemző feladatuk a királyi birtokok visszaszerzése volt.⁸

Zsigmond uralkodása alatt e feladatkör állandósult: az első királyi ügyek ügyvédje (procurator causarum domini regis) 1388–1395 között töltötte be tisztét. Őt követően folyamatosan szerepeltek a király érdekében olyan joghoz értők, akiknek tisztsége egyben a hatáskör bővülését is jelezte: 1399-ben bukkant fel az egyetemes meghatalmazásra utaló „domini nostri regis procurator generalis” (király urunk általános ügyvédje) elnevezés. Működése nagyrészt a nádor bíróságán folyt, akinek feladata volt dönteni a királyé és az alattvalók közötti perekben.⁹

A 15. század elejétől már több jogot értőt foglalkoztatott az udvar a királyi ügyvéd irányításával. 1430-ban jelent meg a „director et procurator causarum Suae Majestatis” (Őfelsége ügyeinek igazgatója és ügyvédje) cím. E tisztség ezután folyamatosan létezett, amely az uralkodó teljes bizalmát feltételezte. Jelentőségét mutatta az e feladatokat ellátók megfelelő eseti javadalmozása, a birtokadományozás. Az ügyigazgató kiváltságos jogállását bizonyítja az ekkoriban kialakult, majd évszázadokon át meglévő szokás, hogy – mint az uralkodó képviselője – a királyi táblának szavazati jog nélküli tagja is volt. Ennek okát az adta, hogy a perekben a király érdekeit szemmel tartsa, és hűtlenség vagy a királyi jogok sérelmének észlelése esetén azonnal beavatkozzon. Ezt az 1439:23. tc. rosszalta is, kimondva, hogy ha a perek az uralkodó ügyeiről folynak, akkor az ügyigazgató a felek közt foglaljon helyet, ne pedig a bírakkal együtt. A századok során további kiváltságai is kialakultak, így pl. nem tartozott „prókátor vallását”, vagyis perbeli képviseleti jogát bizonyítani, költséget még elvesztett per után sem fizetett.¹⁰

Az 1519-ben hivatalát betöltő Nádasdi Sárközy Albert viselte elsőként a századokra állandósult „fiscalis Sacrae Coronae et director causarum regis” (a Szent Korona ügyésze és a királyi ügyek igazgatója) címet.¹¹

Mohács után a királyi ügyigazgató addigi udvari tiszte távolabb került az uralkodó személyétől, és egyre inkább az állami javak (a Korona) ügyeinek jogi intézőjévé vált. Az I. Ferdinánd által 1528-ban Budán létesített, majd székhelyét Pozsonyba áttevő Magyar

Kamara tagja lett, amely szerv feladata a királyi jövedelmek kezelése volt. 1567-ben a távolabbi területek ügyeinek vitelére megalakult a Kassán székelő Szepesi Kamara, amelynél az ügyigazgató helyetteseként egy aligazgató tevékenykedett. Ők a kamarától kapták fizetésüket, de nem tartoztak a hivatal alá, hanem függetlenül képviselték a királyi jogi érdekeket. Az ügyigazgatói teendők külön szabályozására nem került sor, a kamara részére adott utasítások határozták meg a feladatokat.¹²

* * *

A magyar bírósági szervezet III. Károly uralkodása alatti reformja véglegesítette az állami felsőbbbíráskodást, s így az 1723:24., 25. és 26. tc. alapján, Pest székhellyel, megkezdte működését a két részből, a Hétszemélyes, illetve a Királyi Táblából álló Curia. A Királyi Táblának tagja maradt a királyi ügyigazgató; az 1723:26. tc. 1.§-a szerint az őáltala indított perek is ide tartoztak.¹³

III. Károlyig az ügyigazgató és helyettese magánosok ügyeit is

elvállalta, amelyet azonban a király 1720-ban megtiltott, mint az állással össze nem egyeztethető. Egy 1724-ben született királyi határozat pedig kimondta, hogy az ügyigazgató mint táblai ülnök is csak egy fizetést húzhat. Az uralkodó jelentős részben a politikai szerepet is játszó ekkori ügyigazgatóknak, Grassalkovich Antalnak köszönhetette, hogy a magyar rendek elfogadták a leányági örökösödést lehetővé tevő Pragmatica Sanctiót. Grassalkovich beosztásában egyébként roppant földbirtokokat szerzett, hiszen a kor felfogása szerint – ha hűen képviselte a kincstári érdekeket – a saját javát is szolgálhatta hivatalának ellátása során.¹⁴

Mária Terézia regnálása alatt jelentős változásokra került sor. Az 1772-ben kiadott kamarai utasítás szerint „általában véve mindennemű jogi ügyekben a jogügyi igazgatónak az ország törvényeivel okadatolt véleménye előzetesen kikérendő és a Felségnek felterjesztendő”. A megszorodott feladatok ellátására a királyi ügyigazgató és aligazgató mellett kincstári ügyészi állásokat szerveztek, és rendes évi fizetést állapítottak meg részükre. Az 1774. évi újabb utasítás alapján szervezték meg az ügyigazgató hivatalát, ügykezelését és ügyrendjét. Ettől kezdve működött a Causarum Regalium Directoratus Officium (Királyi Ügyigazgatóság Hivatala).

Ez az utasítás előírta, hogy a hivatal hetente üljön össze, s ekkor határozzon az elintézésre váró ügyekről. A rendeleteket, az uradalmi és a királyi táblai ügyvédek jelentéseit, a bírói parancsokat, a magánszemélyek beadványait az ügyigazgató terjesztette elő az üléseken.

Gróf Grassalkovich (I.) Antal
(1694–1771)

Ő, vagy távollétében az aligazgató bocsátotta ki a hivatal kiadmányait, a jelentéseket, utasításokat, periratokat. A Királyi Táblán folyó perekben a hivatalnak minden ügyvédi választ meg kellett vizsgálnia. Az itteni fontosabb ügyekben az ügyigazgató személyesen járt el, és az ő jogi véleménye nélkül semmi nem bocsátott bírói ítélet alá.¹⁵

A feladatok szaporodtával a hivatal személyzete is bővült. A rendi kor végén, 1847-ben az ügyigazgató és helyettese mellett már tizenöt, Zágrábban – Horvátország és Szlavónia területére szóló illetékességgel – pedig egy királyi ügyvéd tevékenykedett, akiknek munkáját irodai és más segédszemélyzet segítette. Az ügyigazgatóság országos hálózatát további harminckét királyi kincstári ügyvéd alkotta, akik a kamarai és koronaauradalmakban tevékenykedtek.¹⁶

Az ország három részre szakadása után önállósodott Erdélyben szintén működött a fejedelmek mellett ügyigazgató (Causarum Fiscalium Director). A tisztségről először az 1556. őszi országgyűlés rendelkezett, amikor az ítélmesterek és táblai ülnökök mellett e poszt megválasztását is előírta. Feladatkörébe az 1557. júniusi törvény a fejedelmi tábla megfelelő működése feletti őrködést utalta, míg az 1588. decemberi szerint ő a fejedelem „dolgainak gondviselője”. A fiscalis director jogállását és feladatkörét az addigi törvények alapján összeállított, 1653-ban kibocsátott Approbatæ Constitutiones rendezte. A XVI. és a XVII. cím szerint az ügyigazgató a táblai ülnökök egyike, akit a „hazának törvényéhez értő, jó lelkiismeretű emberek” közül kellett a fejedelemnek kirendelnie. A fiscalis director azon ügyekben, amelyekben ő volt a peres fél, nem bíraskodhatott („mely causákban bírák léznek, azokban soha actorok ne lehessenek, sem e contra”). Feladata volt a perekben a fiscust illető jövedelmek érvényesítése. A török függőség megszűnése után is tovább élt e megoldás, mivel az 1691. évi Diploma Leopoldinum szerint Erdély a Habsburg Birodalmon belül önálló fejedelemség maradt, ahol Nagyszebenben egy királyi kincstári hivatal működött. E szerv tanácsosainak egyike lett az ügyigazgató, akinek jogköre megegyezett a magyarországiéval.¹⁷

A „fiscalis Sacrae Coronae et director causarum regis” cím jól kifejezte a királyi ügyigazgató feladatainak kettősségét. A törvények, uralkodói rendelkezések és a szokás alapján hatáskörébe tartozott a Korona, a király képvisellete, amelynek során őrködött

ezek jogai felett, azok megóvásán, akár köz-, akár magánjogi érdekről is volt szó. Feladatkörében, mint ügyész felperes-vádlóként szerepelt, mint ügyigazgató pedig a koronajavak jogi ügyeinek intézője volt.

A szóhasználat „fiscus” kifejezéssel illette azt a feladatkört, amelyet az ügyigazgató személyesített meg. Ezt – századokra kiható eljárásjogi művében, a *Directio*

Methodicában – Kitionich János ügyigazgató 1619-ben úgy fogalmazta meg, hogy e római korból származó szó eredetileg az uralkodó állami célokra szánt vagyont jelentette, vagyis a közvagyon. Mint írta, így Magyarországon is „minden afféle jókat és jószágokat, mellyek magva-szakattak, avagy akarmint egyéb képpen Hitetlenségnek bélyege miatt, akar kiről az ország törvénye szerint a Szent Koronára és az igaz Törvényes Fejedelemre szállanak, fiscusnak szoktuk nevezni”, és ebből fakadóan „Fiscalisnak mondanók ő felsége Pöreinek Gond-viselőit”.¹⁸

Az ügyigazgató általános feladata volt a királyi jogok, jövedelmek felkutatása és azoknak a kincstár

Kitionich János (1560–1619)

javára történő megszerzése. Mint a kincstár ügyvédje minden olyan ügyben ellátta a kincstár peres ügyeinek képviselét, amelyekben az anyagilag érdekelve volt, így a magvaszakadt hagyatékok megszerzése, a magán-személyek közötti birtokperekben fellelhető kincstári jogok érvényesítése, uralkodói monopóliumok védelme, kincstári követelések, vagyonszétválasztási ügyek behajtása. Rá tartozott a kincstári és koronaauradalmak jogi képvisellete a különböző törvényhatóságai, úriszéki fórumokon is, amely feladatot a 18. századtól kiépülő és neki alárendelt kamarai-uradalmi ügyész hálózaton keresztül látta el.¹⁹

Werbőczy István *Hármaskönyve* (II.39.) szerint a király is perbe idézhető volt („tartozik törvényt állani”), de nem közvetlenül, hanem az ügyigazgatója által. Ennek megfelelően ő tette le az uralkodó helyett a perben megítélt esküt. Az 1723:51. tc. kifejezetten ki is mondta, hogy a kincstári, kamarai javakat érintő perekben fel- vagy alperesi minőségben az ügyigazgató jár el.

Az ügyigazgató e vagyoni jogokat érvényesítő feladatköre visz át arra a területre, ahol ügyészi jellegű tevékenysége megnyilvánult.

A jogfejlődésben a századok során kialakult az a felfogás, hogy vannak olyan bűncselekmények, amelyek az uralkodó személyén keresztül az egész közösséget, vagyis az államot jelentő Koronát sértik. Az ily bűnökben vétkezéssel szemben fej- és jószágvesztés büntetést lehetett kiszabni, elkobzott vagyona pedig az ítélettel a koronára szállt, amelyet a király megtartott vagy eladományozott.

Az ilyen ügyekben felperesként az ügyigazgató mint a Szent Korona ügyésze járt el, vizsgálói és vádlói

funkciót betöltve. Hatáskörébe tartoztak a király személyét és az államrendet érintő cselekmények, amelyek első összefoglalását az 1462:2. tc. adta: a hűtlenség 14 esete közé sorolva pl. az alkotmány, a király és a korona elleni támadást, okirat-, pecsét- és pénzhamisítást. Werbőczy műve (I.14.) nyomán azután századokra állandósultak a hűtlenség körébe tartozó cselekmények. Az 1741:26. tc. felségsértés esetén kifejezetten nevesítette a királyi ügyigazgató vádlói-felperesi jogkörét. Az e körbe tartozó cselekmények az évszázadok során változtak, de büntetésük mindig fej- és jószágvesztés volt.²⁰

Az 1715:51., az 1723:120. és az 1802:21. tc. az uzsorát is olyan bűnnek tekintette, amely ellen a fiscus lép fel, s a per során a tőkét és a kamatot neki ítélte a bíróság.

Az e bűncselekmények miatti eljárásokban az ügyigazgató foglalta le a vádlottak javait, majd az ítélet után végrehajtotta az elkobzást. A Helytartótanács 1787. évi rendelete az ügyigazgató feladatává tette – „a korona háramlási jogának” biztosítása érdekében – „teljhatalmúlag” azonnal előleges nyomozásokat eszközölni, a kérdéses javakat zár alá, majd birtokba venni.²¹

A királyi ügyigazgató, mint a Szent Korona ügyésze, ebbéli minőségében a rendi kor végén a nádornak volt alárendelve; a bűnügyekben neki tett jelentéseket és tőle fogadott utasításokat. A legnagyobb jelentőségű politikai cselekmények esetén az uralkodónak is jelentett. Az ügyigazgató és személyzete folytatta ezekben az ügyekben a perek előkészítését, amelyek során kihallgatásokat, házkutatásokat, lefoglalásokat végzett, gondoskodott a megvádolt személyek vagyonának zár alá vételéről.²²

1804-ben egy kancelláriai rendelet újabb hatáskörrel ruházta fel, mivel feladatává tette az ügyvédi visszaélések elleni fellépést.²³

A királyi ügyigazgató vádlói minőségében fennmaradt iratai hűtlenségi, felségsértési, izgatási, pénzhamisítási és uzsoraügyekről, „statusfoglyok” elleni eljárásokról, a politikai sajtó megfigyeléséről tanúskodnak. Az ügyigazgató és alárendelt kincstári ügyészi hálózata preventív, rendőri megfigyelő szerepet is betöltött.²⁴

Az ügyigazgató egyes ügyekben, meghatározott feladatok teljesítésére megkereshette a törvényhatóságok tisztii ügyészeit, de azok nem voltak alárendeltjei. A megkeresések nem vagy késedelmes teljesítése miatt az ügyigazgató a Helytartótanácsához fordulhatott, amely a törvényhatóságok számára 1841-ben általános jelleggel elrendelte ezek végrehajtását.²⁵

E tiszttel kapcsolatban azonban már a 19. századi felfogás megállapította, hogy benne „hiában keresnők [...] a mai államügyészt, mert ez eredetileg nem volt egyéb, mint a királyi Felség és a kincstár anyagi érdekeinek képviselője”. Ha feladatai közé tartozott is meghatározott tettek üldözése, „ebbeli működésének fő rugója [...] nem a közérdek, nem a megsértett jogrend helyreállítása, hanem – mert eme bűncselekmények

rendszerint a bűnös vagyonának elkobzását [...] vonták maguk után – inkább a kincstár ezen érdeke vala”.²⁶

* * *

A törvényhatóságok által választott tisztii ügyészek a 17–18. századtól léteztek a vármegyékben, kiváltságos kerületekben, szabad királyi és más városokban. A tisztség létrejötté arra az időre esik, amikor a három részre szakadt országban a vármegyei, területi önkormányzat – amelynek alapvető részét képezte az igazságszolgáltatás – kiteljesedett.

A vármegyék által gyakorolt igazságszolgáltatásra jelentős hatással volt az 1548:50. tc., amely az élén álló fő- és alispán számára kötelezővé tette a „gyanús és nem köztudomású” latrok kinyomozását és megbüntetését. Ennek nyomán alakult ki az a felfogás, hogy a súlyos, a köz érdekét és biztonságát veszélyeztető bűnök esetén nem lehet a sérelmet szenvedett vagy rokona rendelkezésétől függővé tenni az eljárás megindítását, vagy kereset hiányában büntetlenül hagyni az elkövetőt. Ilyen esetekben tisztii kereset indításának volt helye, és ezzel a vármegye tisztségviselője, a magistratus vette át a felperes-vádló szerepét.²⁷

Kitonich a *Directio Methodicá*ban ezt úgy fogalmazta meg, hogy „a tiszt [...] a közönséges jóért munkálkodik. [...] a végre, hogy a gonoszok fogynának, a jók pedig békével és csendesen élhethének”. A szerző leszögezte, hogy „a bűnt büntetlen nem hadni” nem lehet, ezért a kereset indítása „minden vármegyében a fő és vice ispánok” feladata lett, akik „a nemes bírakkal és arra rendelt nemesekkel minden fertály esztendőben, mind urakra, fő emberekre, nemesekre, nemtelenekre igen szorgalmasan vallatnak”.²⁸

Rendszerint az állandóan a vármegyében tartózkodó alispán indította meg a keresetet, aki egyben a törvényesek elnöke is volt. Mivel a *Hármaskönyv* (Előbeszéd 13. cím 4–5. §) szerint a perben a bíró és a felperes-vádló elkülönült egymástól, így az alispán képviselőt bízott meg a kereset benyújtására és a vád képviselőjére. A 17. század folyamán az ilyen, esetenként megbízott prókátor helyét átvette a vármegye közgyűlése által választott jogtudó, állandó tisztségviselő, a tisztii ügyész (fiscus magistratus, fiscus comitatus); pl. Máramarosban 1641-ben, Zemplénben 1668-ban bukkant fel e tisztség.²⁹

A municípiumok által kibocsátott szabályrendeletek meghatározták a tisztii ügyész választását, hivatalát, javadalmazását, feladatait. A 18. századtól az országgyűlések is számos törvényt hoztak, amelyek hatáskörökkel ruházták fel.³⁰

A teendőik sokasága miatt kialakult a fő- és alügyész tiszte, akik a törvényhatóságtól kapták fizetésüket. Mellettük több tiszteletbeli ügyész is tevékenykedett egyes feladatok ellátására. A tisztség ellátásához szükség volt jogi ismeretekre, ügyvédi képzettségre. A tisztii ügyészeket a vármegye közgyűlése választotta rendszerint egy évre, jellemzően az ott élő ügyvédek közül. A tisztii ügyész működése során a közgyűlés és a törvény-

szék felügyelete alatt állt; az utóbbi ellenőrizte, hogy a közgyűlésen elrendelt perek megindítottak-e. Ha a törvényszék késedelmet tapasztalt, ezt a közgyűlésnek jelentette, amely az ügyészt felelősségre vonta. A tiszti ügyész hivatali állása mellett bárki jogi képviseletét elvállalhatta.³¹

Évszázados fejlődés eredményeként a tiszti ügyészi hatáskör a rendi kor végére az alábbi feladatokra terjedt ki: a „törvények, törvényes szokások, a Karok és Rendek jogai [...] őre és a megsértések bosszúlója”, a házasság, a vagyontömegek, az árvák és az adózó nép, a jobbágyok jogainak védője, a „közbátorság s erkölcsiség épségben tartásának” érdekében a bűncselekményt elkövetőkkel szembeni fellépés „eszközlője”, továbbá a büntetések végrehajtásának felügyelője.³²

A tiszti ügyész jelen volt minden törvényhatósági gyűlésen, törvényszéken, és gondoskodott azok jogszerrű megtartásáról. Feladata volt a felsőbb (uralkodói, kancelláriai, helytartótanácsi, kamarai) rendelkezéseknek a nemesi alkotmányossággal kapcsolatos kérdéseiben véleményt nyilvánítani, a municipium jogainak megóvását a törvény útján biztosítani, a szükséges pereket az igény érvényesítése érdekében megindítani. Ennek megfelelően fiscalis keresetnek volt helye a közhatározatok meg nem tartóival szemben, még akkor is, ha a megyei tisztviselők részéről történt szabályszegés. A tiszti ügyész szerepelt fel- vagy alperesként mindazon peres ügyekben, amelyekben a municipium érintve volt.³³

A tiszti ügyész az 1890:25. tc. 11. pontja alapján a reformátusok és evangélikusok válópereiben a házasság védőjeként lépett fel. Ebbéli hatáskörében nem valamelyik peres fél oldalán, hanem a házasság intézményének érdekében járt el a törvényszék kirendelésére.³⁴

Feladata volt az adózás megsértői, az adó alól kibújók elleni fellépés. Vigyázta a vármegye által zár alá vett vagyon gyarapodását. Felügyelt arra, hogy a közalapítványok alapítók akaratának megfelelően létrejöjjenek és működjenek. Kötelesek voltak az árvák jogainak megóvására is. Ennek érdekében a tiszti ügyész részt vett a gyámokat elszámoltató számvevő- és árszázékeken, az árvákat és szegényeket pedig magánjogi pereikben képviselte. Ezeket a jogköröket a tiszti ügyész az egész vármegye, illetve a nemességhez tartozók érdekében gyakorolta.

Mária Terézia uralkodásától kezdve a jobbágyok védelme, azok képviselete körében is több feladatot kaptak a tiszti ügyészek. A királynő 1768. évi főispáni utasításában előírta, hogy „az adózó népet minden méltatlan terhektől és elnyomásoktól, akár a földesurak, akár más, bárkik ellenében, törvényszerű módon megóvandják”. Így, ha a földesurak az úrbéri rendeletek ellen cselekedtek, a jobbágyokat igaztalanul bántották, a „megfelelő orvoslást [...] a tiszti ügyész felperessége mellett, a vétkezők ellen indítandó” per útján kellett nyerni.³⁵

A későbbiekben e területen az 1836-ban hozott törvények adtak több hatáskört a tiszti ügyészeknek, pél-

dául pert indíthatott a költözést jogtalanul megakadályozó (IV. tc.), a jobbágytelket csorbító (V. tc.), a törvényes szolgáltatásokon felül kényszerítő (VII. tc.), a jobbágyoknak kárt okozó (X. tc.) földesúr ellen, az esztendőnkénti úrbéri megállapodások megkötésénél jelen lenni tartozott (VIII. tc.), továbbá felügyelt a jobbágyok árváinak jogaira is (IX. tc.). A törvényhatóságok ezen ügyekbeni „buzgóságát” biztosította, hogy a perben elmarasztalt földesúrra kiszabott bírság fele a municipium pénztárát illette.

A tiszti ügyésznek a büntető jogszolgáltatás terén több teendője is volt: a vád alá helyezés előkészítése, az idézés, a vádképviselet, a büntetések végrehajtásának felügyelete. A letartóztatottakat a municipium székházába elzáratta, az irományokat, bűnjeleket, a fogoly javait átvette. A fenyítő törvényszék által folytatott vizsgálat során a tanúkat és károsultakat megidézte, az elnöklő alispánt folyamatosan tájékoztatta az eljárásról. A befejezett vizsgálat iratait véleményezte, majd a perben vádlevelet benyújtva indítványozta a bizonyítás felvételét és büntetés kiszabását. A bírósági döntés után gondoskodott a büntetések végrehajtásáról és felügyeletéről. Ennek során kihirdette a foglyoknak az ítéleteket, és azokat bevezette az ún. fekete könyvbe. Ellenőrizte a kiszabott szabadságvesztést, a testi büntetések, a közmunka végrehajtását. Bármikor megjelenhetett a tömlőcserben, s ott „a raboknak mindennemű környülállásai felől hivatalos vizsgálatot tehet”. A tiszti ügyész felügyelt a foglárokra, felettük és raboknál is fegyelmi jogkört gyakorolt „kicsapongásaik” esetén. Gondoskodott a megítélt kártérítés és a költségek behajtásáról.

* * *

A helyi tanácsok által választott tiszti ügyészek (fiscus civitatis, Fiscal, fiscalis, Stadt fiscalis) működtek a 17. századtól a különböző jogállású városokban is. Kecskemét statútumának szemléletes meghatározása szerint a tiszti ügyész feladata a „városnak jussait minden sérelmekről oltalmazni, [...] az Árváknak és az adófizető népek elnyomattatások ellen figyelmesnek lenni, [...] minden minemű bűnben leledzőket, személyekre és tetteikre való tekintet nélkül nyomozni, a kinyomozottakat [...] Bíróságnak által adni”.³⁶

A rendi kor népességének legnagyobb része magán jogszolgáltatás, az úriszék joghatósága alá tartozott. E szerv ítélkezett a földesúr jobbágyai, alkalmazottai, a jobbágytelken élő nemesek, a birtok területén elkövetett bűncselekmények, és az ott kézre került gonosztevők, így a tetten ért nemesek ügyében. Az úriszék tartása nemcsak joga, hanem kötelessége is volt a földesúrnak, amit nem személyesen, hanem tisztjei útján gyakorolt.³⁷

E tisztek egyike volt az uradalmi ügyész, aki eljárta a földesúr magánjogi és úrbéri ügyeiben, továbbá a vádat mint az uraság fiskálisa képviselte az úriszéken. E feladatot többnyire ügyvédi képzettségű személy látta el.³⁸

Az uradalmi ügyész tiszte a 17. században jelent meg, és a továbbiakban a földesúri igazgatás állandó hivatalává szerveződött. Feladatkörében mint ura ügyvédje vitte a pereket a vármegyei vagy országos bíróságok előtt, és közreműködött az uradalmak igazgatásában. A bűnügyek esetében elvégezte a nyomozásokat, és ellenőrizte az uradalmi tömlöcökben fogva tartottakkal való bánásmódot.³⁹

* * *

A jogszolgáltatás az országban századokon át területileg és társadalmi állás szerint szétagolt volt. Szlemerics Pálnak a „fenyítő eljárást” összefoglaló műve szerint bűnügyekben első fokon a vármegyei, a kiváltásos kerületek (pl. Jászokunág, Hajdúág, szepesi XVI város), a városok törvényszékei, valamint a pallosjoggal rendelkező, „vérhatalommal bíró földesuraknak” úriszékei jártak el, az uralkodó és állam elleni főbenjáró bűncselekmények (felségsértés, hűtlenség, pénzhamisítás) miatt pedig a Királyi Tábla.⁴⁰

A büntetőjog és -eljárás terén hiányzott a kodifikált joganyag; a bűncselekmények meghatározása, a büntetés kiszabása, az eljárás folytatása a hazai joggyűjtemény, a *Corpus Juris* törvényhelyei, a *Hármaskönyv* egyes tételei és általános jogelvi kijelentései, Kitionich *Directio Methodica*-ja, a municipiumi statútumok, a „törvényes szokás” és a helyi szokásjog szerint történt.⁴¹

A központi kormányzat a 18. századtól törekedett a hiányosságok pótlására. A Helytartótanács számos anyagi és eljárási jogi tárgyú rendelkezést bocsájtott ki, melyek tárgyát hűen fejezi ki egy 1818 decemberében kiadott rendelet. Ebben meghagyatott, hogy „a vádlottak személyes viszonyai és előélete hitelesen kinyomoztassék, a büntett tényálladéka megállapíttassék, szembesítések eszközöltesse. bonczleletek és egész-ségi bizonyítványok megszereztesse. – szóval a fenyítő perek ugy intéztesse. és tárgyaltsanak, hogy semmi sem hiányozzék mi a büntett tárgyi tényálladékanak és a bűnösség és betudás meghatározására szükséges, és valamint a vádlók ugy a védők is ne pusztá szóhalmazsal, hanem érvekkel, bizonylatokkal harczoljanak”.⁴²

Az eljárás – a *Corpus Juris*ba a 17. század végén bekerült – alsó-ausztriai rendtartás, a Praxis Criminalis nyomán alapvetően nyomozóelví (inkvizitórius) volt. A bíróság a tudomására jutott gyanú esetén, vádemelés nélkül is megindította az eljárást, és maga igyekezett összegyűjteni a perbefogott elítéléséhez szükséges bizonyító anyagot. Ez utóbbi legegyszerűbb módja a terhelt beismerésének kicsikarása volt, ami a kínvallatás (tortura) általános elterjedéséhez vezetett. Ez a magyar joggyakorlatban már korábban elterjedt. Kitionich műve szerint nemtelenek, különösen parasztok ellen meghatározott feltételek esetén megengedett volt a kínzás.⁴³

Az eljárásban nyílt egyenlőtlenség uralkodott, bonyolításában társadalmi jogállás szerint alapvető kü-

lönbség volt: a vármegyékben az állandó lakóhellyel rendelkező nemesek a marasztaló ítélet meghozataláig szabadlábbon védekezhetek, őket csak tettenérés esetén lehetett elfogni, kivéve néhány főbenjáró bűncselekmény gyanúját. A nem nemeseket viszont már a gyanú felmerülésekor fogságba vetették. Ellenük azonnal megkezdődhetett az eljárás, míg nemesek ügyeiben szükség volt a vármegyei közgyűlés hozzájárulására. A Királyi Tábla elé tartozó ügyekben ezek a szabályok nem érvényesültek, ott rendi jogállásra tekintet nélkül bárkit le lehetett fogni, és nem volt szükség előzetes hozzájárulásra sem.

Az összegyűjtött bizonyítási anyagot az adott bírói szerv tagjaként működő ügyész kapta meg felperesként, mint „a perben ítéző törvényszéknek hivatalbeli ügyvédje”. A pesti egyetem tanárának, Vuchetich Mátyásnak 1819-ben megjelent tanítása szerint ő az, aki közvádloként szerepel: e minőségében igényt érvényesít a „közbüntetés alkalmazására”, ennek érdekében bizonyítást folytat, az „ügy mibenlétét kifejti”, és indítványozza, hogy a terheltet sújtsa büntetéssel a bíróság.⁴⁴

Az ügyész véleményezte az átadott anyagot, s ha szerinte az eljárás alá vont személy elkövette a bűncselekményt, akkor nemes ügyében a vármegyei közgyűlés engedélyezte a vádemelést, amely határozat alapján elkészítette vádlevelét a bíróság számára. Jobbágyok esetén ilyen előzetes döntés nélkül, közvetlenül emelt vádat.

A nemesek elleni bírói eljárás írásban folyt. A per a felperes ügyész és a vádlott alperes védője közötti, a bíróság által feljegyzett írásbeli üzenetváltásokkal zajlott. Más személyeknél csak az általában legalább 3 évi tömlöccel fenyíteni szokott, súlyosabb cselekmény esetén jártak el ilyen formában. Az enyhébb esetekben rövid, sommás szóbeli eljárás folyt. A vádló részt vett a bíróság ítélethozatali tanácskozásán is, bár szavazati joga nem volt. A per sajátosságát jelentette, hogy a tisztí ügyészek közül jellemzően a főügyész volt a vádló, míg az alügyész védőként járt el, ha a vádlottnak nem volt ügyvédje.

A büntetőeljárásban II. József 1785-ben kiadott, a bírósági szervezet átalakításáról szóló „Novus Ordo Judiciarius” rendeletéig nem volt helye fellebbezésnek. Ez viszont már lehetővé tette a perorvoslatot. Az ekkor felállított és büntető ügyekben kizárólag eljáró megyei törvényszékektől nemesek a Királyi Táblához, nemtelenek pedig a kerületi táblákhoz fellebbezhetek.

Az uralkodó halála után ez az intézkedés nem enyhéztet el, mivel az 1790:43. tc. továbbra is megengedte az ítéletek elleni fellebbezést a Curiához. A gyakorlat szerint nemtelen rabok ügyében viszont csak a halálos ítélet ellen lehetett fellebbezni, ami a fiscalis kötelessége volt.⁴⁵ A fellebbviteli bíróság kizárólag iratok alapján, ügyészi közreműködés nélkül járt el.

Az 1836:17. tc. engedélyezte a nem nemeseknek is a fellebbvitelt azon büntető ügyekben, „midőn a fel-peres köz tisztí ügyész az ítéletet felebb vinni tartozik”. Kodifikáció hiányában azonban tisztázatlan volt, hogy a tisztí ügyész mikor élhet perorvoslattal. Ezért a

kialakuló hazai büntetőjogi irodalom egyik úttörője, Fabriczy Sámuel szerint „e részben valóban világos törvényt hozni felette szükséges” azért, hogy tudni lehessen, vajon „kire kellessék bízni annak elhatározását, vajjon a kérdés alatti egyes esetben tartozzék-e a tisztí ügyész az ítéletet fölebbvinni”. A szerző szerint „a felpereskedő tisztí ügyész, ha az ítélet a vádlevélben

kért büntetést ki nem mondotta, tartozzék, de különben is, valahányszor az ítélettel meg nem elégszik, szabad-ságában álljon” perorvoslással élni.⁴⁶

Az ügyészi tevékenység egyik fő területe, a bűnvádi per modernizálására a reformkorban történt kísérlet, amikor a jogrendszer számos kérdése terítékre került az ország megújítása érdekében.

Jegyzetek

- ¹ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 2000/19. ajánlása az ügyészségnek a büntető igazságszolgáltatás rendszerében betöltött szerepéről (Ügyészek Lapja 2001, 3., 12. p.)
- ² Az ausztriai birodalmi szervezetre lásd: Nánási László: *Az abszolútizmus államügyészsége Magyarországon 1849–1854* (Jogtörténelmi Szemle 2005, 4., 47–55. p.); uő.: *Az abszolútizmus államügyészsége Magyarországon, 1854–1861* (Jogtörténelmi Szemle, 2006, 2., 65–70. p.). A hivatkozott jogszabályok és jogi dokumentumok forrása: *Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem* (CD, 2000. január 1. KJK–KERSZÖV; a máshonnan származó jogszabályokat külön jelölöm – N. L.).
- ³ Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára* (Budapest, 1902, 360. p.)
- ⁴ *Közhasznú esmeretek tára*. XII. kötet (Pest, 1834, 183. p.); Palugyay Imre: *Ügyvédek (Korszerű tervezet ezeknek ügyében)* (Buda, 1841, 7. p.)
- ⁵ Nánási László: *A vád hatóságai 1848–49-ben* (Jogtudományi Közlöny, 2000, 6., 250. p.)
- ⁶ Az 1850. június 30-i igazságügy-miniszteri rendelet az álladalmi ügyészt és az őt irányító főügyvédet különböztette meg. Lásd: *Magyarkoronaországot Illelő Országos Törvény- és Kormánylap*, 1850, 713. p. Egy államügyész helyettes 1850. évi Ügynöki naplójának 1. iktatása a „Staatsanwalt” szót „álladalmi ügynöknek” fordította. Lásd: *Kisvárdai államügyész iratai 1850* (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára IV.B. 156.)
- ⁷ *A magyar nyelv szótára*. VI. k. (Budapest, 1874, 318., 658. p.); *A magyar nyelv szótára*. I. k. (Pest, 1862, 266. p.); *A magyar nyelv értelmező szótára*. VII. k. (Budapest, 1962, 97. p.)
- ⁸ Buzási János: *A királyi jogügyvizsgálósi levéltár* (Budapest, 1967, 1. p.). A Szent Korona ügyészeinek nevét (Catalogus S. R. Coronae Fiscalium) az 1260–1453 közötti időszakra nagy megszakításokkal közli: Bartal György: *Commentarium ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii*. III. k. (Pozsony, 1847, 38–39. p.)
- ⁹ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (Budapest, 1971, 131–132. p.)
- ¹⁰ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (új kiadás: Budapest, 2000, 259., 271. p.); Nádaskay András: *A magyar polgári törvény*. (Sárospatak, 1822, 70. p.)
- ¹¹ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt* (Budapest, 1899, 183. p.); e mű az 1457–1523 közötti időszakra közli az ügyigazgatók nevét, mfg pályafutásukat ismerteti Bónis: i. m., 132–134., 277–279., 374–376. p. A Mohács utáni ügyigazgatók névsorát közli Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főméltóságai 1526–1848* (Budapest, 1988, 113–115. p.)
- ¹² Eckhart: i. m., 202–204. p.; Buzási: i. m., 1. p.; Králik Dani: *A kir. kincstár képviselője a perben*. In: *Emlékkönyv Grosschmid Béni jogtanári működésének harmincadik évfordulójára* (Budapest, 1912, 241–242. p.; a továbbiakban: Králik, 1912); *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Összeállította: Fallenbüchl Zoltán (Budapest, 2002, 25. p.)
- ¹³ Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története* (2. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1996, 112. p.)
- ¹⁴ Králik, 1912: i. m., 242–243. p.; Fallenbüchl Zoltán: *Grassalkovich Antal* (Gödöllő, 1997, 11., 15. p.)
- ¹⁵ Králik, 1912: i. m., 247–251. p.; Buzási: i. m., 9–10., 162–211. p.
- ¹⁶ Králik, 1912: i. m., 251–252. p.
- ¹⁷ Králik, 1912: i. m., 239–240. p. Az első ismert erdélyi ügyigazgató 1557-ből ismert, majd 1848-ig folyamatosan betöltötték a

- tisztséget. Az ügyigazgatók névsorát közli Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányszervezete 1540–1690* (Budapest, 1980, 363–364. p.); uő.: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben* (Budapest, 2005, 172., 239. p.); Eckhart: i. m., 236. p. Mária Terézia 1747. március 21-i leirata kimondta, hogy Erdélyben a kincstári jószágok ellen nem lehet perelni, de a kincstárra magszakadás, hűtlenség, egyezés úján szállott vagyon ügyében – ha azok a tisztán fiskális jószágokat nem érintik – az ottani Királyi Tábla előtt perbe idézhető a fiscus: lásd: Králik Dani: *A kir. kincstár szenvedő pereinek története Erdélyben* (Budapest, 1911, 92–93. p.)
- ¹⁸ Kitionich János: *Directio Methodica Processus Judiciarii Inclit Regni Hungariae* című, az addigi eljárási jogot összefoglaló, Pozsonyban, 1619-ben megjelent művét lefordította Kászoni János Rövid igazgatás a Nemes Magyar Országok és hozzá tartozó Részeknek szokott Törvény folyásáról címmel, amely azután többször is megjelent. Az idézet az 1650. évi löcsei kiadásból származik (16–17. p.)
- ¹⁹ Buzási: i. m., 1–3. p.; Králik, 1912: i. m., 241. p.
- ²⁰ 1495:4. tc. A Hármaskönyv (I.14.) 18 pontban nevezte meg a hűtlenségi eseteket, ide sorolva pl. a felségsértést, a várak feladását, az ország rendes bírának és ezek helyetteseinek megölését, elfogását, megverését vagy megsebesítését. Az 1567:39. tc. szerint az országgyűlés alatt erőszakosságot elkövetők a hűtlenség bűnébe esnek; az 1715:7. tc. a felségsértés eseteiről, az 1723:9. tc. a hűtlenségi bünt magukban foglaló esetekről szól.
- ²¹ Kun László: *A magyar ügyvédség története* (Budapest, 1895, 220. p.)
- ²² *A magyar jakobinusok (Iratok, levelek, naplók)*. Szerk. Benda Kálmán (Budapest, 1957) című mű közli Sándor Lipót főherceg nádor és Németh János királyi ügyigazgató levelezését (206–232. p.), majd a kivégzések után az ügyészi jelentést a királyhoz az eljárás tapasztalatairól (285–287. p.). Pompéry Aurél Kossuth Lajos 1837/39-iki hűtlenségi perének története kapcsolatában Wesselényi Miklós báró hűtlenségi és az ifjak felségsértési perének történetével (Budapest, 1913) című munkája a reformkor nagy politikai pereiben kifejtett királyi, nádori, ügyigazgatói kapcsolatokról és tevékenységről közöl adatokat (pl. 63., 71–74., 80–81., 140., 144–145., 184–185. p.)
- ²³ Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XVI. k. (Pest, 1871, 185. p.)
- ²⁴ Buzási: i. m., 3–4., 63. p.
- ²⁵ Osztvaldt Lajos: *Gyűjteménye azon felsőbb szabályrendeleteknek melyek 1752 évtől 1847 évig fenyítő ügyekben kibocsátottak és még jelenleg is érvényesek* (Pest, 1864, 115–116. p.)
- ²⁶ Fekete Ödön: *Az államügyészség múltja s jelene és a magyar királyi ügyészség jövő fejlődése* (Magyar Igazságügy, 1874, II. kötet, 291. p.)
- ²⁷ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet – A tradicionális jog* (Budapest–Pécs, 1999, 267. p.)
- ²⁸ Kitionich: i. m., 341., 343–344. p.
- ²⁹ Béli: i. m., 267. p.; Palugyay Imre: *Megye-rendszer hajdan és most*. 2. kötet. *Megye-hivatalok* (Pest, 1844, 128. p.; a továbbiakban: Palugyay, 1844)
- ³⁰ Kolosváry Sándor–Óvári Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I–V. kötet (Budapest, 1885–1904) című forráskiadványa számos vármegyei, kiváltságos kerületi szabályrendeletet ismerteti a tisztí ügyészt illető kérdésekről: pl. fizetése (Liptó, 1726; Nyitra, 1726; Csongrád, 1733; Borsod, 1737; Komárom, 1762), hivatala (Trencsén, 1736; Jászkun

Kerület, 1751), teendői az igazgatás és az igazságszolgáltatás körül (Gömör, 1746; Somogy, 1771), egyes feladatai: nemesség visszaélései ellen (Győr, 1740), gyűlésben meg nem jelenők ellen (Szepes, 1747), széksértésnél (Csongrád, 1760), a statútumok megtartásáért (Turóc, 1795), egyes bűncselekmények miatt (Szepes, 1746; Jászkun Kerület, 1799), gonosztevők nyomozásánál (Ugocsa, 1736), szegények és árvák jogainak megóvásáért (Veszprém, 1736; Bercs, 1797). A törvények is számos jogkört adtak a tiszti ügyésznek: pl. 1764:12. tc. a gyámoltak védelméről, 1790:31. tc. a tiltott szerencsejátékok elleni fellépésről, 1790:57. és 1807:21. tc. az erdők védelmében, 1802:22. tc. nem-nemes a tiszti ügyész felperessége mellett perelheti a nemest, 1805:5. tc. a hamisan vádolókat a tiszti ügyész fogja perbe. Az 1796:2., az 1807:2., az 1812:1. tc. szerint a tiszti ügyész perelte be az országgyűlés által a háborús célokra felajánlott javakat meg nem adó személyeket.

³¹ Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században* (Budapest, 1933, 36–38. p.)

³² Palugyay, 1844: i. m., 128–137. p.

³³ Torday Lajos: *A megyei polgári peres eljárás a 16–19. században* (Budapest, 1933, 24–25. p.)

³⁴ *Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX. században* (Forrás- és szemelvénygyűjtemény). Szerk.: Fazekas Rózsa, Kujbusné Mecsei Éva (Nyíregyháza, 2000, 304. p.)

³⁵ *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Válogatta: Csizmadia Andor (Budapest, 1979, 83. p.)

³⁶ Kolosvári-Óvári: i. m.: pl. Nagyszombat, 1623; Modor, 1664; Kormócban, 1693; Kassa, 1708; Sopron, 1713; Győr, 1723; Szeged, 1724; Székesfehérvár, 1744. A városi tiszti ügyész teendőire Kecskemét 1805. évi statútumát közli: Iványosi-Szabó

Tibor: *Kecskemét a késő feudalizmus korában*. In: *Kecskemét története 1849-ig*. Szerk. Bárány János (Kecskemét, 2002, 301–302. p.). A városi tiszti ügyészekre lásd: Kállay István: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848* (Budapest, 1996, 78–79. p.)

³⁷ Eckhart Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században* (Budapest, 1954, 5–6. p.); Bónis-Degré-Varga: i. m., 98–99. p.

³⁸ *Úriszék (XVI–XVII. századi perszövegek)*. Szerk.: Varga Endre (Budapest, 1958, 42. p.)

³⁹ Az uradalmi ügyészi hivatalokra lásd: Kállay István: *Úriszéki bíraskodás a XVIII–XIX. században* (Budapest, 1985, 40–46. p.)

⁴⁰ Szlemenics Pál: *Fenyítő törvényeségi magyar törvény* (Buda, 1836, 152. p.)

⁴¹ Varga: i. m., 20. p.

⁴² Oszvaldt: i. m., 98–99. o.

⁴³ Az eljárásra lásd: Bónis-Degré-Varga: i. m., 175–184. p.; Kitionich: i. m., 174–176. p.

⁴⁴ Szlemenics: i. m., 146. p.: a nemesség és nemtelenek elleni vádlevelek mintáit közli a 157–159. p. Vuchetich Mátyás: *Institutiones Juris Criminalis Hungarici*, Budán, 1819-ben megjelent művének eljárási jogot tartalmazó II. könyvét lefordította Király Tibor: *A magyar büntetőjog rendszere – Gyakorlati büntetőjog* (Budapest, 2007, 62. p.)

⁴⁵ Bánkiné Molnár Erzsébet: *Jogszolgáltatás a Jászkun kerületben a redempciótól az 1848. évi áprilisi törvényekig*. In: *Jogszabályok - jogszokások Kiskunfélegyháza*. Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet (2005, 298. p.)

⁴⁶ Fabriczy Sámuel: *Füzér a törvénytudományból* (Társalkodó, 1841/96. I. p.)

Az öröklés és annak szabályozása valamennyi ókori civilizáció jogtörténetében rendkívüli fontossággal bírt. Az ind jog – amely éles különbséget tett a tulajdonjog és a birtoklás jogintézményei között, és alapvetően elismerte az öröklést, mint a tulajdonjog keletkezésének egyik forrását¹ – szintén megkülönböztetett figyelemben részesítette ezt az intézményt. Jelentősége és egyben jellegzetessége nem kizárólag az általunk is jól ismert funkciójában állt (az elhalt személy után maradt vagyon sorsának rendezése), hanem abban is, hogy szorosan összefüggött a vallással, hiszen az öröklés rendje jelölte ki a fiú utódot, aki biztosíthatta a *śraddha*, azaz a halotti szertartások elvégzését, amelynek célja az ősök szellemének kielégítése volt. „Aki öröklő a vagyont, az látja el a *pinḍa*¹ áldozatot”, ami megfordítva akár azt is jelenthetné, hogy aki ellátja a *pinḍa* áldozatot, az kapja az örökséget.² Természetesen jogi szempontból ez túlzás lehet³, de tény, hogy a *pinḍa* áldozatot három felmenőig és három leszármazóig mutatták be, ők voltak az ún. *sapinda*² rokonok, akikkel adott esetben számolni kellett az öröklés folyamán. Óriási jelentőségűnek bizonyult a hinduizmus számára, ezért gyakorlatilag minden eszközt rendelkezésre bocsátottak a megfelelő utód – és ezáltal a szertartások helyes elvégzésének – biztosítása érdekében.³

Jóllehet az öröklés rendjét alapvetően a vallási alapú törvényi előírások határozták meg, az örökhagyóknak mégis volt lehetősége az öröklés rendjének befolyásolására. Ez a lehetőség jelentette egyrészt a jogon

Rigó Kinga

Néhány gondolat Manu törvénykönyve öröklési jogi rendelkezéseiről*

In memoriam Puskás Ildikó

kívüli eszközök kelléktárát, másrészt azonban bizonyos szűk mederben maga a törvénykönyv is adott lehetőséget az örökhagyóknak az öröklés rendjének meghatározására; például, ha a *śūdra* származású férfinak rab-szolganőjétől született fia, az ő engedélye volt szükséges ahhoz, hogy a fiú is részt kaphasson az örökségből.^{iv}

Az örökösök

A legegyszerűbb és legszerencsésebb helyzetben az örökhagyóknak volt fiúgyermek. Ennek hiányában a következő lehetőségek közül választhatott: egyik leánygyermekét fiúsítja (ő lesz a *putrikā*), ennek a

leánynak a fia fogja örökölni vagyonát és bemutatni a halotti áldozatot. De életbe léphetett a *niyoga*, a nemzőhelyettesítés intézménye is. Ennek értelmében az örökhagyó egy zárt (családi, nemzetségi) körön belül megjelölt valakit, akinek fiút kell nemznie asszonya számára. Mivel ezzel az intézménnyel viszonylag könnyen tévútra lehetett csábulni, igen szigorú korlátok közé szorították: „Az arra felhatalmazott pedig olvasztott vajjal meghintve, szótlanul, éjnek idején az özvegygyel nemzhet egy fiút, de egy másodikat semmi esetre sem. [...] Ha az özvegygel szemben a helyettesítés elérte célját, úgy, amint a törvény előírja, akkor úgy kell egymással szemben kölcsönösen viselkedniük, mintha guru (após) és meny volnának [...] Az a férifiú, aki egy felhatalmazott asszonytól származott ugyan, de nem az előírt eljárás szerint, szintén nem tarthat számot atyjának vagyonára, mert az illet egy varnavesztett ember nemzette.”^{vi}

Örökölhettek a fentiekén kívül a fogadott, adományozott,⁴ rejtett születésű⁵ és a megtagadott fiú⁶ is.

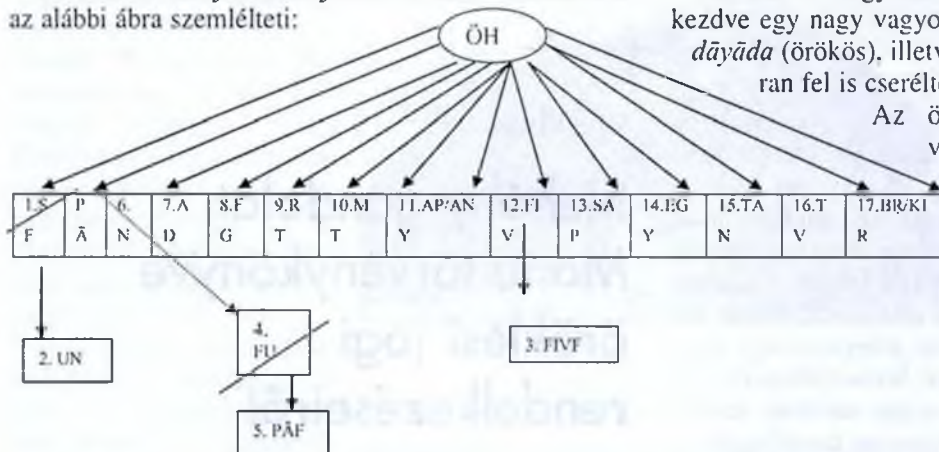
Ugyanakkor, ha a fiatalabb testvérnek fia született, nem volt szükség a nemzőhelyettesítésre, mert ez a fiú a nagybátyja után is bemutathatta a halotti áldozatot, s úgy örökölt utána, mintha a saját fia lett volna.^{viii}

Fiúgyermek hiányában (ideértve valamennyi annak pótlását szolgáló fiú hiányát is) kerülhetett sor az örökhagyó felmenői közül az apának és a fiútestvéreknek az öröklésére. Ha az örökhagyónak már fivérei sem voltak életben, az öröklés sorában a legközelebbi *sapinda* rokonok, illetve más családtagok következtek.^{ix} *Brāhmaṇa*knak esetében a teljes család kihalásakor a vagyon nem az uralkodóra szállt, hanem a többi *brāhmaṇa*-ra, míg a többi *varna* esetében az uralkodó lett az örökös.

A következő személyek voltak kizárva az öröklésből:^x a herélték, a *varnájukat* veszítették és a vétkes életmódot folytatók,^{xi} a születésük óta süketek és vakok, az örültek, némák és azok, akik valamely végtagjukat elvesztették – ugyanakkor róluk is gondoskodnia kellett az örökösöknek. Sőt, ha valamelyiküknek házasodni volt kedve, gyermekeiknek joguk volt az örökséghez.

Az öröklés rendje

Az öröklés rendjét balról jobbra haladva, sorrendben az alábbi ábra szemlélteti:

Rövidítések:

SF: saját fiú
PĀ: *putrikā*
N: *niyoga* (nemzőhelyettesítés)
AD: adományozott fiú
FG: fogadott fiú
PĀF: *putrikā* férje
RT: rejtett születésű fiú
MT: megtagadott fiú
AP/ANY: örökhagyó atyja/anyja
FIV: örökhagyó fivérei
SAP: *sapinda* rokonok
UN: saját fiútól származó unoka

Amennyiben az örökhagyónak volt saját fiúgyermek, akkor ő – illetve az ő fiúgyermek¹⁰ – örökölte a vagyon, ha nem volt, akkor következett a *putrikā* fia. Ha azonban az örökhagyónak a *putrikā* kijelölését követően mégis fiúgyermek született (mert például kigyógyult gyógyíthatatlannak hitt betegségéből), a fiúgyermek és a *putrikā* gyermeke egyformán örökölt, hiszen egy leánynak semmiképpen nem lehetett a többiek felett elsőbbsége.^{vi} Sorrendben következett ezután a *putrikā* férje, ezek hiányában a helyettes (*niyoga*) útján nemzett fiú, az adományozott fiú, a fogadott fiú, a rejtett születésű fiú és a megtagadott fiú.^{vii}

Az örökség

Az indus nagycsaládban mindenki születésétől kezdve egy nagy vagyonszösségnek vált tagjává, s a *dāyāda* (örökös), illetve *sapinda*, kifejezéseket gyakran fel is cserélték.

Az örökhagyó vagyona egyfajta vagyonszösséget képezett, és főszabály szerint – a különvagyonszösséghez tartozó szerzeményeken kívül (lásd alább) – minden szerzemény azt gazdagította, avagy épp ellenkezőleg, csorbította.

Az örökség tehát az elhalt személy, vagyis az örökhagyó teljes – aktív és passzív – vagyonát jelentette, más szóval nem csupán jogait, hanem kötelességeit is. Az adósság éppúgy része volt az örökségnek, mint a vagyon, ugyanakkor a kettőt különbözőképpen kezelték.

A fennmaradt vagyonszösségből az örökösöket megillető egyes örökrészeket bonyolult számítási módszerrel, differenciáltan állapították meg (lásd alább), míg az adósság egyenlően oszlott meg az örökösök között (horribile dictu akár az örökrészt meghaladó mértékben is).

Nem tartozott a vagyonszösséghez, és így az örökséghez a birtok, amit valaki a tudásával szerzett,^{xii} a baráttól, menyegző alkalmával és a tiszteletajándékul kapott tárgy, az, amit az apai vagyon igénybevétele nélkül az illető saját szorgalmával szerzett meg, illetve különvagyonszösségbe került az a vagyon, amit valamelyik fiú visszaszerzett az atyai vagyonszösségből.

Bármelyik testvérnek jogában állt lemondani az örökrészéről, ha pl. el tudta tartani magát. Ebben az esetben csupán „egy csekélységet” kellett neki a vagyonból juttatni. Ugyanakkor az adósságra vonatkozó szabály ekkor is alkalmazandó volt.^{xiii}

Az öröklés megnyílása és az örökösök részesedése

Az öröklés az apa és az anya halála után nyílik meg az örökösök számára, ebben mind Manu, mind pedig az *Arthasāstra*^{xiv} egyetért.¹² Férje halálát követően ugyanis amíg fia nagykorú nem lett, a feleség kezelte férje vagyonát.¹³ Mindkettőjük halálát követően két lehetőség állt az örökösök előtt: a legidősebb fiú¹⁴ átveszi az apa helyét, és nem osztják fel a vagyont^{xv} (ebben az esetben a legidősebb fiú köteles gondoskodni fiatalabb testvéreiről, illetve az egész családról), vagy felosztják a vagyont^{xvi} a fiútestvérek között a következő szabályok figyelembe vételével:

Általában tilos volt felosztani (tehát pl. eladni) a kecskét, juhot, más egypatás állatot, ruhákat, szállítóeszközöket, elkészített élelmiszereket, rabszolgákat, vizet (pl. medencében), szent, vallási célra használt legegőket stb. – egyrészt nyilván azért, hogy a személyes használatú tárgyak megmaradassanak annak birtokában, aki használta őket,^{xvii} másrészt egyes felosztatni tiltott vagyontárgyak öröklésének rendje eltért az általános szabályoktól.

A vagyon felosztása során főszabály szerint a legidősebb fiú megkülönböztetett helyzetben volt.

A fiúgyermekek státusát mindenekelőtt a származás határozta meg, csak ezt követően lehetett kor alapú disztinkciót tenni a lehetséges örökösök között. A kor szerinti különbségtétel kizárólag azonos státusú (azonos *varṇā*ból származó) fiúgyermekek esetében volt értelmezhető, így tehát teljes képtelenségnek minősült volna egy *brāhmaṇ* és egy *śūdra* fiú kor szerinti összehasonlítása. Az azonos *varṇā*ból származó fiúk esetében sem volt azonban egyszerű megállapítani, ki a legidősebb, ha figyelembe vesszük az indus társadalom egyik jellegzetességét: a többnejűséget. Hiszen, ha több feleségtől több fiúgyermek volt az örökhagyónak, akkor joggal merül fel a kérdés, ki a legidősebb: aki először született? Vagy akinek az anyjával az örökhagyó korábban kötött házasságot? Esetleg a fogantatás időpontja számít? Ezek – bár annak tűnnek – távolról sem képtelen kérdések, mivel Manu mindegyikre megpróbál választ adni – több-kevesebb sikerrel.

Egyértelműen dönteni ebben a kérdésben meglehetősen nehéz vállalkozás, mivel a rendelkezésre álló szöveg két egymást követő szakasza homlokegyenest ellentmond egymásnak: az egyik szakasz a házasságkötés időpontját,^{xviii} egy másik pedig a születés időpontját^{xix} nevezi meg döntőnek. Mindazonáltal valószínűleg nem állunk messze a valóságtól, ha arra az álláspontra jutunk, hogy azon indus szokással van dol-

gunk, miszerint „*két összeütköző vélemény egymás mellé van helyezve azzal a céllal, hogy a tudósok találják meg a nehézség megoldását úgy, ahogy tudják*”.^{xx}¹⁵

Érdekességként lehet megjegyezni ugyanakkor, hogy a törvénykönyv még arról az esetről is rendelkezik, ha maga a nemzés történe különböző feleségekkel azonos időpontban. Ekkor a születés időpontja minősült döntőnek.^{xxi}

Azonos *varṇā*ból származó fiú-örökösök esetén alkalmazandó további szabályok: az ún. *bónusz-rendszer*.

Az egyébként felosztani tiltottak közül a kecske, a juh, illetve más egypatás állat (pl. ló, öszvér, szamár) mindenképpen a legidősebb fiú örökrészét képezte.^{xxii} Ezen felül a többletjuttatások rendje a következőképpen alakult:

A legidősebb fiúnak járt 1/20-ad ráadás-rész, a középsőnek 1/40-ed ráadás-rész, a legkisebbnek 1/80-ad ráadás-rész. A legidősebb és a legfiatalabb fiú között akár mennyi fiútestvér is volt, nekik a középsőnek járó 1/40-ed részt kellett ráadás-részként juttatni. A legidősebbnek járt ezen túlmenően mindenfajta vagyonrészből a legkiválóbb, és „*minden tőzből kapja meg a legjobbat*”.^{xxiii} Ez utóbbitól azonban el lehetett tekinteni, ha valamennyi örökös igen kiváló volt saját kötelessége teljesítésében, ekkor csak valami csekélységet kellett adni a legidősebb fiúnak „*dicsőségének növelésére*”.¹⁶ Ha a ráadás-részek felosztásra kerültek, ami az örökségből maradt, egyenlően kellett felosztani az örökösök között.

A ráadás-részt nem adták ki, ha az idősebb fivérek kiválóbbnak is minősültek a fiatalabbnál.^{xxiv} Ekkor két rész járt a legidősebbnek, másfél a középsőnek és egy rész a legfiatalabbnak.^{17xxv}

Helyettesítő (tehát pl. a *nijoga* alkalmazásával született) utód esetén azonban eltérő szabályok voltak alkalmazandók: a helyettes fiú nem tarthatott igényt a többletjuttatásokra, az általános szabályok szerint pusztán egyszerű osztályrésze volt jogosult.^{xxvi} Kivételesen ez alól a *putrikā* fia, aki a vagyon teljességére nézve lépett az anyai nagypapa helyébe.^{xxvii}

Fontos megjegyezni továbbá, hogy ha az örökhagyónak a helyettes fiú kijelölését követően mégis fia született volna, a helyettes fiú visszatér eredeti, vér szerinti családjába, és természetes apja után örökölt. Jár neki azonban fogadott apja örökségéből egy hatod, vagy egy ötöd rész (az egyenes származású fiú választása szerint).^{xxviii}

Nem egyforma *varṇā*ból származó feleségektől származó utódok esetén alkalmazandó szabályok:

Mindenképpen a *brāhmaṇ* fiúnak képezte örökrészét a szolgák közül a földművelő, a tenyésztésre használt bika, a szekér, az ékszerek és a legjobb ház, valamint még összesen négy rész (egy legjobb, és a fennmaradó örökségből három rész).^{xxix} A *kṣatriya* feleség fiának az előbb említett megmaradó örökségből két rész járt, a *vaiśya* feleség fiának másfél rész, a *śūdra* nő fiát pedig egy rész illette.¹⁸

Ha valamilyen okból nem a fenti szabályt alkalmazták,¹⁹ akkor elosztották a teljes örökséget tíz egyenlő részre, ebből négyet kapott a *brāhmaṇ* fiú, hármat a *kṣatriya*, kettőt a *vaiśya*, és egyet a *śūdra*.^{xxv}

A nők öröklése

Jóllehet örökös gyámság alatt állt, a nőnek volt vagyona és – korlátozásokkal ugyan – de örökölhette is. Alapvetően a nő személyes vagyona hatféle lehetett,^{xxxi} nevezetesen: amit a menyegzői tűz előtt, a nászmenet alatt kapott, amit szerelmi bizonyosságul férje adott neki és amit fivérétől, anyjától és apjától kapott. Attól függően, hogy a nyolc házassági forma közül melyikkel házasodtak össze, a nő vagyonát örökölhette a férje (*brāhma*,²⁰ *daiva*,²¹ *gāṇḍharva*,²² *prajāpatya*,²³

Manu törvényei magyar kiadásának címlapja
(dr. Büchler Pál fordítása, 1915)

szertartások esetén),^{xxxii} vagy a szülei (*āsura*,²⁴ *rākṣasa*,²⁵ *paiśāca*,²⁶ *ārśa*,²⁷ szertartások^{xxxiii}). Fivérei örökrészből egynegyed rész járt a hajadonnak,^{xxxiv} aki anyja és nagyanyja halála után az ő vagyonukból is örökölt.^{xxxv} A nők korlátozott önfenntartó képessége okán (bár hozzá kell tenni, akár női uralkodókat is találhatunk az ókori India történelmében) volt különös jelentősége annak a szabálynak, amelynek értelmében a *gyermektelen fiúnak a hagyatékát az anyja kapta meg*.^{xxxvi} Ez a fajta szociális érzékenység azonban nem csak a nőkről való gondoskodás keretében jelent meg, megfigyelhető a már korábban említett azon szabályokban is, amelyek értelmében a szerencsésebb örökösök kötelesek voltak gondoskodni fiatalabb testvéreikről, anyjukról fiaival az öröklésből valamilyen okból kizárt társaikról.

Jegyzetek

* Jelen tanulmány soha nem készülhetett volna el nélküli dr. Puskás Ildikó (1942–2009), az ELTE Ókortörténeti Tanszéke volt vezetőjének segítségével, aki azonban sajnos már nem érte meg a megjelenését. Egykori tanítványa azzal indítja útjára ezt a rövid tanulmányt, hogy az abban szereplő minden előremutató gondolat dr. Puskás Ildikót dicséri, s annak minden tökéletlenségéért csakis a szerző a felelős.

¹ A pinda a halotti szertartás során az ősöknek áldozott kalács (a valóságban leggyakrabban rizsgolyó). Lásd: Basham, A. L.: *The wonder that was India* (Sidgwick and Jackson, London, 1956, 155. p.)

² Résztvevő a halotti áldozatban, agnát rokon. Jolly, Julius: *Recht und Sitte*. In: *Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde*. II. Band, 8. Heft., 84. p.

³ Lásd részletesen: Jolly, Julius: i. m., 91. p. skk.

⁴ Adományozott fiú az, akit atyja vagy anyja itáláldozat bemutatásával odaajándékoz valakinek gyermektelenség esetén. (*Manu törvényei*. Ford.: dr. Büchler Pál, Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog és Társadalomtudományi Szakosztálya, Budapest, Benkő Gyula Cs. és Kir. udv. Könyvkereskedése, 1915, 166. p.; IX. 34. 168.; a könyv digitálizált formában elérhető az interneten is: <http://mek.oszk.hu/07300/07332/>)

⁵ Rejtett születésű az a fiú, akiről nem lehet tudni, kicsoda az apja, s ez azé lesz, akinek a feleségétől született. (Uo.; 166. p.; IX. 34. 170)

⁶ Megtagadott fiú az, akit anyja vagy apja, vagy ezek közül valamelyik elhagyott, és az illető örökhagyó őt magáévá fogadta. (Uo. 166. p.; IX. 34. 171.)

⁷ Érthetőbbé válik a tanító és a tanítvány jelenléte az öröklési rendben, az indus család egyes jellegzetességeinek ismertetésével: Az ókori indus család magában foglalta a szülőket, gyermekeket, nagyszülőket, nagybácsikat, és a férfiágon számos más oldalági rokont is, jelenthetett adoptált gyermekeket sőt – egyes szegény családok kivételével – szolgákat, háztartási alkalmazottakat egyaránt. *Brāhmaṇ* családok esetében külön helyet tartottak fenn a tanulóknak, akik meglehetősen hosszú tanulmányok folytatása végett a családfő irányítása alatt tartózkodtak a háznál, és gyakran családtagként kezelték őket. Így aztán a többnejű társadalomban a család egy meglehetősen népes csoportot alkotott. Lásd: Basham, A. L.: i. m., 155. p.

⁸ Lásd a 7. lábjegyzetet

⁹ Vitatható, vajon a *putrikā* gyermeke és a fivér gyermeke közül ki bírt elsőbbséggel. Vélhetően itt már nem is az a lényeg, hogy ki a sorban következő, hanem hogy FELTÉTLEN legyen valaki, aki bemutatja a halotti áldozatot.

¹⁰ „A fiú fia és a [fiúsított] leány fia közt ezen a világon nincs semmiféle különbség; [ezért] a leány fia is éppen úgy üdvözíti őt [ti. az anyai nagyatyát] a másvilágon mint a fiának fia.” *Manu törvényei*, i. m., 162. p.; IX. 30. 139.

¹¹ Érdemes megjegyezni a *Manu törvénykönyve* és az egyébként meglehetősen utilitarista szemléletű *Arthaśāstra* közötti egyetértést, mivel számos kérdésben más álláspontot képviselnek.

¹² Nyilván nem véletlen. Ennek a szabálynak különös jelentősége lehetett az asszonyok megélhetése szempontjából.

¹³ Ez a szabály csak Manunál jelenik meg ilyen egyértelműen. Az ókori India más jogforrásaival összevetve azonban az öröklés megnyilvánulásának időpontja korántsem ilyen egyértelmű. Átfogó ismertetést ad a kérdéssel Jolly, Julius: i. m., 81. skk. p.

¹⁴ A legidősebb fiú különleges helyzetét a következő szakasz magyarázza: „Csak a legidősebb (vagy elsőszülött) fiú születése által lesz az atya fiúval bírva, s csak így szabadul meg az ősökkel (ősök szellemeivel) szemben [fennálló] adósságról, ezért tehát [a legidősebb] méltó az egészre.” *Manu törvényei*, i. m., 158. p.; IX. 30. 106.

¹⁵ Jelezni kell azonban, hogy számtalan szövegmagyarázat létezik, nem feltétlenül az itt kifejtettekkel azonos tartalommal.

¹⁶ Lásd a 14. lábjegyzetet

¹⁷ Vagyis 3 fiúörökös és 99 panából álló vagyon esetén az egyes örökrészek a következőképpen alakulnak: (99:4.5=22) 22 pana lesz egy rész, tehát a legidősebb fiú 44 pana-t kap, a középső 33 pana-t, a legkisebb 22 pana-t, ami összesen az egész: 99 pana.

¹⁸ Meg kell jegyezni, hogy a szöveg a *śūdra*-fiú örökrészt illetően nem teljesen világos, eltérő szövegmagyarázatok léteznek, mivel a törvénykönyv ehelyett saját magának is ellentmond. Egyik szakaszában (IX. fejezet 33. 153.) egy részt rendel a *śūdra*-fiúnak örökrészü, másik szakaszában (IX. fejezet 34. 160.) pedig felsorolja a *śūdra*-fiút, mint azt a rokont, aki nem részesül az örököseben.

¹⁹ A lehetőség adott volt tehát egy másik szabály alkalmazására is: „Vagy pedig valamely törvényértő az egész vagyontömeget ossza

tfelé és adja ki a törvényes részt a következő eljárás szerint:..."
Manu törvényei, i. m., 164. p.; IX. 33. 152.

²⁰ *Brāhma* házasság: hozománnyal bíró lány házassága ugyanazon
vamárból származó férfival, pontosan meghatározott szertartás
során.

²¹ *Daiva* házasság: a családfő a leányát az áldozatot bemutató pap-
nak adja, mintegy fizetség gyanánt.

²² *Gāndharva* házasság: szerelmi házasság.

²³ *Prajāpatya* házasság: az előírt szertartás során, de hozomány
nélkül adja oda az apa a leányát.

²⁴ *Āsura* házasság: a vőlegény gazdag ajándékot ad a menyasszony
családjának (gyakorlatilag megveszi leendő feleségét).

²⁵ *Rākṣasa* házasság: rablással történő asszonyszerzés.

²⁶ *Paiśāca* házasság: alvó, részeg vagy elmebajos lány megron-
tása/elcsábítása. Voltaképpen alig nevezhető házasságnak.

²⁷ *Ārṣa* házasság: hozomány helyett a vőlegény tehenet vagy bikát
ad ajándékba az apának, amikor ez a leányát hozzáadja.

ⁱ Jolly, Julius: i. m., 91. skk. p.

ⁱⁱ Jolly, Julius: i. m., 84. p.

ⁱⁱⁱ Uo.

^{iv} *Manu törvényei*, i. m., 167. p.; IX. 34. 179.)

^v Uo. 152–153. p.; IX. 26.60. 62, 63.; 163. p.; IX. 32. 144.

^{vi} Uo. 161. p.; IX. 31. 134.

^{vii} Uo. 167. p.; IX. 35. 184.

^{viii} Uo. 167. p.; IX. 34. 182. és 242. p., 182. jegyzet

^{ix} Uo. 168. p.; IX. 35. 185–189.

^x Uo. 169. p.; IX. 37. 201–203.

^{xi} Uo. 171. p.; IX. 38. 214.

^{xii} Uo. 170. p.; IX. 38. 206.

^{xiii} Uo.: 170. p.; IX. 38. 207.

^{xiv} *Kautilya's Arthaśāstra*. Transl.: dr. R. Shamasastri (Mysore
Printing and Publishing House, Mysore, 184. p.)

^{xv} *Manu törvényei*, i. m., 158. p.; IX. 30. 105.)

^{xvi} Uo. 159. p.; IX. 30. 104.

^{xvii} Uo. 172. p.; IX. 38. 219.

^{xviii} Uo. 160. p.; IX. 30. 123.

^{xix} Uo. 160. p.; IX. 30. 125.

^{xx} Uo. 237. p.; 125. számú jegyzet

^{xxi} Uo. 160. p.; IX. 30. 122–126.

^{xxii} Uo. 160. p.; IX. 30. 119.

^{xxiii} Uo. 159. p.; IX. 30. 114.

^{xxiv} *Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból*. Szerk.: Jany János
(Studia Orientalia, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Pilisecsaba, 2003, 71. p., 221.
lábjegyzet)

^{xxv} *Manu törvényei*, i. m., 159. p.; IX. 30. 117.)

^{xxvi} Uo. 160. p.; IX. 30. 121.

^{xxvii} Uo. 161. p.; IX. 31. 131.

^{xxviii} Uo. 165. p.; IX. 34. 164.

^{xxix} Uo. 163–164. p.; IX. 33. 150–151.

^{xxx} Uo. 164. p.; IX. 33. 152–154.

^{xxxi} Uo. 169. p.; IX. 36. 194.

^{xxxii} Uo. 169. p.; IX. 36. 196.

^{xxxiii} Uo. 169. p.; IX. 36. 197.

^{xxxiv} Uo. 159. p.; IX. 30. 118.

^{xxxv} Uo. 169. p.; IX. 36. 192–193.

^{xxxvi} Uo. 171. p.; IX. 38. 217. Meg kell azonban jegyezni, hogy
egyes nézetek szerint ez a rész kései betoldás. Lásd.: Jolly,
Julius: i. m., 86. p.

KÖNYVEKRŐL

A Jogi néprajz– jogi kultúrtörténet című tanulmánykötet méltatása

Az „onore” (méltatás, tisztelet) kifejezés régmúlt
időket idéz, hallatán elavult társadalmi kénysze-
rek jutnak eszünkbe. Ugyanez a szó azonban
egy általános érték létezésére is utal. Feltételezi azt a
tiszteletet, amely nem ránk, nem a bennünket körülve-
vőre irányul, hanem a bennünket időben is túlhaladó-
nak szól. A kötet, amelyet méltatok, tartós értéket
képvisel, többet, mint a 34 benne lévő tanulmány kü-
lön-külön. Megjelenése egy remélhetően újjáéledő
kutatási terület, a *jogi néprajz* kiemelten fontos ese-
ménye.

A jogtörténeti szakma nevében üdvözlöm a könyvet,
amely szigorúan vett könyvészeti értelemben is az. A
műnek van formátuma, hivatalos arculata, ISBN száma,
nyelvi lektora, esélye arra, hogy számon tartott, referált
legyen. Üdvözlöm a kiadót, a sorozatszerkesztőt, a
szerkesztőtársakat. A tanulmánykötet alapvetően új
ismereteket kínál, kevés benne a másodközlés, a rész-
tanulmányok döntő többsége követi a címben jelzett
tematikát. Az a néhány opus, amely távolabb áll a jogi
néprajz és jogi kultúrtörténet témaköreitől, szintén
fontos részleteket közöl, hasznos olvasmány. Megállá-
pítható, hogy a szerzők többsége kitekintett a nemzet-
közi irodalomra, a tanulmányok írói tudományos meg-
állapításaitak terepmunkára, gyűjtésre, levéltári forrá-
sokra és adekvát nemzetközi párhuzamokra építették.
Az ELTE Eötvös Kiadó terméke tehát nem pusztán
egymás mellé rakott előadásszövegeket tartalmazó
konferencia-kiadvány, hanem jól rendszerezett, át-
szerkesztett, tudományos párbeszédre alkalmassá tett

Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet

Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és
a történelemtudományok köréből

Szerkesztette: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra

ELTE Jogi Kari Tudomány 1.

Sorozatszerkesztő: Varga István

ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009, 488 p.

ISBN 978 963 2840 65 9

textus. A mű az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara
ELTE Jogi Kari Tudomány című sorozatának induló
kötete, amelynek szerzői között helyet kaptak a társ-
karok képviselői is. Ez önmagában is szép gesztus, mélt-
atásra érdemes, követendő szokás. Különleges tapin-
tatra vall, hogy a kötetet elsőként a XXIX. Országos
Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtu-
dományi szekciójának diák-előadói vehették kézbe és
kapták ajándékba.

A könyv bevezető tanulmányában olvasható, hogy a jogi néprajz iránti igény a közelmúltban ébredt fel. Az egyik tanulmány megállapítása szerint „Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások* című könyvének megjelenése után sokáig nem hallhattunk újabb kutatásokról a hazai jogi etnográfia terén.” Ez valószínűleg másképpen van: a jogtörténet-tudomány addig is, és azt követően is kapcsolatot tartott a néprajztudománnyal. A kontinuitás a jelen tanulmányok hivatkozásaiból is kiderül, de vannak az etnográfia töretlen továbbélésének bibliográfiai bizonyítékai is. Igaz, a jogi néprajz szolgálatát, a hagyományos anyaggyűjtést, a sajátos módszertan alkalmazását a jogtörténészek közül egyedül Nagy Janka Teodóra vállalta élethivatásszerűen, és egyedül teljesítette azt a néprajztudomány számára is szakmailag hiteles színvonalon. Köszönet érte.

A tanulmánykötet értékes gondolatokat kínál a jogtörténet-tudomány számára. A legfontosabb tanulsággal talán az ún. konzervatív felfogást követőknek szolgálnak, akik a jogtörténet feladatát ma is a tudományos törvénytudományban, az intézmények jogi szabályozottságának elemzésében és a modellkövetés vizsgálatában látják. A könyv társadalomtörténeti kitekintésű tanulmányai önmagukban is igazolják, hogy a jogi norma érvényesülését csak a társtudományok segítségével tárhatjuk fel. A kötet figyelmeztet arra is, hogy fontos végiggondolni terminológiánkat. Igazolva láthatjuk, hogy nemcsak a mai fogalomrendszerben, hanem a korabeli valóságban is különbség volt a szokás, a szokásjog és jogszokás között. Tűri a vitát, hogy a jogszokás érvényessége csak a rendi korszakig nyúlt-e, de a fogalom lényegét illetően elfogadható az alapozó tanulmány megállapítása. A kötet üzeni, hogy nem csupán törvényi szabályok, hanem sokáig a bírói gyakorlat szabta meg az érvényesülő normák tartalmát. Az egyes jogág-történeti értekezések önmagukban is tanulságosak. *Domokos Mariann* szerzői jogi tanulmánya világossá teszi, hogy az „elmeművek jogának” kutatásához komoly textológiai ismeretek szükségesek. *Nagy Janka Teodóra*, *Szabó Béla* modellalkotási kísérlete és *Bató Szilvia* figyelemre méltó, történelmi kriminológiai tárgyfoglalása megkerülhetetlen lesz a szűkebb szakmán belül. *Homoki Nagy Mária* elemző tanulmánya felveti a jogi mentalitástörténet igényét. Őt általában forráskutatóként tiszteljük, akinek mikrotörténeti kutatása nyomán most is igazolódott, hogy a 18–19. századi paraszti jog, és az ezt megítélő bíróság differenciált jogi fogalmakkal operált. *Nótári Tamás* és *Babják Ildikó* tanulmányai bizonyítják, hogy a római és a germán jog hatása nem hagyható figyelmen kívül a 18–19. századi magyar művelődéstörténet folyamatainak vizsgálatakor.

Tudomásul kell venni, hogy a jogi néprajz műveléséhez empirikus vizsgálatok szükségesek. Olyanok, amelyeket *Loss Sándor* Miskolcon folytatott, s amely nagy hallgatói kört megmozgató vállalkozás volt.

Köszönet *Frey Dórának*, hogy ébren tartja e törekvést és folytatja ezt a munkát. *Bánkiné Molnár Erzsébet* és *Petercsák Tivadar* tanulmánya bizonyítja, hogy a levéltári források is éltetik a jogi néprajzot. A népi szokásjog levéltári kutathatóságát igazolja *Virág Gábor* tanulmánya is. Érdekes, hogy a szerző az okiratok stílusát is elemzi; ennek, a jogi stílustörténet hazai megalapítója, *Kajtár István* bizonyára különös fontosságot tulajdonít. *Égető Melinda* szőlővessző-szimbólumról szóló tanulmánya a jogtörténet figyelmét eddig elkerülő kérdést érintett.

A kötet jogelméleti karakterű értekezései is rendkívül tanulságosak. *Varga Csaba* joggal kifogásolja a jogtörténet elméletszegény jellegét, és azt is, hogy az elvont jogi gondolkodás gyakran nélkülözi a hazai tudományos eredményeket. *Szilágyi István* jogi antropológiai fejtegetései tudományismereti jelentőségűek. Az alkotmányjogi etnográfia (*Fleck Zoltán* által pártolt) gondolata, *Selmeczi Kovács Attila* Ország címmerről szóló tanulmánya az államtudomány kompetenciáját veti fel a néprajzi közelítés terén. *Föglein Gizella* egyenesen a nemzetközi jogot emeli ebbe a körbe, egyben a regionalizmus fontos nézőpontját kínálja. Jó olvasni *Domokos Andrea*, tételes joggal foglalkozó munkatársunk véleményét, aki szerint történetiség nélkül semmilyen jogintézmény nem érthető meg.

A néprajzi, társadalomtörténeti tárgyú tanulmányok is számos tanulsággal szolgálnak a jogtörténet művelőinek. Mindenekelőtt eszünkbe juttatják: a legjobbnak tartott jogtörténészek közül többen nem is voltak jogászok; *Tagányi Károly*, *Bruckner Győző*, *Eckhart Ferenc* egyaránt tudós bölcsészként termékenyítették meg tudományágunkat. A könyv igazolja, amit *Szabó Béla* kiváló tanulmánya is tükröz, hogy hazánkban is volt néprajzi módszerrel kutató jogtörténet, amelynek dogmatikai alapjait a miskolci *Bruckner Győző* teremtette meg. *Baranyai Decsi Paczolay Gyula* által bemutatott szólásgyűjteménye önálló jogtörténeti értékkel bír, egyben rámutat, hogy milyen forráskörben kell keresnünk a honi jogi közmondásokat.

Lancendorfer Zsuzsanna azt a kérdést válaszolta meg, hogy a jogtörténeti források, dokumentumok miként segíthetik a népballada-kutatást. *Horváth József* a bibliográfiai szempont fontosságára hívja fel a figyelmet, hiszen a tudományos munka szükségképpen az előzmények számbavételével kezdődik. *Kocsis Gyula* a nők öröklése kapcsán a jogtörténészek számára is megszívlelendő jogforrástani kérdéseket feszeget. *Veres Gábor* a helytörténeti kutatás Heves megyei helyzetét tárja fel. Utal arra, hogy *Csizmadia Andor* 1979-ben publikálta *Ivád jogélete* című művét, mintegy igazolva, hogy jelentek meg a közelmúltban is fontos tanulmányok a jogszokáskutatás területén. Meg kell hallgatnunk *Bognár Szabina* Tagányi-tanulmányában közzétett figyelmeztetését a hagyaték leporolásának szükségességéről, amely hasznos jogtörténeti OTKA program lehetne. *Katona Viktória* egy tudós régész,

Papp László tudományos életművére hívja fel a figyelmet. *Balázs Kovács Sándor* és *Barna Gábor* a vallás szerepének jogi vonatkozásait tárgyalja, *Kriston Vizi József* a szabálykövetés, a népi játékok témakörét elemzi. *Szőcsné Gazda Enikő* a székelyföldi hozomány példáján igazolja, hogy nem csupán a szokás válhat törvénné, hanem (egy idő után) a törvények egy része is a szokásrend részévé szervesülhet. Alapos statisztikai elemzéssel gazdagítja tudásunkat *Kolumbán Zsuzsa*, aki a válások társadalmi és jogi hátteréről írt (jogtörténészek számára megkerülhetetlen) tanulmányt. *Varga István* törvénytelen születésről írt műve szintén levéltári forrásokra épül, és hasznos adalékokkal szolgál a népi szokásjogon kívüli vizsgálódásokhoz. A tanulmány igazolja, hogy a modern kori bírósági ítéletek indokolásai fontos társadalomtörténeti források.

Nagy Janka Teodóra kötetbeli megállapítása tény: a jogi néprajz ma sem vált önálló tudományággá. Pedig

Sipta István

Jegyzetek

* Elhangzott a kötet 2009. április 24-ei. a Néprajzi Múzeumban – az MTA I. Osztályának Néprajzi Bizottsága, az MTA IX. Osztályának Jogtörténeti Albizottsága, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Pécsi Tudományegyetem

ez volt Tárkány Szűcs Ernő tudományos álma, testamentuma. Mit tehetünk konkrétan Tárkány Szűcs Ernő szellemében? Találkozunk gyakrabban, rendezzünk rendszeresen közös tudományos konferenciát. Építsük be jogászai gondolkodásunkba a társadalomtörténeti szempontot, és közvetítsük ezt hallgatóinknak. Az alap- és mesterképzés terén a jogtörténeti tárgyak tematikáiba felvehetünk jogi néprajzi tárgyköröket. Ezeken a képzési szinteken bátrabban hirdethetünk etnográfiai vonatkozású szabadon választott tárgyakat. Az etnográfiai ismeretköröket nem csupán a hagyományos jogászképzésben, hanem az egyre erősödő igazgatási képzési körben is oktathatjuk. Adhatunk ki néprajzhoz kötődő évfolyam-dolgozati, szakdolgozati témákat, előnyben részesítve azon hallgatókat, akik „terepmunkát” végeznek. A doktori képzésben szintén ajánlhatunk jogi néprajzi témaköröket, és tudományos fokozathoz segíthetjük az érdeklődő kutatókat. A tananyagon nem kell gondolkodni: a kötet kiváló tansegédletként is szolgál.

Holub József Joghistoriai és Jogi Kultúrtörténeti Műhelye és Illyés Gyula Főiskolai Kara, a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti Szakosztálya és a Tárkány Szűcs Ernő Alapítvány által – rendezett bemutatóján.
(A szerk.)

Vannak könyvek, amelyeket jó kézbe venni. Ilyen könyv a Honismereti Egyesületi Kiskönyvtár 4. kötete is, amely a III. Vásárok Világa Konferencián elhangzott előadások szerkesztett, kibővített változatait tartalmazza. A könyv lapjain – köszönhetően az előadók kiváló stílusának – szinte megelevenednek az elhangzott előadások szereplői.

A szüret Szekszárd és környéke egyik legnagyobb ünnepe. A programsorozat már az 1970-es években létezett, és azóta is minden esztendőben megrendezik. A rendezvény napjai alatt a városban és környékén megtartott programok ötvözik magukban a Sárköz és a szekszárdi történelmi borvidék szürettel összefüggő néphagyományait, a gasztronómia, a borászat és a kultúrált borfogyasztás szokásait. Emellett megjelennek a rendezvényen a várost körülölelő kistérségek is saját kultúrájukkal, táncaikkal, ételeikkel. Ennek a kulturális és gasztronómiai forgatagnak egyik fontos része és kiegészítője immár harmadik éve a Vásárok Világa Konferencia, amelyen minden évben egy-egy téma köré csoportosítva, az ország egész területéről hívnak meg szakértőket, hogy előadásaikkal tovább színesítsék a programot.

A III. Vásárok Világa Konferenciára a szervezők neves jogtörténészeket kértek fel, hogy a vásárokról, a szőlőről és a borról beszéljenek.

Vásár, szőlő, bor – ahogy a jogtörténészek látják

Vásárok Világa III. Szekszárd, 2007. szeptember 15.
Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra, Szabó Géza
Honismereti Egyesületi Kiskönyvtár 4.
Sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra
Szekszárd, 2008, 160 p.
ISBN 978-963-88051-0-2
ISSN 1785-1718

Az előadások sorát Dr. Béli Gábor PhD, egyetemi docens, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója nyitja, aki a középkori vásárgazdaság kialakulását idézi fel. Béli Gábor bevezeti az olvasót a vásárok tartásának időpontjaiba – hiszen a közhiedelemmel ellentétben vásárt egyes privilégiumok alapján a hét majdnem minden napján lehetett tartani (kivéve általában a vasárnapot, amely I., Szent László király korában már büntetést is vont maga után).

Forrásokkal alaposan alátámasztva ismerheti meg az olvasó a vásárokkal kapcsolatos vámok és egyéb terhek mibenlétét is. Megtudhatjuk, hogy a tatárjárás utáni új várospolitika következtében a szabad vásár adományozása elsők között a Nyitra várbeli cívisek 1248. évi szabadságlevelében tűnik fel, amely kimondja, hogy: „a várban szabad vásárt adtunk, amit mindig kedden tartsanak, úgy, hogy az arra menők és az ugyanonnan távozók mindenféle vámtartozás nélkül jöhessenek áruikkal és aggodalom nélkül távozzanak”. Béli Gábor leírásában megelevenedik előttünk a 11–14. századi magyarországi vásárok forgataga, amely magában foglalta a különböző korai büntetőjogi és büntetőeljárás kérdéseket is (mint például – ahogy arról a Várad Regestrum is tanúskodik – egyes helyeken az utolsó idézés szokásos módja volt a vásárokon történő kikiáltás).

A kiadvány következő tanulmányát Dr. Mezey Barna CsC., az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára jegyzi, aki a bor és a törvényhozás kapcsolatát vizsgálja a 11–17. században. A bor a vizsgált korszakban viszonylag olcsón előállítható, mindennapi ital volt egészen a 15. századi jogi eljárás-változásig, így hazánkban már a 11. századtól megtalálhatóak a – bár nem túl jó minőségű – bortermelésre utaló adatok. A törvényi szabályozásban a bor kezdetben csupán az adóztatás és a járulékkoltatás tárgyaként bukkan fel (mint például a csöböradó vagy az akóadó, de ugyanitt említhető a tizedbe és a kilencedbe szinte kötelezően beszámított szőlő vagy bor). Sajnálatos azonban, hogy minden adóztatáshoz szinte törvényszerűen kapcsolódnak a magyar forrásokból is jól kiolvasható visszaélések. A korszakban ez nem is annyira minőségi, mint mennyiségi visszaéléseket takart – leginkább a kilenced mennyiségével elégedetlen földbirtokosok vagy a dézsma mértékét megállapító nagyhatalmú dézsmások részéről. A 15. század nagy változása volt, hogy Magyarország exportcikkei közé feliratkozott az – immár jobb minőségű – bor is, így került sor a különböző törvényi korlátozások megszüntetésére és a szabályozás egységesítésére irányuló kísérletekre.

Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária PhD, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jegtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára az adásvétellel foglalkozott a 17–18. századi vásárokon. Nélkülözhetetlen „kelléke” volt az adásvételnek a vásári alkudozás, és amennyiben az alku sikeresnek bizonyult, a felek egymás kezébe csapva meg-

kötöttnek tartották a vételt. A nagyobb bizonyosság kedvéért mindez két tanú előtt történt vagy pedig közösen áldomást ittak. Már a korszakban is csak a tulajdonos idegeníthette el a vásárba hozott jószágokat, amennyiben ugyanis azok lopottak voltak, az eladónak felelnie kellett (leggyakrabban kártérítés fizetésével). Homoki-Nagy Mária forrásokkal alátámasztva mutatja be, hogy a vásárban kötött ügyleteknek is általános feltétele volt, hogy hibátlan árut lehetett csak eladni. Ha azonban a dolog hibája nem látszott azonnal, hanem csak időben később vált nyilvánvalóvá, a bíróság kártérítést ítélt meg a vevő részére. Mindenképpen meg kell azonban jegyezni, hogy a vásárok világára vonatkozó szabályokat leginkább az adott hely szokásjogi normái alakították, így e sokszínű világ egységes szabályozásával nem igazán találkozhatunk a korszakban.

Dr. Nagy Janka Teodóra PhD, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának főiskolai tanára a 18–19. századi Makón történt vásári tolvajlásokról ír. A vásárokon gyakran előfordult, hogy valaki 'ötön vett' (azaz öt ujjon). Megismerkedhetünk Varga János lopási ügyével, a tényállással, a bizonyítási eljárással és a bírói ítélettel is (tizenöt rőf vászon ellopásáért 24 pálcaütés és a városból kiutasítás volt a szankció). Az ilyen típusú ügyek egy részében maga a városi bíróság járt el, máskor – különösen a nagyobb pénzösszegre elkövetett lopások esetén – az ügyet az úriszék döntésére bízták. Szankcióként – az országos gyakorlattal egyezően – leginkább a testi fenyegetés alkalmazása volt megfigyelhető.

A kötet záró tanulmányában Prof. Dr. Kajtár István, az MTA doktora, a PTE Állam- és Jegtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára a hegyközségekkel foglalkozik. Ezen agrárönkormányzatok története a virágzó középkorig nyúlik vissza, ám a szerző részletesen a modern polgári kori szabályozással (1894, 1929, 1938) foglalkozik, és keresi azon jogi megoldásokat, amelyeket érdemes lenne átültetni a mai szabályozási keretek közé is. A hegyközségeknek a 20. század végén ugyanis egyfajta reneszánsza következett be, amellyel – ahogy a szerző megjegyzi – „megérkezett egy tradicionális szerveződési forma a XXI. század elejére”.

Mindezen tanulmányok alapján jó szívvel tudom javasolni minden, a vásárok színes világa vagy a borral és a szőlővel kapcsolatos kérdések iránt érdeklődőnek, hogy szerezz be ezt a kis kézikönyvet.

Gosztonyi Gergely

Gönczi Katalin tudományos kutató a Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte által gondozott *Studien zur europäischen Rechtsgeschichte* sorozat 227., valamint a *Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers* (A modern Kelet-Európa jogi kultúrái. Tradíciók és közvetítők) sorozat negyedik kötetében a hazai szakirodalomban eddig igen mellőzött jogterületet taglalja: a magyar jogi kultúra európai alapjait kutatja, különös tekintettel a felvilágosodás és a reformkor nemzeti jogtudományára, valamint a tudományt közvetítő elemekre. A kötet két szempontból is hézagpótlónak tekinthető. Egyrészt a szerző által tárgyalt témakör a magyar jogtörténeti szakirodalom eddig viszonylag kevés figyelmet kapott novuma, ezáltal jelentékenyen járul hozzá egy ezidáig mellőzött terület részletes megismeréséhez. Másrészt a kiadvány nyelvére tekintettel egy űrt kíván betölteni: nemzetközi viszonylatban meglehetősen kevés a magyar jogtörténeteszek tollából idegen nyelven megjelent publikációk száma, ezért is nevezhető Gönczi Katalin kötete méltán példaértékűnek valamint hiánypótló jelentőségűnek.

A hat fejezetre tagoló mű a magyar jogi kultúra minden szegmenséről részletes, adatokban gazdag ismertetést nyújt: a képzés reformjától kezdve, a magyar jogtudomány közvetítőin és a jogi reformtörekvéseken át egészen a reformkori jogi tudományközvetítés eredményeiig.

A kötet első fejezetében a szerző Mária Terézia legfontosabb reformjainak és az adott korszakot jellemző rendi jogrendszernek a jellemzése után a 18. századi magyar képzési reformokat és tudományközvetítést veszi górcső alá. A jogi képzésben a leglényegesebb változások három rendelet, a Norma studiorum (1770), a Planum iuridicae facultatis (1775) és a Ratio Educationis (1777) kibocsátásához köthetők. A magyar jogi egyetemi szerveződés tekintetében a szerző megállapítja, hogy figyelemre méltó a bécsi egyetem által nyújtott és közvetített kép: Mária Terézia a magyar jogi oktatás megreformálása során a bécsi modellre támaszkodott, ezért is követhető nyomon a bécsi természetjog és kameralisztika kisugárzása a magyar jogi oktatásra.

A német egyetemek anyakönyvei alapján a szerző kiemeli, hogy a Magyar Királyság területéről származó diákok elsődlegesen a wittenbergi és a hallei egyetemen folytattak tanulmányokat, majd a 18. század utolsó évtizedeiben elsődlegesen a göttingeni és a jénai egyetem került a magyar hallgatók figyelmének középpontjába. A wittenbergi és hallei intézmény elsődlegesen az usus modernus pandectarum közvetítése miatt figyelemreméltó, míg a jénai és göttingeni egyetem a felvilágosodás és a természetjog nézeteinek megismertetése révén vált jelentőssé. A jogi tudományközvetítés területén az 1737-ben alapított Universität Georgia Augusta kiemelkedő fontossággal bírt, hiszen II. József türelmi rendeletéig nagyszámú protestáns diák kereste fel az akkori német államok legmodernebb egyetemét, ahol August Ludwig Schlözer (1735–1809) a külföldi hallgatók révén szélesebb perspektívát nyi-

A magyar jogi kultúra európai alapjai – Gönczi Katalin könyvéről

Gönczi, Katalin:

Die europäischen Fundamente der ungarischen Rechtskultur

Juristischer Wissenstransfers und nationale Rechtswissenschaft in Ungarn zur Zeit der Aufklärung und im Vormärz

Vittorio Klostermann, Frankfurt-am-Main, 2008, 319. p. ISBN 346-5040-40-6

tott a történeti kutatások előtt. Schlözer mellett Johann Christoph Gatterer, valamint Gottfried Achenwall nézeteinek Magyarországra történő közvetítésében is kiemelkedő szerepet játszottak a Göttingenben jogot hallgató diákok. A göttingeni külföldi tanulmányoknak köszönhetően tudósok egész generációja nyert bepillantást a modern jogi gondolkodás világába, akik később a magyar egyetemen, királyi akadémiákon, illetve gimnáziumokban kamatoztatták külhonban megszerzett ismereteiket. Az osztrák szerzők tudományközvetítő, valamint a göttingeni egyetem befolyásoló hatása mellett a felvilágosodás nézetei közvetlenül Franciaországból is érkeztek. A szabadkőművesek páholyában ugyanis francia újságok is forogtak, néhány liberális gondolkodású résztvevő pedig magyarra fordította Rousseau és Montesquieu műveit.

Gönczi Katalin monográfiájának negyedik fejezete az 1790 utáni modernizáció, kodifikáció és tudományközvetítés kérdéskörét taglalja, és a korszak kodifikációs törekvései mellett részletesen bemutatja a reformok történeti hátterét is. A kötet a váltó- és kereskedelmi jog kodifikációja mellett taglalja a büntetőjogi tudományos nézeteket, így többek között rávilágít Karl J. A. Mittermaier hatására, aki mind a magyar váltójogi törvény, mind a magyar büntető törvénykönyv javaslatáról publikációkban számolt be. Mittermaier érdeklődésének fokát jól jelzi, hogy a német professzor 1842 késő nyarán Magyarországra kívánt utazni, hogy a büntetőjogi kodifikáció aktív részese lehessen, azonban az útra ismeretlen okok miatt nem került sor. Mittermaier jelentékeny befolyásáról tanúskodik azon tény, hogy a büntetőjogi javaslat ügyében Szalay László, Pulszky Ferenc, Tóth Lőrincz és Deák Ferenc is felkereste a neves heidelbergi professzort. A büntetőjogi kodifikációs munkálatok mögött meghúzódó tudományos diszkusszióhoz kiváló alapot szolgáltatottak a német jogalkotás eredményei, így többek között az 1813. évi bajor büntető törvénykönyv, valamint az 1839. évi badeni és 1843. évi porosz tervezetek. A szerző megállapítása szerint Anglia és Franciaország nem szolgált kiindulópontként a törvényhozói munkában, így a Code Livingstone sem gyakorolt jelentékeny befolyást a magyar szabályozásra.

Gönczi Katalin monográfiája átfogó elemzést nyújt a reformkor elitjének külföldi tanulmányútjairól és ezeknek a magyar jogi irodalomra gyakorolt hatásáról, így többek között érdekes adalékokat tartalmaz Eötvös József, Wesselényi Miklós és Szalay László külhoni utazásairól is. Egy ilyen utazás során ismerkedett meg például Szalay László a berlini hegelianus Eduard Gansszal, akinek az öröklési jogról szóló műve mély benyomást tett a fiatal magyar tanítványra. A kötet természetesen nem mulasztja el a Magyar Tudományos Akadémia modernizációhoz és nemzeti jogtudományhoz kapcsolódó viszonyának elemzését sem, emellett bemutatja az Akadémia jogi terminológiát érintő kiemelkedő szerepét is, amelyre a latin kifejezések magyar nyelvre történő átültetése szolgált indokul. A Perger János által megkezdett, majd Sztróckay Antal által befejezett munkálatok eredményeképpen 1843-ban jelent meg egy 20 000 kifejezést tartalmazó jogi szótár.

A kötet záró fejezete betekintést nyújt a vizsgált időszakban Magyarországon fellelhető német periodikákról, könyvekről, valamint elemzi a történelmi jogi iskola hatásait. Külön figyelmet szentel az első magyar jogtudományi folyóirat, a *Themis* bemutatására, amelynek alapítása politikai történésekre, így a Kossuth Lajos

és Wesselényi Miklós elleni perre vezethető vissza. A tudományközvetítés tekintetében Gönczi Katalin utal a könyvkereskedők és -kiadók bizonyos tekintetben nélkülözhetetlen tevékenységére, így például Otto Friedrich Wigand szerepére, akinek gyümölcsöző kapcsolatokat sikerült kiépítenie számos lipcsei könyvkiadóval, emellett a lipcsei könyvvásárok révén a jogi irodalom újdonságait közvetíthette Magyarországra.

A könyvhöz rendkívül alapos bibliográfia kapcsolódik, amely nagy segítséget jelent a témában elmélyedni kívánóknak, és további kutatásokra ösztönöz. A személy- és tárgymutató jelentősen megkönnyíti a kötetben való tájékozódást. Nem hagyható figyelmen kívül a gondos lábjegyzetelés, amelynek révén értékes adatok és leírások igazítják el leginkább a külföldi olvasókat a magyar jogtudomány és tudományközvetítés témakörében.

Gönczi Katalin *Die europäischen Fundamente der ungarischen Rechtskultur* című monográfiája hézagpótló, tudományos igényességgel készült, ugyanakkor érdekes szakkönyve bátran ajánlható nemcsak a jogtörténet iránt érdeklődőknek.

Lenkovics Judit

Zsidóság és kommunizmus – Győri Szabó Róbert könyvéről

Győri Szabó Róbert:
Kommunizmus és zsidóság az 1945 utáni
Magyarországon

Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2009, 434 p.
ISBN 978 963 6931 64 3

1973-ban születtem. Egy olyan korszakban (gyermekkoromat tekintve: korszakba), amikor nem volt munkanélküliség, nem volt mélyszegénység, nem voltak égbekiáltó társadalmi különbségek, nem volt mindennapos az erőszakos és vagyon elleni bűnözés. Senki nem gyűlölte sem a zsidókat, sem a cigányokat, sem bármely más származású emberek csoportját, és alapvetően nem voltak jelentős társadalmi feszültségek sem. Vagy csak nem volt szabad minderről beszélni?

Hadd kezdjem e rendkívül érdekes, tartalmas, és a témájából első hallásra kikövetkeztethető – valamely irányú – elfogultságtól teljességgel mentes könyvrecenzióját két jellemző, nyolcvanas évekbeli személyes történettel.

1984-ben meghalt a nagyapám. A temetésére eljöttek Észak-Rajna-Vesztfáliából a keresztanyámék („nyugatnémet” katolikusok), és mindenféle kavicsokat hoztak magukkal. Nem értettem, mi ez a butaság. Kérdően néztem édesanyámra, aki alig hallhatóan annyit mondott: „a nagypapa zsidó volt”. A téma ezzel el is volt intézve: sem korábban, sem utána még évekig – nagyjából a rendszerváltozás környékén elszabadult indulatokig – nem beszéltünk róla.

‘Az enyémnél is jobban jellemzi azonban a Kádár-kor zsidókérdéshez való viszonyát egyik, németes hangzású nevű általános iskolai osztálytársam története, aki kiskamaszként igen büszke volt neve „németességére” (mivel szülei külszolgálatban voltak, óvodás korában tökéletesen meg is tanult németül). Nála láttam először (a nyolcvanas évek végén!) könyveket a Luftwafféről, Rommel tábornagról, a Harmadik Birodalom hadviseléséről. Pár éve mondta el nekem, hogy csak 1990 környékén tudta meg szüleitől: „németes” neve annak köszönhető, hogy édesapja bizony zsidó származású. Azóta kevésbé híve a Harmadik Birodalomnak.

Ilyen világ volt ez. Bizonyos dolgokról nem beszéltünk, és azt hittük, hogy amiről nem beszélünk, az nem létezik. Ma már persze tudjuk: a probléma szőnyeg alá söprése csak látszatzmegoldás. Tisztaság van mindaddig, amíg valaki fel nem lebbenti a szőnyeg sarkát. De előbb vagy utóbb valaki úgyis fellebbenti. Onnantól pedig elszabadul a pokol, és megfulladunk a mocsoktól.

A rendszerváltozás után ez történt. Hirtelen „téma” lett a zsidóság. Ma már talán senki nem tudja, ki kezdte.

Az „urbánusok”. mert az volt az érdekük, hogy az antisemitizmus felemlegetésével politikai előnyhöz juszanak? A „népiesek”, mert úgy gondolták, hogy a zsidóellenes érzület felmelegítésével kiszoríthatják zsidó származású vetélytársaikat? Ki tudja.

Mindenesetre a kérdés újra a közbeszéd részévé vált, ami alapvetően érthető is egy olyan közép-európai országban, amelynek 19. századi megkésett polgárosodását döntően meghatározta a zsidóság szerepvállalása a kereskedelem, nagyiparban, bankéletben, s amelynek 20. századi történelmében a zsidóság, a zsidósághoz való viszony – a Tanácsköztársaságtól a gyáriparosok szövetségéig, a holokausztól az ávos megtorlásig – oly jelentős szerepet játszott (még ha túlnyomó többségében passzív, áldozati szerepet is).

A szélsőjobboldal 1920-as évektől hangoztatott egyik leghangzatosabb kollektív vádja a zsidóság ellen, hogy a kommunizmus a „zsidók kreálmánya”, a vörösteror valójában a „zsidóság” bosszúja volt a „magyarság” ellen. (Talán még maga Weisz Manfréd is bolsevik volt a lelke mélyén, pusztán származási alapon.)

Ezeket a képtelen, szálnalmas vádakát természetesen – kultúrközegben – akár általános jogelvi, erkölcsi alapon is könnyedén el lehet utasítani, le lehet söpörni, hiszen evidencia, hogy kollektív bűnösség nem létezik – amint természetesen a magyarság sem „fasiszta nép”, nincs, nem is lehet kollektív felelőssége a zsidókat a második világháború végén a biztos megveretés tudatában végvonagló nácik részéről ért szörnyűségekért.

Ugyanakkor az általános, elvi alapú elutasításnál is hatékonyabb lehet, ha tudományos igényességgel vizsgáljuk meg a kérdést. Tárgyilagosan ismertetünk statisztikai, demográfiai adatokat. Ki merjük mondani, hogy igen, bizonyos szakmákban, hivatásokban hagyományosan „túlreprezentált” volt a zsidóság (nem csak Magyarországon!), miképpen a tradicionális, nemesi közegben kialakuló (proto)pártokból kiszorulva a parlamenten kívüli munkásmozgalomban is.

Sokáig Bibó István volt az utolsó – mondhatnánk: az első és egyben utolsó is –, aki ezt meg merte és meg tudta tenni. A múlt rendszerben tabutémává, a jelenlegiben pedig egyre inkább a szélsőjobb szubkultúra, radikális internetes portálok áltudományos cikkeinek privilegizált tárgyává vált a „zsidókérdés”.

Győri Szabó Róbert arra a borzalmasan nehéz, tudóst és embert próbáló feladatra vállalkozott, hogy a politikai alvilág területéről a tudományos világ terebélyesébe hozza vissza ezt a problémakört. Megvizsgálta, honnan erednek a sztereotípiák, előítéletek, van-e valóság-alapjuk (ha tabuként kezelünk egy témát, eltagadjuk,

hogy minden előítélet a valóságból táplálkozik, azt torzítja el életveszélyesen). Feltérképezte a kérdés teljes, releváns szakirodalmát – Gratz Gusztávtól Bibó Istvánon át egészen Gyurgyák Jánosig, Karády Viktorig, Romsics Ignácig, Stark Tamásig.

Logikusan szerkesztett, olvasmányos, érdekfeszítő és igényes könyvet írt, amely a szerző először 1995-

ben, majd 1997-ben bővített kiadásban ismét kiadott, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon, 1945–1956* című monográfiája (Windsor Kiadó) folytatásának, befejezésének tekintendő.

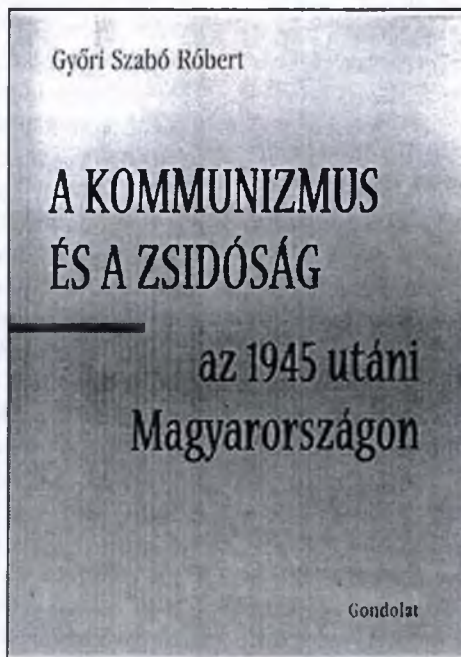
A mű rövid bevezetés után a fentebb már említett előzményekkel foglalkozik: milyen szerepet játszott a zsidóság az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági és szellemi életében, hogyan viszonyultak a zsidókhoz a nemzeti liberálisok, hogyan jelent meg először az asszimiláció kérdésköre (igénye, követelménye?). Tárgyilagosan foglalkozik a szerző a zsidó származású politikusoknak az 1918. évi őszirózsás forradalomban és az 1919. évi Tanácsköztársaságban játszott szerepével.

Áttekinti a két világháború közötti korszakot, s a vészkorszakkal, a zsidóüldözéssel és deportálásokkal zárja a történeti áttekintést.

A könyv túlnyomó részben természetesen az 1945–1989 közötti korszakot elemzi, amelyet a történettudományban elfogadott alkorszakokra osztva vizsgál. Az 1945–1948 közötti polgári demokratikus kísérlettel indít, amellyel egy meglehetősen hosszú, mintegy száz oldal terjedelmű fejezet foglalkozik. Bemutatja, hogyan próbált egyrészt (teljesen reménytelenül) életre kelni a vallásos zsidóság; ugyanakkor hogyan és miért csatlakoztak sokan a koncentrációs táborokból hazatértek közül a kommunista párthoz és vállaltak szolgálatot a kommunisták vezette erőszak-szervezetekben.

A szerző nagyfokú objektivitással ismerteti az ezzel kapcsolatban ismert (többnyire becsült) számadatokat és a kapcsolódó véleményeket (kiemelendő Sulyok Dezső 1946. október 3-ai nemzetgyűlési felszólalása, lásd: 83. p.), valamint saját véleményét is, amellyel messzemenően egyetérthetünk: „a különböző pozíciók betöltésénél láthatóan előnyben voltak a zsidó származásúak, de ez nem a zsidó–nemzsidó különbségtételen, hanem a megbízhatóság szempontján alapult”.

A következő fejezet a Rákosi-rendszert mutatja be, amely korántsem olyan fekete és fehér, mint ahogy sokan látni vélik (és sajnos láttatják is). Az *Előzmények* című fejezetben már idézte a szerző Marx 1844-ben írt, *A zsidókérdéshez* című pamfletjét (27. p.), amely mai (holokauszt utáni) szemmel olvasva bizony durván le-

egyszerűsítő, veszélyes kijelentéseket tartalmaz. Valóban: lehet, hogy az ötvenes évek elején az állampárt és a politikai rendőrség irányítói között túltreprezentáltak voltak a zsidó származásúak, azonban ők a legkevésbé sem tekintették magukat a szó eredeti (akár polgári, akár vallásos) értelmében zsidóknak, és a legkevésbé sem riadtak vissza attól, hogy a sztálini Szovjetunióban eluralkodó paranoid antiszemita indulatokat Magyarországra vetítsék. A zsidó „polgári elemeket”, sőt, a mozgalmon belüli egyes zsidó származású vezetőket is likvidálták, megfosztották vagyonuktól, szabadságuktól, nem ritkán életüktől is.

Borzalmas időszak volt, de nem kevésbé borzalmas, hazug leegyszerűsítés, hogy „zsidók” álltak volna bosszút „magyarokon”. Egy esztét veszített politikai csoport állt bosszút mindenkin, származásra való tekintet nélkül, akit önmagánál jobbnak, tehetségesebbnek, okosabbnak, s így összességében hatalmára veszélyesnek ítélt. Pontosan ugyanúgy, ahogy a tanítómester, J. V. Sztálin tette már a harmincas években is.

Amint korábbi műveiben is, ezúttal is külön fejezetet szentel a szerző az 1956. évi forradalomnak. „A barikád mindkét oldalán voltak zsidók” – idézi Gyurgyák Jánost (256. p.). A Rákosi-rendszer erőszakszervezeteivel szembeni indulatok „oldalvizén” kétségtelenül elszabadultak bizonyos zsidóellenes érzületek, ugyanakkor a forradalmi értelmiség soraiban, sőt, a forradalom vezető alakjai között is szép számmal találhatunk zsidó származásúakat, „urbánusokat”. A forradalom a legkevésbé sem volt antiszemita – hiába próbálta az ismert áltörténész, a brit David Irving így beállítani –, ugyanakkor egyes kilengései félelmet keltettek a zsidóság köreiben (ami mellett persze a fiatal zsidó állam nagy vonzereje is katalizálta az igen jelentős mértékű kivándorlást).

Az e sorok írója számára legérdekesebb fejezet az 1956 utáni évtizedekkel, azaz a „Kádár-korszakkal” foglalkozik. A szerző levéltári források, pártbizottsági és diplomáciai iratok feldolgozásával tárja fel az 1956 utáni magyar politika és a zsidóság egymáshoz való viszonyát. A kádári konszolidációt – amint a szerző is rámutat – az életszínvonal folyamatos, erőltetett emelése jellemezte (sajnos a makrogazdaság kárára). Kádár és környezete úgy gondolta, hogy ha „az emberek jól élnek”, akkor megszűnnek az előítéletek, a társadalmi problémák. Ez jó a népnek, hiszen csillapodnak a személyes indulatok és enyhül a feszültség – de megfelel a párt céljainak is, hiszen nyugodtabb társadalmi légkörben kevesebben fognak „politizálni”.

A korszakban a „zsidó” szót – hallgatólágosan – leírni is tilos volt („a kádári kor történelem-tankönyvei az 1945 utáni korról foglalkozva egyszer sem tartalmazták a 'zsidó' vagy az 'antiszemita' szót” – írja a szerző a 285. oldalon). A pártvezetésben, sőt, az állami intézmények, vállalatok vezetésében kínosan ügyeltek az egyensúlyra (azaz mégis volt valamiféle rejtett nyil-

vántartás?), nehogy a zsidó származásúak antiszemitizmusra, netán a nem zsidók „zsidó összetartásra” gyanakodjanak. A hivatalos külpolitika természetesen Izrael katonai ellensége volt (ma már nem titok: palesztin kiképzőtábor is működött az országban) – ugyanakkor a nem hivatalos (a nagyszámú magyar ajkú izraeli lakosság és itthon maradt rokonaik, barátaik közötti) kapcsolatok azért nem voltak tilalmazottak. Az aczéli „három T” közül alighanem a középső (ti. a „tűrés”) volt a kádári konszolidáció lényege.

A szőnyeg alól kikandikáló porcicák képzavarával jellemezhető korszellem ambivalenciáját jól érzékelteti az alábbi történet: „Az egyébként sváb származású Grósz [Károly] szerint a neve miatt [...] elterjedt róla, hogy zsidó. Maga Kádár kérdezte meg tőle egyszer négy szemközt, hogy mondja meg őszintén, az vagy nem az. Grósz nem értette, miért vetődik fel a kérdés [...]. Mindenesetre a nevét megváltoztathatná – jegyezte meg Kádár, miután megkapta a nemleges választ” (291. p.).

A Kádár-kori fejezet a rendszerváltozás korára, azaz a jelenkorra történő kitekintéssel zárul, majd a szerző összegzése, befejező gondolatai következnek. A mű külön értéke – az igen alapos, eredeti és másodlagos forrásfeldolgozás mellett – a statisztikai adatok, táblázatok ismertetése, valamint egyes, még meg nem jelent (vagy csak kisebb példányszámú folyóiratokban kiadott) levéltári dokumentumok közlése.

A recenzió után hirtelen csak közhelyek jutottak eszébe: igen, a zsidók ugyanolyan emberek, mint a magyarok, svábok vagy épp a cigányok. Vannak közöttük rosszak és jók egyaránt – és a rosszak nem azért rosszak, s a jók sem azért jók, mert ilyen vagy olyan a származásuk.

A 20. század második felének Magyarországon bebizonysodott, hogy a vallási, etnikai alapú ellenérzéseket a kérdések elhallgatása csöppet sem szünteti meg. Igaza volt Kádárnak abban, hogy a „plebejus” gyűlölködést az életszínvonal emelésével háttérbe lehet szorítani, arra azonban nem gondolt, hogy amint az életszínvonal ismét csökkenni fog, az elfojtott indulatok újra elszabadulnak. Próbáljuk hát meg másképp (manapság az életszínvonal újbóli emelkedése úgyis illúziónak tűnik)! Beszéljünk róla!

Ha már ellenőrizetlenül és ellenőrizhetetlenül ömölhet a szenny az Internetről és egyes magánkiadók kiadványaiból, akkor jelenjen meg egyre több tárgyilagos, tudományos igényességű munka is. Gyurgyák János 2001-ben, az Osiris Kiadónál napvilágot látott alapműve mellett ezt a sort gazdagítják Győri Szabó Róbert kötetei is. Azé a Győri Szabó Róberté, aki munkásságával jelzi: Bibó István gondolkodásmódját tartja iránymutatónak (nem véletlen, hogy Bibótól származik az első lábjegyzet!). Akárcsak minden jóérzésű, demokratikus gondolkodású ember.

Képes György

Az utóbbi években több érdekes és fontos forrás került a szélesebb nyilvánosság elé a két világháború közötti korszak állambiztonsági tevékenységével kapcsolatban. 2007-ben jelent meg nyomtatásban Ujszászy István (1894–1948?) vezérőrnagynak, a Vezérkari Főnökség (Vkf.) 2. (hírszerző és kémelhárító) osztálya és az 1942-ben létrehozott Államvédelmi Központ vezetőjének feljegyzéseiből összeállított kötet,¹ majd 2009-ben a korszak másik államvédelmi szerve, a m. kir. rendőrség egyik meghatározó vezetőjének, Dr. Sombor-Schweinitzer Józsefnek a magyarországi szélsőjobboldali/nemzetiszocialista/nyilas mozgalmakról készített összeállítása. A két forrásmunkát – a két „szerző” alapvetően náciellenes beállítódásán, a német megszállás utáni letartóztatásán, továbbá feljegyzéseik tárgyán, a két világháború közötti magyar államvédelem szervezeti, személyi viszonyainak, tevékenységének bemutatásán túl – keletkezési körülményeik is érdekes párhuzamba állítják. Mindkét iratanyag a II. világháború utáni politika céljait szolgáltatta: Ujszászy az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) fogságában, kényszerből, a túlélés reményében, Fekete Iván fedőnéven készített feljegyzéseket a Horthy-korszak katonai elhárításának működéséről, módszereiről, személyi állományáról, Sombor-Schweinitzer írása pedig – miként Kovács Tamás megállapítja – az angolszász hatalmakkal folytatandó béketárgyalásokra

(az utolsó, 1943-as bejegyzés alapján valószínűleg 1943 márciusa után) készült bizalmas háttéranyag, amely 125 gépelt oldalon a szélsőjobboldali mozgalmak és pártok, szövetségeik, illetve riválisaik tevékenységét foglalja össze 1932-től kezdve 1943 elejéig. (A Gecsényi Lajos által írt Előszó némiképpen ellentmondásban van Kovács Tamás megállapításával: az Előszóból ugyanis az a következtetés vonható le, hogy Sombor-Schweinitzer feljegyzése a világháború befejezése után, a párizsi béketárgyalásokra való felkészülés során keletkezett).

Sombor-Schweinitzer feljegyzésének előszavában lényegében a Kállay-kormány politikáját fogalmazta meg; megindokolja „az új Németországgal” való együttműködés elkerülhetetlenségét („a Trianon által létalapjában sújtott Magyarországon bizonyos együttérzésre talált a Harmadik Birodalom vezéreinek az az elhatározása, hogy a Párizs környéki békeszerződés bilincseit széttöri, és a bolsevizmust kiszorítja Európából. Ez a megfontolás határozta meg Magyarország helyét a tengelyhatalmak oldalán. [...] A revíziós szempontok mellett az ismeretes földrajzi adottságok is nagy szerepet játszottak abban, hogy Magyarország nem tudott kitérni a tengelyhatalmakkal való együttműködés elől.”), ugyanakkor felhívja a figyelmet ennek a veszélyére („a nemzetiszocialista világeszme, amely a német nép újjászületésének döntő tényezője lett, más népek, főleg

Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930–1940-es években – Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzései

Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb.

Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943.

A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Kovács Tamás. Az előszót írta: Gecsényi Lajos.

Pártok és politika. A sorozat szerkesztői: Bihari Mihály, Gazsó Ferenc, Vida István

Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 157 p.

ISBN 978 963 693 167 4

pedig a birodalommal szomszédos népek számára politikailag, gazdaságilag és katonailag is a teljes kiszolgáltatottságot vonhatja maga után. [...] Ilyen körülmények között érthető, hogy a m. kir. kormány még a legszorosabb katonai együttműködés idején is gondot fordított arra, hogy a német nemzetiszocialista propagandahálózat itteni érvényesülését elnyomja, és a politikai életből kiküszöbölje mindazokat az erőket, amelyek menthetetlenül kiszolgáltatottak volna az idegen uralmi elgondolásoknak. Itt első sorban a nyilaskeresztes [hungarista] mozgalmat kellett számításba venni.”). A szövegben jelen van az igazolási szándék, ha úgy tetszik magyarázkodás, hogy Magyarország miért lett Németország szövetségese, Németország miképpen igyekezett ezt befolyásolni (a nemzetiszocialista, illetve nyilas pártok, mozgalmak támogatásával), és a magyar kormányok hogyan próbálták elkerülni a szövetségi kötelezettségeket, s a rendőrség milyen sokat tett a szélsőjobboldal kiiktatására.

A feljegyzés döntő része *A magyarországi nemzeti szocialista mozgalmak története időrendben* című (1.) fejezet, amelyben a szerző havonkénti bontásban sorolja az eseményeket a Bartha Miklós Társaság és a Böszörményi Zoltán vezette kaszákkeresztes mozgalom megalakulásától (1932) kezdve a Nyilaskeresztes Párt 1943 év eleji „agóniájáig”. A második részben a Német

Sombor-Schweinitzer József 1895. március 13-án, Fehértemplomban született. Jogi tanulmányai után harcolt az I. világháborúban, majd a kispesti rendőrkapitányság beosztott tisztje lett. 1918-tól a M. Kir. Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának politikai osztályán dolgozott, 1925-től tanácsosi, utóbb főtanácsosi rangban. 1938-ban, Dr. Hetényi Imre utódként, főkapitány-helyettesként átvette a rendőrség politikai osztályának a vezetését. A magyar rendőrség egyik meghatározó személye volt egészen a német megszállásig, 1944 márciusáig. Karrierjét elsősorban a kommunista mozgalom tagjai elleni nyomozásokkal alapozta meg (pl. a hazatérő Rákosi Mátyás és Vas Zoltán elfogása 1925-ben), de kezdettől fogva figyelemmel kísérte az általa sokkal veszélyesebbnek tartott szélsőjobboldali mozgalmakat. Tevékenységét sok támadás érte, részben zsidó származású felesége, részben pedig a szélsőjobboldal ellen indított eljárásai (pl. Szálasi hároméves börtönbüntetése) miatt. A támadások miatt is 1940-ben áthelyezték a bünygyi osztályra, de tovább folytatta a politikai szélsőségesek elleni nyomozásokat. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter egyik bizalmasa, angolbarát és náciellenes volt, de a németekkel – alább ismertetett munkájának előszavában is kifejtett „reálpolitika” alapján – együttműködött. 1943-ban a német megszállás előkészítése céljából Magyarországon tartózkodó későbbi követ és teljhatalmú megbízott Edmund Veessenmayer tevékenységét is figyelemmel kísérte. Az ország német megszállása után a budapesti német Biztonsági Rendőrség és Biztonsági Szolgálat Főparancsnoksága (Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD) munkatársaival együtt letartóztatta, s Bécsbe, majd a mauthauseni, utóbb a flossenbürgi koncentrációs táborba szállította – az angol titkosszolgálattal való összejátszás és az angolszász hatalmakkal való összeköttetést lehetővé tevő rádiókészülék rejtégetése vádjával (irodájában a németek megtalálták az angol eredetű, Veress Lászlónak az angolokkal folytatott béketaogatásai során a Special Operations Executive ügynökeitől kapott rádiókészüléket). Feleségét ugyancsak deportálták. A háború befejezését Salzburgban érte meg, ahol az amerikai OSS (Office of Strategic Services) megkeresésére, Himler Márton magyar származású amerikai ezredesnek, a 7. amerikai hadsereg kihallgató tisztjének a csoportjában közreműködött a magyar háborús bűnösök felkutatásában. 1948-ig az OSS utóda, a Counter Intelligence Corps (CIC) salzburgi kirendeltségén dolgozott, ezután a bajorországi Chiemsee közelében fekvő Grabenstättben élt, majd – miután a döntően jobboldali magyar emigráció nem tartott igényt szolgálataira – 1950-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba. 1953. november 16-án, Washingtonban halt meg.

Birodalom szolgai kiszolgálásában vezető szerepet játszó nemzeti szocialista mozgalom tevékenységére, propagandájára sorakoztat fel adatokat, a harmadik részben pedig arra vonatkozóan közöl általa ismert tényeket, „*Hogyan támogatta Németország a nyilasokat?*”. Ez utóbbi részben bemutatja a külföldi magyar nyilaskeresztes (hungarista) szervezeteket, a birodalmi németek támogatásának formáit, a nyilas mozgalom vezetőinek német gazdasági kapcsolatait és jövedelmeit. Külön fejezetet szentel a magyar kormány zsidókérdésben elfoglalt álláspontjának és tevékenységének, kiemelve a zsidóság állam által garantált élet- vagyoni biztonságát, amely „a gyűlölködő európai tengerben nyugodt szigetet biztosított számára”, valamint azt, hogy „a zsidóellenes közhangulatot elsősorban a nyilaskeresztes (hungarista) mozgalom akarta mesterségesen felcsigázni....” Ugyancsak a békétárgyalásokon való captatio benevolentiae-t célozza a *Menyire adtunk szabad mozgást a szociáldemokratáknak és a baloldálnak?* című fejezet, amelyben hangsúlyozza, hogy a kormány szervezkedési szabadságot biztosított a szociáldemokratáknak és a demokratikus, baloldali pártoknak is, de a rend felforgatására törekvő tömörüléseket, így a „kommunista és félkommunista szervezkedéseket” nem engedélyezte.² A záró fejezetben adatsorokat közöl a németek Magyarországra gyakorolt gazdasági nyomására, terjeszkedésére vonatkozóan.

A Sombor-Schweinitzer feljegyzései elé írt bevezetőjében Kovács Tamás a szerző életpályájának összefoglalása után felvázolja a politikai hírszerzés intézményi hátterét a budapesti főkapitányság politikai osztályától (1919. augusztus 6-ától) az Államvédelmi Központon át a nyilas Nemzeti Számokérő Szervezetig, ismerteti az információszerző tevékenységet, ír Sombor-Schweinitzer heti rendszerességgel készített összefoglaló jelentéseiről (ezek jó része megtalálható a Magyar Országos Levéltárban), kiemelve, hogy a Sombor-Schweinitzer-féle feljegyzés nem más, mint a nemzetiszocialista, nyilas pártokról készített korábbi feljegyzések rendszerezése.

Talán jó lett volna – főként a nem szakmabéli olvasók számára – a Bevezetésben röviden szembesíteni Sombor-Schweinitzer adatait a történettudomány eredményeivel, azaz valamiféle szövegkritikát fűzni a kiadott feljegyzéshez. Voltaképpen ezt hivatott pótolni a szövegközlést kiegészítő gazdag jegyzetanyag, amely kiterjed a szövegben említett személyek életrajzi adataira, fogalom- vagy eseménymagyarázatokra, adott esetben levéltári forrásokra is. Sajnos az életrajzi jegyzetek nem konzekvensek. Kovács Tamás láthatóan törekedett a teljes életrajzi adatsorok (születési és halálozási hely, év, hó, nap, foglalkozás, életpályaadatok) közlésére, ezt azonban nem következetesen tette, sokszor olyan személyek esetében sem szerepel minden adat, ahol azok a közkeletű lexikális forrásokban megtalálhatók.ⁱⁱⁱ Néhány további, a jegyzetekben nem adott személy is beazonosítható, pl. a 125. jegyzetben említett Grieger Miklós valójában – Sombor-Schwei-

nitzer szövegében is helyesen – Griger, s adatai is elérhető (született 1880. november 22-én Kőrmöcbányán, meghalt 1938. február 28-án Budapesten). Névezetiségi probléma található pl. a 230. jegyzetben Csia Sándor esetében, akit Kovács Tamás az orvos, egészségügyi főtanácsos czófalvi vitéz Csia Sándorral azonosít, de aki helyesen: czófalvi Csia Sándor (Hegybánya, 1894. február 4. – Budapest, 1946. március 19.) országgyűlési képviselő. Ugyancsak problémás a 241. jegyzetben említett Szalay Pál azonosítása: az Alacskán, 1913-ban született Szalay Pál mellett joggal merülhet fel Szalai (vagy Szalay) Pál (Budapest, 1915. szeptember 3. – Los Angeles, 1994. január 16.) könyvkereskedő, nyilas ifjúsági vezető (Sombor-Schweinitzer is így említi!), 1944–1945-ben a Nyilaskeresztes Párt rendőrségi összekötője, a budapesti gettó fegyveres rendőrségi védelmének megszervezője is, aki 2009-ben Izraelben megkapta a Világ Igaza kitüntetést. Kisebbségi szerkesztői figyelmetlenség pl., hogy Kozmovszky Tibor adatai a 216. és a 263. jegyzetben is szerepelnek (az utóbbi helyen részletesebb adatokkal), a 63. jegyzetben szereplő Oltvány Imre valójában Oltványi (eredetileg Ártinger) Imre; a 85. jegyzetben említett Odoaker, aki az utolsó római császárt, Romulus

Augustulust lemondatta hatalmáról, valójában nem koronáztatta magát császárrá, csupán az Itália királya címet vette fel.

A fentiek természetesen nem kisebbítik Kovács Tamás érdemeit: a szövegben szereplő személyek, pártok azonosítása kemény, hangyaszorgalmat igénylő kutatói feladat, s nemcsak a történelmi kontextus, hanem a lexikális szakirodalom széleskörű ismeretét is feltételezi. Arról pedig Kovács Tamás nem tehet, hogy az életrajzi adatok dokumentálása – néhány biztató kezdeményezés (az on-line elérhető Magyar Életrajzi Index, Magyar Életrajzi Kalauz stb.) ellenére – Magyarországon még nem nevezhető kielégítőnek, amit a jegyzetekben szereplő számos személy esetében a teljes adatsorok vagy halálozási adatok hiánya is mutat.

Összegezve: Sombor-Schweinitzer feljegyzésének teljes szövegű közlése – Kovács Tamás eligazító bevezetésével és a szöveg értelmezését, feldolgozását elősegíteni hivatott jegyzeteivel – a magyar történetkutatás fontos forráspublikációja, amely azonban kissé több szerkesztői figyelmet érdemelt volna.

Élesztős László

Jegyzetek

¹ *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. Osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írt feljegyzései.* A szövegeket közreadja, a kötetet szerkesztette, a névmutatót készítette: Haraszi György. A bevezető és a kísérőtanulmányokat Haraszi György, Kovács Zoltán András és Szita Szabolcs írta. A jegyzetek, a kép- és dokumentumválogatás Haraszi György és Kovács Zoltán András munkája. Kiadja az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Corvina Kiadó, Budapest, 2007. 661 p., ISBN 978 963 13 5336 5)

² Sombor-Schweinitzernek a baloldali mozgalmakról készített összefoglalóját Konok Péter adta ki: *Dr. Sombor-Schweinitzer József előadása az államellenes mozgalmakról (1937).* (Múltunk, 2003. 2. sz., 199–230. p.)

³ Néhány példa (kiegészítve az elérhető teljes adatsorokkal): a 132. jegyzetben gróf Széchenyi Lajos született 1902. október 28-án Erdősokonyán, meghalt 1963. június 21-én Buenos Airesben; a 150. jegyzetben Payr Hugó született 1888. augusztus 24-én Budapesten, meghalt 1976. május 18-án Budapesten; a 155. jegyzetben Sulyok Dezső született 1897. március 28-án, meghalt 1965. május 18-án; a 176. jegyzetben Török Dezső halálának adatai helyesen: Luzern, 1960. szeptember 14.; a 195. jegyzetben nagymegyeri Rátz Kálmán meghalt 1951. július 13-án a svájci Bischofzellben; a 222. jegyzetben Mokesay Dezső meghalt 1943. február 8-án Budapesten; a 228. jegyzetben Matolcsy Mátyás született 1905. február 24-én, meghalt 1953. január 20-án; a 239. jegyzetben aranyosrákosi Borbély Andor született 1901. szeptember 20-án, meghalt 1974. augusztus 29-én az ausztriai Bad Ausseeben; stb.

M indig öröm, ha jelentős, de évek óta hozzáférhetetlen jogtörténeti művet vehet kezébe az olvasó, különösen, ha a figyelemreméltó tartalomhoz igényes kivitelezés is társul. Ilyen öröm érheti azokat az érdeklődőket, akik a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó által gondozott, *A magyar jogtudomány klasszikusai* címet viselő sorozat köteteit forgatják. A könyvsorozattal, amelyet Dr. Király Tibor, Dr. Máthé Gábor és Dr. Mezey Barna szerkeszt, a Kiadó azt a nemes célt kívánja megvalósítani, hogy a szerkesztőbizottság által „újra-felfedezésre” érdemesnek tartott jogi és jogtörténeti művek ismét a közönség rendelkezésére álljanak.

A 2008 májusában, a budapesti Károlyi Palotában tartott könyvbemutatón Szabó Béla *Honunk státusjogi állása*, valamint Beöthy Zsigmond *Elemi Magyar Közjog* című műveit mutatta be a Kiadó. Mindkét könyv a közjogtörténet klasszikusai közé sorolandó, annak ellenére, hogy napjainkban ritkán említik őket.

Jogtörténeti újdonságok a Magyar Közlönykiadónál

Szabó Béla: *Honunk státusjogi állása*

Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 227 p.

ISBN 978 963 9722 44 6

Beöthy Zsigmond: *Elemi magyar közjog*

Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 142 p.

ISBN 978 963 9722 46 0

Szabó Béla 1848. április 30-án nyomdába adott könyvének értékét növeli az is, hogy a szerkesztők függelékként annak a Concha Győzőnek a recenzióját csatolták az eredeti mű reprint szövegéhez, aki Szabót gyakorlatilag elsőként emelte ki a feledés homályából –

1935-ben, több mint nyolcvan évvel könyve nyomdába adása után. Szabó Béla e főművében – amelynek teljes címe: *A magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a practica sanctio szerint* – a 19. századi önálló nemzetállam kritériumait összegzi azzal az alaposággal és nagy történelmi háttérismerettel, amely a kor állam-történetét jellemezte. Munkáját, amelyet már 1848 telén elkészített, a cenzúra miatt akkor még nem adhatta ki. A sajtószabadság kimondását követően tehetett csak közzé, de változtatott a szerkezetén: az eredetileg meglevő második részt, amely egyes, 1848-ban megvalósult reformok javaslatát tartalmazta, kivette a könyvből, és csakis a Magyarország státuszjogi állásáról szóló részt adta sajtó alá, mert úgy vélte, hogy ez a téma továbbra is meglehetősen ismeretlen mind a hazai jogtudományban, mind a jogi oktatásban.

A könyv különlegessége, hogy Szabó műve megírása idején,

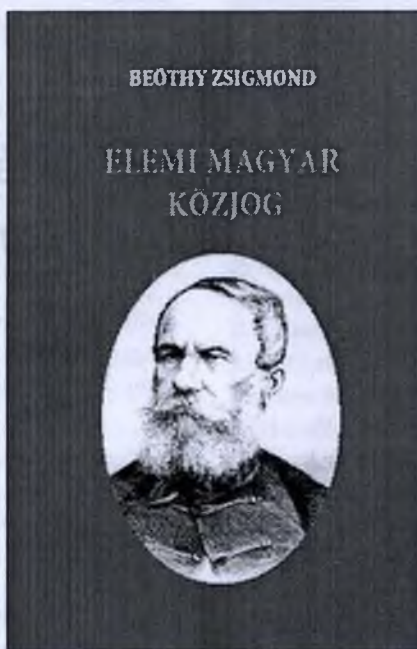
1848–1849-ben – kortársaival összevetve – egyedi álláspontot képviselt az államközi jogi kapcsolatokról és a szuverenitás tartalmáról. Míg Széchenyi István és Eötvös József úgy vélte, hogy hazánk kizárólag a Monarchia keretein belül képes hatékony (kül)politikai erőt kifejteni, Szabó, Deák Ferencsel szimpatizálva, inkább a viszonylagos politikai önállóságot kívánta elérni. Azonban némileg Deákénál is radikálisabbá teszi elméletét az, hogy eltérően ítélték meg a Practica sanctio államjogi fontosságát. Deák azt az álláspontot képviselte, hogy a Practica sanctio nem más, mint „a Monarchia politikai nemzeteinek jogalapja”, míg Szabó szerint a Practica sanctio nem alapozza meg a „közös ügyek” intézményesülését a kormányzásban; a két állam csupán a fejedelem személyében, a perszonálunióban kapcsolódhat egymáshoz. Szabó eltért korának forradalmi lelkületű gondolkodóitól abban is, hogy az 1848. márciusi eseményeket nem tartotta önmagukban forradalminak, hanem egy olyan nyugat-európai eseménysorozat hazai lecsapódásaként értelmezte őket, amely elkerülhetetlen volt. Éppen ezért szerinte március 15-ének történései sem voltak elegendőek önmagukban egy új alkotmányjogi rend kialakításához: „törvényes státuszjogi állásunk rehabilitációját” nem csupán a márciusi ifjúnak köszönhetjük. Ráadásul úgy vélte, hogy a hazai közélet reformjához nem feltétlenül szükséges a nyugat-európai elvek recepciója: a magyar jog, a „magyar ősi állam” elveivel valószínűsíthető meg a változás.

Szabó művének további erőssége az, hogy a fenti nézeteinek alátámasztására rendkívül részletesen értekezik a birodalmi államkapcsolatok jogi jellegéről.

Véleménye szerint a közép-kelet-európai viszonyok között, ahol a nép, a nemzet, az állam fogalma gyakran csak kevéssé fedi egymást, az államkapcsolatok különösen fontos stúdiumot jelenthetnek egy közjogász vagy politikus számára, hiszen „Egy politikai, független álladalom létezhet egy nemzettel s több néppel együtt, de több nemzetből egy politikai álladalom teljes lehetetlenség.” Ez hazai viszonyok között Szabó értelmezésében azt jelenti, hogy bár a magyar nemzet státuszjogi „pactum conventum”-ot kötött mindenkori fejedelmével, de ebből a pactumból az következik, hogy hazánk a hozzá kapcsolt részekkel és tartományaival együtt független, saját államisággal rendelkező ország, amelynek önálló

alkotmánya, törvényei, kormánya van, más országokkal pedig mellérendelt, egyenrangú félként képes érdemi külpolitikát folytatni.

Talán ezekből a zárt, összeszedett logikai érvelések-ből is érződik az az egész művet átjáró összefogottság és a teljességre törekvés igénye, amely miatt a Szabó művét újra felfedező Concha Győző így méltatta a szerzőt: „magyar tudományosságunk megizmosodását csak akkor várhatjuk, ha saját szellemi glóbuszunk minden pontját gondosan nyilvántartjuk...”.

Beöthy Zsigmond műve is az újdonság erejével hat, de nemcsak a mai olvasóra, hanem újdonságnak számított megjelenésekor is; 1846-os kiadásakor az *Elemi magyar közjog* című munka volt az első magyar nyelvű közjogi összefoglaló. A rövid elméleti bevezetővel induló mű szerkezete miatt a mai olvasónak talán furcsa lehet: a szerző a 104 §-ból álló könyvben káté- vagy lexikonszerű rövidséggel foglalta össze mindazt, amit Magyarország polgári alkotmányáról és közigazgatásáról 1846-ban tudni lehetett. Megismerhető belőle tehát a király, a nemesség, az egyházak jogállása, a vallásszabadság megítélése és az országgyűlés működése, a dikasztériumok szerepe, a megyék, a városok és a törvénykezési szervezet felépítése. Mindez azért érdekes kordoku-

riumok szerepe, a megyék, a városok és a törvénykezési szervezet felépítése. Mindez azért érdekes kordoku-

mentum, mert 1846-ban járunk, abban a korszakban, amiről így írnak a kiadvány szerkesztői: „Ne feledjük, hogy a hatalommegosztás előestéjén vagyunk, különösen a király–országgyűlés–dikasztérium triász vonatkozásában, de még fel sem merül a megyei attribútumként kezelt sedria megszüntetése, az igazgatási szerv kettős funkciójának száműzése. Ez „csak” a kiegyezési remekmű hozadéka lesz az 1869:4. tc. megalkotásával.” Érdekes arról is megemlékezni, hogy Beöthy miért tudott az állam és a közigazgatás minden szervéről áttekintően írni; élete során volt szolgabíró, közalapítványi bizottsági elnök, titkár a Közoktatásügyi Minisztériumban, ügyvéd, kúriai bírő, királyi táblai tanácselnök, főrendiházi tag és nem utolsósorban a református egyház főgondnoka. Sokrétű munkája

lehetővé tette, hogy beható ismereteket szerezzen a hazai közjog gyakorlatáról, és, amint azt a szakirodalmi munkásságáért kapott kitüntetések tükrözték, tudását kiválóan tudta átadni a fiatalabb nemzedéknek is.

A Kiadó mindkét könyve olyan újdonságot jelent a jogi könyvkiadásban, amely miatt azok nemcsak a jogászok, jogtudósok, hanem a jogi ismeretterjesztésre fogékony érdeklődők, vagy éppen más, joggal határos tudományterületek művelői számára is hasznos olvasmányt jelenthetnek. Csak bízni lehet abban, hogy a Kiadó folytatja a jogtudományi klasszikusok kiadásának hagyományát, és a jövőben még több, hasonlóan igényes kiállítású, értékes művet bocsát az olvasóközönség rendelkezésére.

Kiss Bernadett

Az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékére látogatott 2009 nyarán a kiterjedt nemzetközi egyetemi kapcsolatokat ápoló poitiers-i egyetem jogi karának prodékánja, Eric Gojosso, aki egyben a poitiers-i Jogtörténeti Intézet vezetője is.

A találkozó célja a két kar közötti kapcsolatfelvétel volt, amelynek során mindkét fél igyekezett bemutatni a náluk folyó tudományos kutatómunkát, különös figyelmet szentelve a tanszéki, egyetemi kiadványok, könyvsorozatok ismertetésének.

Az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékéhez hasonlóan a francia kollégák is fontosnak tartják a publikálási lehetőségek szélesítését. Ezt szolgálja egyik új kiadványuk, a *Cahiers poitevins d'Histoire du droit* (Poitou-i jogtörténeti füzetek) címet viselő sorozat, amelyben hazai és külföldi jogtörténészek tanulmányait, közös konferenciák összefoglalóit közlik francia nyelven.

A 2007-ben indult sorozat második kötetében egy ljubljani nemzetközi jogtörténeti konferencián és a poitiers-i jogi kar alapításának kétszázadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen elhangzott előadások szerkesztett változatait olvashatják az érdeklődők.

A szlovéniai konferencián, amelyet 2007. augusztus 31-én rendeztek a francia és a szlovén jogtörténészek, egy-egy jogi fogalom vagy érdekesebb jogintézmény fejlődéstörténetét mutatták be az előadók.

Katja Skrubej, a ljubljani egyetem professzora a nyugati szláv nyelvben a jogra, a szokás-

A poitiers-i egyetem jogi karának új kiadványsorozata

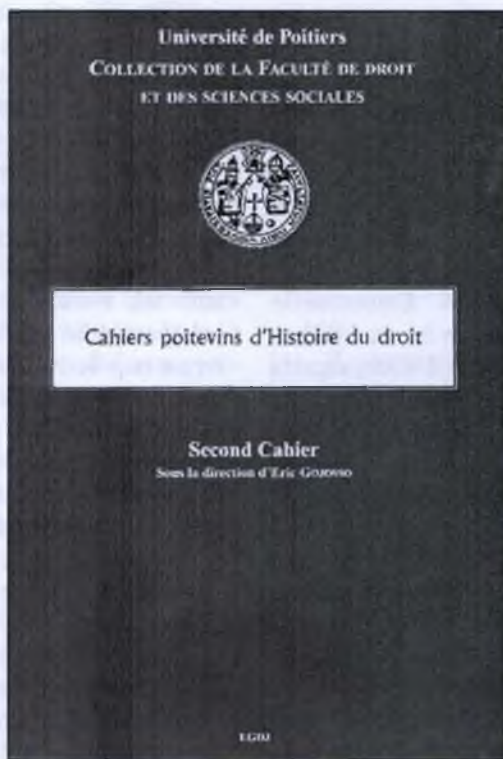
Cahiers poitevins d'Histoire du droit

Second Cahier

Szerk: Eric Gojosso

Poitiers, 2009, 260 o.

ISBN 978 2 275 02807 1

ra és az Úrra (mint Istenre), valamint a jogalkalmazásra, az ítélethozatalra vonatkozó szavakról tartott összefoglalót. Előadásában leszögezte, hogy középkori források feldolgozása, kódexelemzések stb. alapján egyértelműen megállapítható, hogy az Úristenre, de az ítéletet hozó világi hatalmasságra is hasonló szót alkalmaznak a szláv nyelvek: a „gospod” vagy „gospodar” kifejezést. Etimológiai magyarázata szerint a szó elemeiben az „úr” fogalmát alkotó különböző tevékenységekre utaló szótöredékek fedezhetők fel. Pl. a szó egy része jelentheti azt, hogy „aki a táplálékot adja”, másik része pedig „a ház ura” jelentésre is utalhat. Ezek a fogalmak kezdetben az egyházi nyelvbe szivárogtak be, majd a szóbeli jogi eljárási cse-

lekmények révén a szláv jogi nyelvben is megjelentek, és azóta is használatos részét képezik annak.

A szintén a ljubljana-i egyetemet képviselő Marko Kambic a 16. századi szlovén büntetőeljárás szabályait ismertette. Részletesen bemutatta a letartóztatás és a vizsgálati fogságba vétel menetét, a kihallgatás lefolyását, az ítélethozatal és az ítélet kihirdetésének folyamatát. Külön szólt a végrehajtás módozatairól, amelyre a szlovéneknél is a városháza előtti téren vagy egyéb, nagy tömeg befogadására alkalmas közterületen került sor. Mivel a Kambic által vizsgált 16. században az emberölések magas száma jelentette a jogalkotó számára a legnagyobb problémát, a gyilkosságok elkövetőire vonatkozó, egyre szigorodó büntetőpolitikai mechanizmusokról is fogalmat alkothatunk a tanulmányt olvasva.

Martin Pegiusról, az első szlovén jogtudósról emlékezett meg Janez Kranjc, a ljubljana-i egyetem dékánja. A német jogterületen is ismert tudós 1508 és 1523 között látta meg a napvilágot. Jogi doktorátust 1552-ben szerzett az ingolstadt-i egyetemen, majd nemcsak a tudományos életben tevékenykedett, hanem például ügyvédként is dolgozott. Gyakorlati jogászként az 1560-as években a strasbourg-i elöljáróságot is képviselte számos peres ügyben, de asztrológiai tanácsokat is szívesen adott a hozzá fordulóknak. Sokoldalú tevékenysége azonban gyanússá tette őt kora politikussai számára, ezért 1582-ben, gyakorlatilag valódi ok nélkül, bebörtönözték és fogságban halt meg 1592-ben. Ránk maradt jogi művei, különösen a szolgalmi jogról szóló írásai még az 1700-as évek végén is éreztették hatásukat a német és az észak-itáliai jogtudományban.

A konferencia időpontjában a poitiers-i jogi kar dékánjaként dolgozó Eric Gojosso tanulmányában a francia korona jogi személyiségét, illetve általában vett jogalanyiságát elemezte. Megállapítása szerint több más államhoz hasonlóan a polgári kort megelőzően a francia királyi korona is fiktív jogalanyisággal bíró szimbólum volt, amely később az állam és az uralkodó szimbólumává nőtte ki magát. Egészen XV. Lajosig tartotta magát az az elképzelés, hogy a koronában, illetve a korona által egyesül az állam és az uralkodó személye – ez pedig akár további jogösszehasonlításra is csábíthatja a hazai jogtörténész kollégákat.

A bordeaux-i egyetemen kutató Emmanuelle Burgaud az ebtartás szabályait mutatta be az 1800-as évektől napjainkig. A hazai helyi szintű közigazgatás szerveinek is örök fejtörést okozó jogalkotói feladat az állattartási rendeletek színvonalas és használható kidolgozása, érdemes tehát elolvasni a francia törvényi és helyhatósági szabályozásokról szóló összefoglalót. Burgaud kutatásának legfontosabb eredménye, hogy kimutatta: már a régi korok sem egyformán ítélték meg az emberre támadó kutyákat. Az értékesebb fajtájú vagy különlegesen kiképzett őrző- és vadászkutyákat, illetve tulajdonosaikat ilyen esetben sem fenyegette szankció, mint ahogy akkor sem, ha elkóboroltak az ebek. Ellenben a támadó hajlamúnak tartott, „veszélyes” kutyákat a háziállatok és a vadállatok közötti stá-

tuszba helyezte a francia jogalkotó, s ez veszélyhelyzet esetén jóval szigorúbb fellépésre adott lehetőséget. Különösen élt a megkülönböztetés gyakorlata, ha veszettség gyanúja merült fel: a „közönséges” kutyákat ebben az esetben el lehetett pusztítani, míg „nemesebb” társaik esetében megelégedtek a karanténba zárással. Napjainkban inkább az okoz nehézséget, hogy objektíven állapítsák meg egy-egy fajta veszélyességét: pl. kezdetben azokat a fajtákat tartották különösen veszélyesnek, amelyek küllemre a farkasra emlékeztettek. Azonban csakhamar felismerték, hogy pl. a szánhúzó fajták farkasformája nem jár együtt a vérszomjassággal, míg egyes, kifejezetten terelésre, bikaörzésre kitenyésztett fajták avatatlan tenyésztők keze közé kerülve nagyobb veszélyt jelenthetnek, ezért nagy a jogalkotó felelőssége, amikor az állattartást szabályozzák mind települési, mind országos szinten.

Szintén a bordeaux-i egyetem képviselőjében adott elő Ljubljában Yann Delbrel, aki a második világháború alatt a francia zsidósággal szemben fogantatosított intézkedésekről számolt be. Előadásában és tanulmányában azonban nemcsak a vérszomjasság eseményeit idézte fel, hanem részletesen bemutatta azokat a jóvátételi eszközöket is, amivel a francia állam a háború után próbálta kárpótolni a diszkriminált állampolgárait. A kárpótlás nemcsak erkölcsi és esetenként anyagi elégtételt jelentett, hanem minden esetben törekedtek a jogsértéseket lehetővé tevő törvényhelyek módosítására, hatályon kívül helyezésére, és ez a cél nemcsak a jogalkotók, hanem a társadalom felfogását is tükrözte a világháború eseményeivel kapcsolatban.

A szlovéniai konferencia zárásaként a versailles-saint-quentin-en-yvelines-i egyetem tiszteletbeli dékánja, Catherine Lecomte az 1500-as évek francia és spanyol inkvizíciójáról tartott összefoglalót.

2008. december 8-án egy újabb tudományos gyűlést tartottak a poitiers-i jogtudósok, ezúttal a jogi kar alapításának 200. évére emlékezve. Az egyetem, amelyet 1431-ben alapítottak, a kezdetektől rendelkezett kánonjogi és világi jogi karral. Utóbbi 1808-ban nyerte el az önálló egyetemi kar státuszát és az évforduló alkalmából a jogi kar oktatói felidéztek az egyetem életének fontosabb epizódjait.

Didier Vellon az 1808–1858 közötti éveket elevenítette fel, amikor a frissen önállóvá vált kar elkezdett bekapcsolódni a tudományos életbe. Jó alkalmat kínált erre a napóleoni kodifikációs törekvés, így szinte minden kódex születésénél bábáskodhatott egy-egy poitiers-i jogtudós is.

Mathieu Touzeil-Divina a poitiers-i tudományos iskolateremtési törekvésekről számolt be, Eric Gojosso pedig az első világháború alatti éveket idézte fel, amikor a hallgatói létszám rendkívüli mértékben megcsappant.

Emmanuel Aubin az 1918–1958 közötti, nem kevésbé mozgalmas időszakról adott elő, végül Jean-François Lachaume az egyetem jelenlegi helyzetének bemutatásával zárta az előadás-sorozatot.

A francia tanulmánykötet értékét növeli, hogy csekély a hazánkban hozzáférhető, francia nyelvű jogtu-

dományi művek száma, jogtörténeti jellegű publikációt pedig még nehezebb találni. A jövőben kiépülő egyetemközi kapcsolatok révén remélhetőleg hamarosan a hazai jogtörténészek számára is megnyílik a francia jogintézmények kutatásának a lehetősége, és talán egyszer – déli szomszédainkhoz hasonlóan –

közös jogtörténeti konferencián is találkozhatunk a poitiers-i kollégákkal. Addig azonban minden érdeklődő és a francia nyelvet kedvelő jogász haszonnal foroghatja a *Poitou-i jogtörténeti füzeteket*.

K. B.

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Halasy-Nagy Józsefről elnevezett dísztermében 2009. április 22-én került sor Dr. Korsós né dr. Delacasse Krisztina *Az ügyvédi autonómiák létrejötte és működésük megkezdése Magyarországon a polgári korszakban* című doktori disszertációjának nyilvános vitájára.

A Jelölt hosszú kutatómunkára tett pontot disszertációjának megvédésével egy olyan témában, amely a jogász hivatást gyakorlók között méltán tarthat számot nagy érdeklődésre. A jogtörténész szakma ugyanis már régóta adós volt egy átfogó jellegű, az ügyvédség és az ügyvédi kamarák történetét tárgyaló munkával, hiszen korábban ebben a témában csak az egyes ügyvédi kamarák megrendelésére készült, a kamarák történetéről mindössze „pici, villanásszerű” képet nyújtó emlékkönyvek készültek.

Dr. Korsós né dr. Delacasse Krisztina érdeklődése a jogász hivatás egyes aspektusainak története iránt nem új keletű, hiszen az ügyészség történetéről írt pályamunkáival már hallgató korában is többször kitüntetésben részesült (Kozma Sándor emlékpályázat, 1992; Pro Scientia Aranyérem, 1993). Amikor 1995-ben felvételt nyert a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának doktori iskolájába, érdeklődése az államügyészség történetétől az ügyvédség története felé fordult. A témában folytatott, több mint 10 éven át tartó kutatásainak mintegy megkoronázásaként írta és védte meg doktori disszertációját 2009 tavaszán.

Dr. Korsós né dr. Delacasse Krisztina dolgozatának célja az 1874:34. tc.-kel felállított magyarországi ügyvédi kamarák létrejöttének és az ennek nyomán kibontakozó kamarai autonómia kezdeteinek a bemutatása volt. A dolgozat érdemi részének, a kamarai autonómiának a tárgyalását megelőzően a szerző végigvezeti az olvasót a magyar ügyvédség történetének legfontosabb állomásain, feltárva azokat a szabályozástörténeti csomópontokat, amelyek a magyar ügyvédséget a 19. századig meghatározták. Így említést tesz az I. Lipót által 1694-ben kiadott *Statutum per Advocatos Causarum, seu Procuratores Regni Observandum* címet viselő rendtartásról, valamint Mária Terézia 1769. február 10-én kibocsátott rendeletéről és az 1804. évi, a királyi kúria által kidolgozott ügyvédi rendtartásról, amely pontosan megszabta az ügyvédi hivatás gyakorlásának követelményeit. Mindezek a szabályok azonban nem bizonyultak elegendőnek az ügyvédi hivatás kellő, a modern elveknek megfelelő szabályozásához, ezért a 19. század folyamán többször is napi-

SZEMLE

Dr. Korsós né dr. Delacasse Krisztina PhD-értekezésének nyilvános vitája

rendre került az ügyvédi szakma szabályozását érintő reform szükségessége. Dr. Korsós né dr. Delacasse Krisztina dolgozatában részletesen bemutatja a reformkori tervezeteket, amelyek sajnos eredménytelenek maradtak, valamint a neoabszolutizmus időszakában bevezetett, a helyzetet valamelyest enyhítő, ellentmondásos megítélésű, 1852. július 24-iki ún. *Advokaten Ordnungot*, amely végre modern értelemben is az „ügyvédségre vonatkozó kodifikációt eredményezett”. A dolgozatban a Disszertáns kiemeli, hogy álláspontjában eltér a témában született írásoktól, amikor a pátenst által létrehozott ügyvédi választmányokat nem tekinti az ügyvédi testületi önkormányzatok előképének, hiszen a tagokat nem választották (ami az önkormányzati működés alapfeltétele lenne), hanem kinevezték. Az 1861. évi Országbírói Értekezlet az 1804. évi ügyvédi rendtartás rendelkezéseit helyezte újra hatályba, azzal a javaslatlalt, hogy „szabadságukban álljon az ügyvédeknek [...] megyénként ügyvédi társulatot alakítani, elnököt és társulati tisztviselőket maguk közül szabadon választani.” A jogszabályi fejlődés bemutatásának végállomása pedig az 1874:34. tc. megalkotása, a jogalkotási folyamatnak és a törvényjavaslat országgyűlési vitájának részletes bemutatása lett. A doktorjelölt dolgozatában a Budapesti Ügyvédi Kamara irattárában fellelhető anyagra támaszkodva mutatja be a Budapesti Ügyvédegyletnek a törvényjavaslat formálódásában játszott szerepét. A téma szempontjából nélkülözhetetlen jogszabály-történeti felvezetésen túl a dolgozatban nagy hangsúlyt kap a pécsi ügyvédegylet, valamint a törvény hatályba lépését követően alakuló ügyvédi kamarák, különösen a Pécsi Ügyvédi Kamara működésének bemutatása. A feldolgozás során a jelölt számára a kiindulási pontot az ügyvédi rendtartás rendelkezései jelentették, amelyet

együtt vizsgálta a kamarának a saját hatáskörében kiadott ügyrendjével és az ügyvédi kamara gyakorlatából vett egyes esetekkel. Ily módon a jogszabály rendelkezéseit a praxist dokumentáló, fennmaradt levéltári forrásokból vett példákkal ötvözve nyújt képet az ügyvédi kamarák működéséről, különösképpen azoknak a fegyelmi hatáskör és a Disszertáns által „jogfejlesztő” hatáskörnek nevezett feladatkör ellátása terén kifejtett működésére.

A bírálók közül Dr. Máthé Gábor egyetemi tanár (Corvinus Egyetem, Budapest), a következőképpen méltatta a doktori értekezést: *„Korsósné Delacasse Krisztina alapos munkája új tudományos eredményt képvisel. A releváns szakirodalom és a kifejező levéltári források feldolgozásával új megvilágításba helyezte a magyar polgári kori ügyvédi hivatásrend intézményfejlődését.”* Opponensi véleményében kiemelte a Disszertáns dicséretre méltó kutatási munkáját és munkamódszerét, amellyel a jogszabályi-szakirodalmi háttéranyagot ötvözi a primer levéltári forrásokkal. Rávilágított arra is, hogy az ügyvédi kamarák tevékenysége abból a szempontból is fontos, hogy belőlük szerveződött 1879-ben a mai napig tevékenykedő Magyar Jogászegylet, amelynek *„...kitűzött célja nagyobb kiterjedésben ugyanaz, ami részben a nálunk ekkor már több helyen fennálló ügyvédegyleteké is: a jogászokat tudományos téren szorosabb személyes értekezés és eszmecserére egyesíteni a hazai jog szükségesség fejlesztésére, különösen pedig a szabadelvű reformok helyes létesítésére befolyást gyakorolni.”*

Véleményében továbbá kifejtette, hogy a doktorjelölt dolgozatának tudományos eredményét kitűnően kiemeli az egymásra épülő hármas tematika – a rendtartás alapelvei; a kamarák szervezete és hatásköre; valamint a jogélet iniciálása – érlelt kidolgozottsága. Méltatta azt is, hogy alapos, szinte minden részletre kiterjedő bemutatás és kritikai analízis együttese jellemzi a munka második és harmadik fejezetét, amelynek külön erenye az, hogy a jelölt nem csupán idősorban helyezi el a szabályozást, hanem szakmai viták, vélemények ütköztetésével jeleníti meg a rendtartás alapelveit. Amely alapelvek között hangsúlyt fektet különösen a szolidaritásra, az egység princípiumára, a szabad működésre, a versenyre, a díjazásra, külön kitérve a *quota litis* megállapodások problematikájára. A feltárt levéltári forrásokkal a dolgozat pedig „élő tartalmat” közvetít. A bíráló, aki maga is foglalkozott az ügyvédség témakörével, korábban nem feltétlenül értett egyet a Disszertáns azon megállapításával, hogy az 1852. évi *Advokaten Ordnung* következtében létrejövő ügyvédi egyletek nem tekinthetők önkormányzatoknak, és Magyary Zoltánnak a köztisztviseltekre adott meghatározásából kiindulva tudományos vitát indított azzal a kérdéssel, hogy a szerző azonosítani tudja-e magát ezzel az okfejtéssel.

A dolgozat másik opponense, Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar) véleményében dicséretre érdemesnek tartotta a jelölt dolgozatát, hiszen az

ügyvédi autonómia kérdésének tárgyalása mellett óhatatlanul megkerülhetetlen annak a kérdéskörnek a tárgyalása, hogy miképpen alakult az ügyvédség társadalmi megítélése az egyes korszakokban. Ahogyan az Opponens megjegyezte, ez *„különleges ízt kölcsönöz”* a jelölt dolgozatának, és rávilágít arra, hogy a jogtörténet e tekintetben igenis ismétli önmagát, és az ügyvédi hivatás megítélésében nincs új a nap alatt. Szavait idézve: *„A jogtörténetben járattan döntéshozók újra és újra messianisztikus küldetésstudattal fedezik fel azokat az igazságokat, melyeket évszázaddal vagy évtizedekkel előbb már nem csupán megvitattak, elemeztek, jogszabályba formáltak elődeik, de sok esetben már a sikertelenséget, a praxis hebizonyította életképtelenséget is. Hatalmas vargabetűk lettek volna és lennének elkerülhetők e tény beismerésével. Az ügyvédi kamara jelenlegi bajaira keresett orvosság is feltehetően fellelhető a kamara történetében. Legalábbis ezt a következtetést kell levonnunk azokból, a jelölt által ismertetett vitákból, amelyek az ügyvédi kar el-tömegesedése kapcsán zajlottak le a dualizmus Magyarországon.”* Mezey Barna véleményében dicsérette a témaválasztást, a szerző alapos kutatási módszertanát, ahogyan a kezdetektől a 19. századig végigvezeti az olvasót dolgozatának témáján, és helyeselte azt, hogy a Jelölt az ügyvédségre vonatkozó jogszabálytervezetek részletes tárgyalását a reformkortól indítja. Rávilágított arra, hogy a korabeli szerzők, mint Tóth Lőrinc, Palugyai Imre, illetve az ügyvédi rendtartás tervezetét készítő Kailli Sándor is azon az állásponton volt, hogy az ügyvédség rossz társadalmi megítélésének megváltoztatását az ügyvédi kamaráktól lehetne remélni. Az ügyvédség szabályozásával kapcsolatos tervezetek kapcsán megjegyezte, hogy a 19. század első felében *„a reformkori lelkes láz mindent elsöprő lendülete háttérbe szorította a racionalitást. Országos ügyvédparlamentről, ügyvédkormányról, ügyvédadóról, ügyvédtörvényszékekről álmódott.”* Ennek okán: *„telitalálát volt szerzőtől e mű ellenpontos ismertetése, mellyel mintegy kontrakarikázta a lázas álmodozást.”* Bírálataiban megjegyezte, hogy a Disszertáns a neoabszolutizmus ügyvédi egyleteinek vonatkozásában a műhelyvitához képest finomított álláspontján, ugyanakkor még szerencsésebb lett volna, ha a neoabszolutizmus osztrák diktatúráján nem kéri számon a reformkori magyar törvényhozás szakmai ötleteit. Kritikai megjegyzéssel illette azt is, hogy a dolgozat keveset foglalkozott a Mária Terézia és II. József korabeli rendtartásokkal, ám ezért a hiányosságért kárpótolja Dr. Korsósné dr. Delacasse Krisztina dolgozatának második fele, amely a pécsi ügyvédegylet működését tárgyalja. A bíráló megítélése szerint ez és a következő fejezet a munka legkonceptiózusabb része, s megalapozottsága is itt a leghitelesebb, mégpedig azért, mert a Disszertáns ezt a részt saját levéltári forráskutatására alapozza. *„Amellett, hogy ez jellegzetes helyi ízt kölcsönöz a munkának, izgalmassá teszi a megközelítést, mely ily módon nem a fővárosi (sztár)ügyvédek szemüvegén keresztül ábrázolja a megalakulás törté-*

netét, hanem egy »távolabbi« aspektust vesz igénybe”, ezzel mintegy realistábbá formálva az összképet. A dolgozat legizgalmasabb részének a pécsi ügyvédi kamara létrejöttét bemutató fejezetet tartotta. Külön hangsúlyozta: a dolgozat erénye, hogy választékos, magyar nyelven íródott, és emiatt rendkívül élvezetes olvasmány.

A jelölt mindkét opponensének felvetésére adott válaszában arra hivatkozott, hogy azért nem tekinti a neoabszolutizmus időszakában létrejövő ügyvédegyleteket valódi önkormányzatoknak, mert azok nem voltak alkalmasak a fakultatív tagság okán a céljaik elérésére. Válaszát idézve: *„Ahogy a kortárs jellemezte a Jogtudományi Szemle hasábjain: „egyesületi úton sok jól és szépet lehet eszközölni e részben is, de törvény által szentesített ügyvédi kamarák s független*

fegyelmi hatóság és a régi korból fennmaradt [...] törvények megszüntetése nélkül valami lényeges javítást eszközölni teljességgel lehetetlen.”

A dolgozatra és a bírálatra adott válaszok ismeretében mindkét opponens, továbbá a bírálóbizottság elnöke, Dr. Kengyel Miklós egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar), valamint a bizottság tagjai: Dr. Lábod Tamás (a Pécsi Ítéltábla elnöke) és Dr. Zlinszky János egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar) is egyöntetűen javasolták Dr. Korsósné dr. Delacasse Krisztinának a tudományos doktori fokozat odaítélését. A dolgozatot a jelölt „summa cum laude” fokozattal, 100%-os eredménnyel védte meg.

Peres Zsuzsanna

A Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Tanácsa 2009. július 6-ára tűzte ki Varga Norbert *A magyar állampolgársági jog a 19. században (Az első állampolgársági törvény [1879:L. tc.] előzményei, dogmatikai alapja és gyakorlata 1880–1890)* című doktori értekezésének nyilvános vitáját. A bíráló bizottság elnöke Szabó Miklós (CSc, egyetemi tanár, ME ÁJK), tagjai Rácz Lajos (CSc, egyetemi tanár, ELTE ÁJK), Révész T. Mihály (CSc, egyetemi docens, ELTE ÁJK), Szabó István (PhD, egyetemi docens, PPKE ÁJK) voltak. A Doktori Tanács által felkért hivatalos bírálók: Mezey Barna (CSc, egyetemi tanár, ELTE ÁJK) és Kajtár István (DSz, egyetemi tanár, PTE ÁJK). A Doktori Tanács által kijelölt titkár: Koncz Ibolya Katalin (PhD, egyetemi docens, ME ÁJK).

Az ülést a bizottság elnöke nyitotta meg, köszöntve a társak résztvevőit, valamint a tudományos vezetőket: Homoki-Nagy Mária és Stipta Istvánt. Ezt követően felkérte a titkárt, hogy ismertesse a jelölt szakmai élettrajzát. Varga Norbert 2007-től a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar alkotmány- és jogtörténet Tanszékén dolgozik tanársegédként. Abszolutóriumát 2009-ben szerezte meg a ME Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában.

A doktori értekezés nyilvános vitáján a jelölt röviden ismertette téziseit. Céljául tűzte ki, hogy bemutassa az 1879:50. tc. történeti előzményeit, külön figyelmet fordítva azokra a törvénytervezetekre és javaslatokra, amelyek szerepet játszottak a törvény megalkotásánál. Az állampolgársági jogot az alapvető dogmatikai kérdések elemzésével együtt lehet csak bemutatni, ezért foglalkozott az állampolgárság fogalmával, jogági karakterisztikájával, alapvető rendszerével, figyelmet fordítva az állampolgársági jog hatályára, az állampolgársági jogviszony tartalmára és a kettős állampolgárság teoretikus vizsgálatára. A jelölt kutatásai során elsősorban primer források elemzésére helyezte a

Varga Norbert PhD-értekezésének nyilvános vitája

hangsúlyt, de fontosnak tartotta az eddigi kutatások eredményeinek tanulmányozását és felhasználását. Álláspontja szerint a 19. század alkotmánytörténetével foglalkozó kutatók (mint Polner Ödön, Concha Győző, Kmety Károly, Ferdinándy Geyza, Ferenczy Ferenc, Bajáki Veronika, Balogh Arthur, Besenyő Károly, Csizmadia Andor, Királyfi Árpád, Szamel Lajos) tanulmányaikban és tankönyveikben leginkább csak a törvény rendelkezéseinek bemutatására hagyatkoztak, és kevesen vállalkoztak dogmatikai elemzésre vagy a gyakorlati érvényesülés nyomán követésre. Ugyancsak kutatásának tárgyát képezték hazai jogtörténészek (Ruszoly József, Kajtár István, Mezey Barna, Stipta István, Rácz Lajos, Homoki-Nagy Mária, Révész T. Mihály) munkái is, akik leginkább az értekezés korszaka alkotmány- és jogtörténeti intézményeinek bemutatásával foglalkoztak. A dolgozat nemzetközi összehasonlító jellegét a külföldi szakirodalom elemzése jelenti. A jelölt külön figyelmet fordított az angol, az amerikai, a német és az osztrák kutatók (például Ludwig Adamovich, Edmund Bernatzik, Wilhelm Brauner, Rogers Brubaker, Andreas Fahrmeir, Georg Jellinek, Emanuel Milner) alkotmánytörténeti szempontból releváns kutatási eredményeinek bemutatására.

A dolgozat egyik opponense, Mezey Barna megállapította, hogy dolgozat a nyilvános vitára alkalmas, valamint azt, hogy a Disszertáció sokak által érintett és taglalt, de átfogóan kevesek által feldolgozott kérdést választott témájául. A munka aktualitás, hiszen a politikai viták előterébe kerülő kettős állampolgárság

kérdéséhez kiváló adalékul szolgálhat. A bíráló szerint a jelölt helyesen fogalmazott, amikor az alkotmányjogi többségi álláspontot elfogadva 1848-at húzta meg határként, és álláspontja szerint is 1848 előtt csak a nemesség volt részese a Szent Koronának, míg 1848 után már minden állampolgár. A bíráló elismerően szólt arról, hogy a Disszertáns az állampolgárság történetének előzményeivel kezdi dolgozatát, a rendi korszakba visszanyúlva. Az Opponens számára a „legkedvesebb” rész Hajnóczy és Szalay törvénytervezeteinek bemutatása és értékelése. Az átmeneti időszakról (1849–1867) szóló fejezet olvasása közben Opponens hiányérzetét fogalmazta meg, miszerint a szerző nyitva hagyta a kérdést, hogy az osztrák oldalról elismerték-e a magyar önálló állampolgársági jog létezését. Vagyis elmaradt az osztrák közjogi bizonyítás és a magyar álláspont összevetése. Az Opponens szerint a jelölt korrekt áttekintést nyújtott a dualista korszak tudományosságának álláspontjáról, kiválóan megoldotta a dualista korszak egyik dilemmájának, a negyvennyolcból örökölt jogfolytonosságnak az értelmezését, és feldolgozta annak állandó jelenlétét, a magyar nemzetállam kiépülésének gátat vető hatásait. A bíráló nem értett egyet azzal a megállapítással, miszerint a polgári átalakulást megelőzően a honfiúság szabályait a magánjog körében találhatjuk meg, hiszen a jelölt dolgozata első részében is hosszasan elemzi azokat a közjogi eljárásokat, amelyek során a honfiúság elnyerhető volt. Pozitívként jelölte meg az Opponens, hogy e kérdéskör tekintetében a Disszertáns világosan megjeleníti a közjog-magánjog vita fejleményeit. Ugyancsak a dolgozat erőnei között kell számon tartani az állampolgársági jognak a levéltári kutatásokra támaszkodó feldolgozását. Az állampolgársági jog időbeli, személyi és területi hatályának szisztematikus feldolgozása a gyakorlat oldaláról szemléletes. Opponens ugyancsak kiemelendőnek ítélte meg, hogy a szerző az állampolgársági jogviszony tartalmának elemzésekor nagy gondot fordított alapjogok ismertetésére és elemzésére. Ezt követően a kettős állampolgárság kérdésének vizsgálata is logikusan követhető. A Bíráló javaslata alapján az állampolgárság fogalmának tisztázása a dolgozat elejére kerülhetett volna. A disszertáció monumentalitása magában hordozza az ismétlődés veszélyét, amit ki lehetett volna kerülni.

A disszertáció másik opponense, Kajtár István eljárásban ugyancsak nyilvános vitára alkalmasnak tartotta a dolgozatot. Szerinte a disszertációban nagyformátumú ív rajzolható a feladatkitűzés és a nagy jogtörténeti, és ugyanakkor kortárs jogrealitásban is kimutatható, jelentősséggel bíró állampolgársági téma és az annak kifejtését lezáró összegzés közé. Az Opponens megállapította, hogy a szerző maradéktalanul eleget tett tudományos ígéretének. Ennek megfelelően az alcímet, amely meglehetősen összetett, jogtörténeti-tudományos értelmezést nyerve teljesen indokoltnak tartotta. A bíráló kiemelte, hogy az értekezés forrásanyaga elismerést kiváltó módon sokrétű. Ennek keretében markánsan jelenik meg az idegen nyelvű szakirodalom, a levél-

tári források több száz tételt számlálnak, és a jelölt teljes mértékben elemezte az országgyűlési nyomtatványok anyagát. Az Opponens kimerítőnek ítélte meg a jogforrások anyagának mennyiségét, és a napilapok feldolgozását is dicséretesnek tartotta. Véleménye szerint a szabályozás rétegeinek bemutatása, elemzése sokrétű. A jogpolitikai környezetből kiindulva jelennek meg a tervezetek, a parlamenti tárgyalás, a normaszöveg elemzése. Értékelendő, hogy a nézetek mögött a Disszertáns mindig felvillantja az előterjesztést tevő, a vitatkozó politikus arcát, úgy a reformkorban, mint a dualizmus időszakában. Plasztikusan hatnak a közös állampolgárság kérdésében a német és osztrák kutatók frappánsan összefoglalt jogi nézetei is. A Bíráló az Egyesült Államok állampolgárságával kapcsolatosan kérdésként fogalmazta meg: hogyan értékelhető a kriminális előélet és a hadkötelezettség elkerülésének szándéka. Ugyancsak válaszra vár a nemzetközi szerződések körében az „államszerződés” kortárs megfogalmazása. Az opponens kiemelten javasolta a disszertáció nyomtatott formában való megjelentetését.

A dolgozat és a pályázó korábbi tudományos munkássága alapján mindkét Opponens javasolta a PhD-fokozat odaítélését Varga Norbert számára.

A jelenlévők közül Ruszoly József szólalt fel, aki az értekezést jónak tartotta, de további finomításokat javasolt a szerzőnek a monográfiaként való kiadás előtt. A jelölt személyében a kutatók új nemzedékét üdvözölte.

Varga Norbert válaszában köszönetét fejezte ki az észrevételekért és a segítségért. Az opponensi véleményekre reagálva elmondta, hogy a munkahelyi vita során szóban elhangzottakat, valamint az írásbeli vélemények javaslatait igyekezett a nyilvános vitára véglegesen elkészített dolgozat szövegébe beépíteni. Külön köszönetet mondott a két Opponensnek értékelésükért és építő jellegű kritikájukért. Először Mezey Barna értékelésére válaszolt. Egyetértett a Bíráló azon álláspontjával, hogy a közrendűek és a jobbágyok esetében hiányoztak azok a jogok és kötelezettségek, amelyek a honpolgárság tartalmát jelentették. Ugyancsak elfogadta azt a véleményt, miszerint a neoabszolutizmus időszakának állampolgársági rendszerét nem lehet az osztrák szakirodalom és jogforrások részletes vizsgálata nélkül bemutatni. Törekedni fog arra, hogy a teljes kép kialakításához ezt pótolja. A rendi honpolgárság jogági karakterének megjelölése szerinte is vitatott mind a mai napig. Azt a megállapítást elfogadja, hogy nem lehet kizárólag magánjogi területre sorolni a rendi állampolgárságot, hiszen a honfiúsítás a közjog és a magánjog határterületéhez tartozó jogintézmény volt. Csatlakozott a Bíráló azon véleményéhez is, hogy a dolgozat szerkezetének megváltoztatása elősegítené a megértést, és ezáltal az ismétléseket el lehet kerülni.

Kajtár István észrevételeire válaszolva a Jelölt elmondta, hogy a Közigazgatási Bíróság által meghozott döntések kapcsán a *Belügyi Közlönyben*, mint hivatalos lapban közölt felosztást és jogforrási meghatározást követte. Ennek ellenére egyetért Opponens azon felvetésével, hogy a disszertációban közölt eseti dön-

tések tartalmukat tekintve inkább a döntvények közé sorolhatók. Az államszerződésekkel kapcsolatosan megjegyezte, hogy ezen szerződések megítélése jelentős problémát jelentett, hiszen megkötésük joga a királyt illette meg, a szerződés értelmében a nemzetközi jogalany azonban nem a király, hanem az általa képviselt állam lett. A közös ügyek vagy közös érdekű ügyek keretein kívül eső kérdéseket azonban törvénybe kellett iktatni. Ilyen volt az állampolgársági jog is. Ezért bonyolult a megfelelő fogalmat megtalálni és alkalmazni. Az Egyesült Államok állampolgárságával kapcsolatos kérdésre válaszolva a Jelölt elmondta, hogy a nemzetközi szerződés kimondta a büntetőjogi felelősség fenntartását a kivándorlás előtt elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban, bár a védkötelezettség elleni

bűncselekmények egy része kivételt képezett ez alól. A büntetett előélet kizárta, hogy valaki megkaphassa az amerikai állampolgárságot. Az emigráns státus megszerzését követően a bevándorlási hivatal vizsgálta meg, hogy az illető eleget tesz-e a törvényben rögzített feltételeknek.

Az Opponensek elfogadták a Disszertáns válaszait és fenntartották pozitív értékelésüket. A bizottság javasolja a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Tanácsának, hogy Varga Norbertnek disszertációja alapján *summa cum laude* minősítéssel a PhD-fokozatot ítélje oda, és terjessze fel döntését a Miskolci Egyetem Doktori Tanácsa elé.

Koncz Iboleya Katalin

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2009. március 11-én, tartotta meg Nótári Tamás, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara egyetemi docense és az MTA Jogtudományi Intézete tudományos munkatársa habilitációs – tantermi és tudományos – előadását.

Nótári Tamás – délelőtti tantermi, *A kötelmek módosulása* tárgykörben megtartott római jogi előadását követően – délutáni, római jogi-egyetemes jogtörténeti tárgyú tudományos előadása a *Római jogi elemek a Lex Baiuvariorum*ban címet viselte. Az előadás, illetve a jelölt tudományos habitusának interdiszciplináris voltát jól tükrözte a Szakmai Bíráló Bizottság összetétele: Zlinszky János, a PPKE JÁK alapító dékánja és professor emeritusa, az Osztrák Tudományos Akadémia tagja (elnök), Székely György, az MTA rendes tagja, az ELTE BTK professor emeritusa, Földi András, az ELTE ÁJK egyetemi tanára (tagok), Molnár Imre, az SZTE ÁJK professor emeritusa (póttag). A bizottságban tehát – Nótári szakmai profiljának, jogászi és klasszikus filológusi végzettségének, illetve római jogi (KRE ÁJK, 2005) és medievisztikai (SZTE BTK, 2006) tudományos fokozatának megfelelően – méltó módon képviselve volt a római jog, a középkortörténet és a jogtörténet is.

Az ELTE habilitációs bizottsága azért adott (a szabályzatban foglalt lehetőséggel élve) felmentést Nótári Tamásnak a PhD-fokozat megszerzését követő ötéves kivárási időtartam alól, mert 2005-ös jogtudományi fokozata óta – amint ezt a Szakmai Bíráló Bizottság is kiemelte – hét monográfiája és önálló (tanulmány-) kötete, valamint több mint nyolcvan tanulmánya látott napvilágot az ókortól a középkoron és reneszánszon át a hatályos civilizistikáig terjedő jogi, történeti és filológiai témákban, kül- és belföldön, magyar és idegen nyelven. Ezek a munkák egymásra épülnek és nagy forrásanyag-ismeretet, módszertani jártasságot mutatnak. A *Források Salzburg kora középkori történetéből* (Szeged, 2005) című munka megvilágítja az említett

Beszámoló Nótári Tamás habilitációs előadásáról

település öt kiemelkedő történeti forrásának jellegét, jelentőségét, s ezeket – legtöbbjük esetében elsőként – magyar nyelven is közli saját fordításában. Az ókori latinság, a római jog és vallás, szónoklatlan és mindezek forrásai, valamint ezek összefüggései alkotják *Jog, vallás és retorika* (Szeged, 2006) című munkája tárgyát. Az ókorral való foglalkozás nem vonta el Nótári figyelmét a középkortól, tovább dolgozott a már kiadott források sokoldalú megszólaltatásán, így keletkezett *A salzburgi historiográfia kezdetei* (Szeged, 2007) című monográfiája. *Studia luridico-philologica I. Studies in Classical and Medieval Philology and Legal History* (Debrecen, 2007) című tanulmánykötete a legátfogóbb a tárgyalt korokra, témákra és összefüggésekre nézve, a munka sikerült kísérlet filológiai és jogtörténeti kérdések együttes tárgyalására. *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena* (Passau, 2008) című monográfiája valamelyes szerkezeti átalakítással még áttekinthetőbbé tette a problémakört. Középkori jogtörténeti kutatásainak eredményeit összegezte angol nyelven a kora középkori Bajorország koncepciók pereit tárgyaló *Show Trials and Lawsuits in Early-Medieval Bavaria* (Budapest, 2008) című kismonográfiájában, *A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul* (Budapest, 2008) című kötetében pedig a tudományos eredmények közlését ötvözte szerencsésen a jogi ismeretterjesztés feladatával.

Nótári habilitációs előadásában először áttekintést adott a *Lex Baiuvariorum* szakirodalmáról, különös tekintettel a datálás kapcsán megfogalmazódott szakirodalmi nézetekre, majd kifejtette saját, a törvény

keletkezési idejére és helyére vonatkozó álláspontját. Ezt követően tért rá a római jogi elem beépülésének lehetőségére a *Lex Baiuvariorum*ba, illetve annak legkorábbi rétegére, a *prologus*ba. Az alábbiakban az előadásban megfogalmazott főbb téziseket ismertetjük.

A *Lex Baiuvariorum* nem egységes kódexként keletkezett, egységes szerkezetét a 8. századi szerkesztő munkának köszönhetően nyerte el, amely nyelvileg is egységessé igyekezett formálni az eltérő korokból származó elemeket. Amikor tehát a *Lex Baiuvariorum* „késői”, vagyis 8. századi keletkezéséről beszélünk, akkor annak egységes, a mai formában ránk hagyományozott változatáról van szó. A több mint harminc középkori kéziratban fennmaradt, tehát a germán népjogok közül a *Lex Salica* és a *Lex Alamannorum* után leggazdagabb szöveghagyománnyal rendelkező *Lex Baiuvariorum* datálása a 18. századtól kezdve megosztotta a szakirodalmat. Johann Nepomuk Mederer 1793-as szövegkiadását követően Paul Roth már 1848-ban megkockáztatta a feltevést, hogy a *Lex Baiuvariorum* lépésenként alakult ki. A 19. század közepén jelent meg a Savigny-tanítvány, Johannes Merkel által a *Monumenta Germaniae Historica* számára készített első modern kritikai kiadás. Heinrich Brunner 1901-ben – a birodalmi gondolat kifejeződéséeként – a *Lex Baiuvariorum*ot egy 7. századi, elveszett, Meroving-kori királyi törvényből származtatva. Ernst von Schwind 1926-os *MGH-editió*ja kiváltképp Bruno Krusch részéről élénk ellenzést váltott ki. Krusch szerint a *Lex Baiuvariorum* 729-ben Martell Károly *edictum*aként jött létre. Konrad Beyerle 1926-os kiadásához írott előszavában a törvényt egy egyházi *auctor*ta vezette vissza, aki szerinte nem a bajor klérusból került ki, a szöveg maga azonban Niederalteich kolostorában keletkezett – ezzel megkérdőjelezve a törvény *Volksrecht*-jellegét. Franz Beyerle – Konrad Beyerle öccse – szerint a *Lex Baiuvariorum* jelentős része mint Meroving-kori királyi törvény már 614 előtt létrejött, s részint e nézethez csatlakozott Kurt Reindel is. Az utóbbi években Harald Siems munkái összegezték a kutatás több évszázados történetét, Isabella Fastrich-Sutty 2001-ben pedig a nyugati gót hatáshoz nyújtott értékes adalékokat. 2004-ben Peter Landau foglalta össze a törvény keletkezési koráról és helyéről alkotott nézeteit müncheni székhelyű előadásában.

Nótári a szöveg rétegei tekintetében elkülönít egy *antiquán*nak nevezett, Meroving-kori, valódi vulgárlatin réteget, másrészt egy specifikusan bajornak minősülő részt, vagyis egy *emendata*ként értékelt, Karoling-kori átdolgozást. A többé-kevésbé végleges szöveg és szerkezet tekintetében a 737 és 743 közötti keletkezési dátumot támasztja alá a *Lex Baiuvariorum*ban tetten érhető, a germán népjogokat jóval meghaladó mértékű egyházi hatás. A *prologus* ugyanakkor azt sugallja: létezett egy ős-*lex Baiuvariorum*, amelyről a maga módján pontos kodifikációtörténeti képet akar adni. Mindezek alapján Nótári szerint a végleges, ránk maradt *Lex Baiuvariorum* nem egyetlen törvényalkotói-kodifikátori teremőti aktus révén nyerte el formáját, a 8.

század első harmadában elsősorban a meglévő joganyag aktualizálása, nyelvi-tartalmi egységesítésére került sor. A törvény – illetve a végső változat – keletkezési helye tekintetében Nótári filológusi szemmel vizsgálta a kompilátorok által felhasznált forrásokat, a szövegben kimutatható reminiscenciákat. Kiemelendők ezek közül a nyugati gót *Codex Euricianus*, a galliai kánonjogi gyűjtemény, az ún. *Epitome Hispana*, valamint a *Lex Romana Visigothorum* egy, a *Codex Theodosianusszal* átfedésben levő szöveghelye. Mindez – a közvetlen, szövegszerű hatás csekély volta ellenére – jelzi, hogy a 8. században Bajorországban már ekkor jelentkezett valamiféle érdeklődés a római jogi hagyomány iránt. A korabeli szellemi központok helyzetét elemezve Nótári a *Lex Baiuvariorum* kompilátorainak a hercegi székhelyen, Regensburgban található Szent Emmeram-kolostor szerzeteseit vélelmezi, illetve a 737 és 743 közötti végleges szerkesztési dátum mellett szóló érvként kiemeli a *Lex Baiuvariorum*ban tetten érhető, a germán népjogokat jóval meghaladó mértékű egyházi hatást.

A római jogi hatás szemszögéből vizsgált *prologus*t Nótári három nagy részre tagolja: a bevezető „antikvárius” részre, amely a mózesi törvényektől Theodosiusig tart, egy „jogelméleti” okfejtésre és a törvény megalkotásának „aktuális” történeti részére. A római jogi elem mindegyikben kimutatható, akár közvetlenül, akár közvetve, egyfelől az antikvitást lezáró Isidorus Hispalensistől származó átvételek, akár a száli frank törvényekhez köthető reminiscenciák révén. A *prologus* első része, nevezetesen a mózesi „törvényadástól” egészen a *codex Theodosianus* megalkotásáig szóló passzusig nem más, mint Isidorus Hispalensis *Etymologiae* című művéből való szinte szó szerinti átvétel. Szintén az isidorusi mű képezi a *Lex Baiuvariorum* „jogelméleti” fejtegetéseinek alapját, amelyből utóbb Szt. István I. *decretum*a is merített. Itt a *lex* és a *consuetudo*, valamint a *mos* fogalma kapcsán olvashatók a korabeli „jogbölcselet” megismerése szemszögéből fontos elemek.

A *prologus* harmadik része – amely a *Lex Baiuvariorum*nak az egyéb *Volksrecht*ekkel fennálló kapcsolata miatt érdemel beható vizsgálatot – tartalmaz egy igen konkrét, a *Lex Baiuvariorum* megalkotásának állítólagos történelmi folyamatát elbeszélő leírást. Ennek alapján a törvényalkotói, illetve kodifikátori aktusra a következőképpen került sor. I. Theuderich frank király chalons-i tartózkodása idején, Chlodwig 511-ben bekövetkezett halála után, a törvényekben jártas férfiakból álló bizottságot állított fel, hogy a hatalma alá tartozó frankok, alamannok és bajorok jogát az egyes népek szokásjogának megfelelően feljegyezzék, és ennek során a pogány elemeket eltávolítva azokat keresztényekkel cseréljék fel. Ezt Childebert és Chlothar által a 7. század első felében végrehajtott törvényi javítások követték, utóbb pedig a Dagobert által bevont négy tanácsadó, Claudius, Chadoinus, Magnus és Agilulfus segítségével végrehajtott reform és a hatályosnak minősülő joganyag írásos kihirdetésére került sor.

Nótári a *prologus*ban foglaltak igazságtartalma tekintetében sorra veszi a szakirodalmi nézeteket, s a hiperkirtika álláspontját elutasítva, a szöveg iránt érvényesítendő jóhiszemű értékelés mellett foglal állást. Megállapítja, hogy a *prologus* bizonyos részei nagy valószínűséggel történeti tényekre utalnak, hiszen mind II. Childebert (570/5–595), mind II. Chlothar (584–629) idejének törvényalkotása dokumentált, az előbbihez kapcsolható az 596 táján keletkezett *directio*, az utóbbihoz az 584/628-as *praeceptio* és a 614-es *edictum*, valamint szintén II. Chlothar alatt keletkezett a *Lex Alamannorum* egy ránc maradt ősi változata, I. Dagobert idején, 633 táján pedig a tartalmilag jórészt a száli frank törvényen alapuló *Lex Ribuaria*. Rámutat, hogy a szakirodalom a *prologust* nagyrészt azért nem minősíti eredetinek, mert a törvény ősi voltának és a frank uralkodó tekintélyének hangsúlyozásával megalkotói állítólag csupán a *lex* jogerejét, jogforrási folytonosságát kívánták növelni. Mindehhez azonban – hangsúlyozza – azt kellene feltételeznünk, hogy az egész *Lex Baiuvariorum* egyetlen törvényhozói aktsal keletkezett, ami azonban távolról sem bizonyítható hitelt érdemlően. A Dagobert-féle bizottság kapcsán Nótári kiemelte, hogy mind a négy férfi a „*vir illuster*” titulust viseli, amely a római jog hivatali hierarchiájából ered. E tény arra enged következtetni, hogy a Dagobert által adott „kodifikációs” megbízás a római közigazgatási hagyományra támaszkodik, az uralkodóhoz fűződő szoros kapcsolatuk a *Lex Baiuvariorum* megalkotására adott felhatalmazás mellett a Fredegarius *Krónikájában* említett egyéb funkciók alapján válik világossá.

Nótári okfejtését akként összegzi, hogy a frank, bajor, langobárd és nyugati gót jogok egymás közötti kapcsolatai miatt számos kutató helyezkedett azon, meglehetősen sematikus álláspontra, hogy e törvények egy közös eredőre mennek vissza. Minthogy azonban e közös őstre vonatkozóan mindmáig csak hipotéziseket

sikerült felállítani, feltételezi, hogy a közös kiindulópontot sokkal inkább az uralkodói megbízás alapján eljáró *refrendariusok* közös, az egykori Római Birodalom területén átívelő római jogi műveltsége teremtette meg, s nem is annyira ez integrálódott a frank hatalom alá, hanem sokkal inkább a frank uralmat integrálta a római gondolkodásba.

A negyven perces, magyar nyelvű előadást húsz perces idegen nyelvű összefoglalás követte, amely rendhagyó módon két nyelven hangzott el: német nyelven (*Römischrechtliche Elemente in der lex Baiuvariorum*), de latin nyelvű összeggzéssel, bizonyítva, hogy a *habilitandus* nemcsak élő, hanem „holt” nyelven is – amelyen szintén rendszeresen publikál – előadóképes. Az előadások mind magyar, mind idegen nyelven jól felépítettek, követhetőek, élvezetesek és elegánsak, valamint – Nótári Tamástól megszokott módon – egyéni hangvételűek és retorikailag hatásosak voltak. A római jogász-jogtörténész szakma – szintén a Nótári esetében megszokott módon – részben jelenlétével, részben tüntető távolmaradásával fejezte ki elismerését az előadó iránt.

A Szakmai Bíráló Bizottság véleménye a tudományos előadásról a következőképpen hangzott: „Az előadás saját kutatásokon alapuló, a források és a szakirodalom alapos ismeretét tükröző ismertetést adott a *lex Baiuvariorum* római jogi elemei mellett a szöveg kultúrtörténeti kontextusáról is. Az előadás meggyőzően bizonyítja, hogy a jelölt rendelkezik a magas szintű egyetemi oktatáshoz szükséges tudományos alapokkal. A jelölt idegen nyelvű (latin és német nyelvű) összefoglalója szintén magas színvonalú volt. A fentiek alapján az SzBB egyhangúlag javasolja a jelölt részére a *habilitált doktori cím odaítélését*.” Nótári Tamás részére a Dr. habil. cím odaítélésére az Egyetemi Habilitációs Bizottság 2009. április 21-én kelt, szintén egyhangú határozata alapján került sor.

Gulyás Ábel

A XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK) Állam- és Jogtudományi Szekciójának üléseit 2009. április 6–8-án tartották. A háromnapos, a konferencia-előadásokon túl gazdag kulturális programot is kínáló rendezvénynek ezúttal az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara volt a házigazdája.

Harminchárom szekcióban több száz dolgozat versengett egymással, ezért egyes tagozatokban, így a jogtörténettel foglalkozó kutatóknál is több tagozat-csoport kialakítására volt szükség a jelentkezők nagy száma miatt.

Magyar állam- és jogtörténetből két, egyenként tizenegy pályamunkát tartalmazó tagozaton mérték össze tudásukat az egyetemi hallgatók. A dolgozatok szakmai színvonala eltérő volt ugyan, de mindegyik szerző igyekezett minél lebilincselőbb előadással meg-

Beszámoló a XXIX. OTDK Jogi Szekciójának munkájáról

nyerni magának a neves egyetemi oktatókból álló bíráló bizottságot. Az első tagozaton a Máthé Gábor, Szabó Béla, Szabó István összetételű zsűri hat dolgozatot részesített elismerésben. Az első és a második helyezést a Szegedi Tudományegyetem hallgatói kapták; az első helyezett Auer Ádám rendkívül lendületes előadásában

a képviselők mentelmi jogának dualizmus kori szabályozását mutatta be, míg Némédi Márk már-már jogbölcseleti mélységekbe nyúló fejtegetéseiben a Csemege-kódex, az azt megelőző szokásjog és az erkölcs viszonyát ismertette. Harmadik helyezést ért el Kormos Eszter (Pécsi Tudományegyetem), aki az Árpád-kori női jogokról és külön jogokról tartott frappáns beszámolót. A helyezésben nem részesült hallgatók között több különdíj is gazdára talált: a tagozat első előadójaként meglehetősen megilletődötten megszólaló, a Pázmány Péter Tudományegyetemről érkezett Ablonczy Zsuzsanna (A laikusbíráskodás problémáinak bemutatása a magyarországi esküdtzéki rendszer történetén keresztül), a Károli Gáspár Református Egyetemet képviselő Milis Anita (A cselekvőképesség fogalma és megjelenése a XIX. századi kodifikációban és a polgári törvénykönyv tervezeteiben) és az ELTE ÁJK színeiben induló Szakács Bence (Gondolatok Erdélyország XVII. századi államiságáról Bocskai István politikai végrendeletének tükrében) vehették át a felajánlott elismeréseket.

Kedvező bírálatot kapott továbbá Kocsis Tibor Krisztián (Széchenyi István Tudományegyetem) dolgozata is, amely a jogtörténet számára eddig meglehetősen ismeretlen területtel, a csendőrség szervezésével foglalkozott, és hasonlóképpen új, forráskutatáson alapuló adatokkal szolgált Tamási Anna Éva (Szegedi Tudományegyetem) is, aki a veszprémi szentszék törvénykezési gyakorlatát mutatta be.

A jogtörténészek második tagozatában a Rácz Lajos, Szigeti Magdolna, Mázi András alkotta bíráló bizottság is több dolgozatot díjazott. Az első helyezést itt is a Szegedi Tudományegyetem egyik hallgatója érdemelte ki: Nacsá Mónikának a gazdasági lehetetlenségről szóló dolgozata végzett az élen. Második lett Birkás Norbert, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemről, ő pályamunkájában a két világháború közötti délvidéki magyarság helyzetét elemezte. A győri Széchenyi István

Egyetemet képviselő Farkas Ádám a magyar katonai büntetőtörvénykönyv megalkotását bemutató dolgozatával harmadik helyezést ért el, míg a szintén győri, a végrendeletek történetét feldolgozó Hatos Hajnalka és a pécsi Kiss Ildikó különdíjban részesült.

Bár a szervezők nem jogtörténelmi tagozatba osztották be, magyar jogtörténelmi tárgyú előadásával első helyezést ért el a Telekommunikáció és Médiajogi Tagozatban Klein Tamás (Az elektronikus sajtó szabályozásának kezdetei Magyarországon), az ELTE ÁJK hallgatója. (Szintén jogtörténelmi jellegű dolgozattal indult a győri egyetem színeiben Fáskerty Éva Katalin, ám *A Balasagymartati Fegyver és Börtön építésének jogtörténete* című dolgozatát a szervezők inkább a Kriminológia és Büntetés-végrehajtási Jog Tagozatba sorolták.)

A római jogászok és az egyetemes jogtörténészek közös tagozatban mérték össze tudásukat a Balogh Elemér, Földi András és Balogh Judit összetételű zsűri előtt. A tagozatban pécsi siker született: az első és a második díjat is pécsi hallgatók vehették át. Az első helyezett Nagy Noémi az önvádra kötelezés tilalmának amerikai gyakorlatát ismertette, Kovács Melinda pedig a Societas argentariorumról tartott élvezetes előadást. A harmadik helyezést a Debreceni Egyetem színeiben induló Bartha Csongor érte el *A „genfi sóhivatal”, avagy a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelme* című dolgozatával. Különdíjat a Corvinus Egyetemet képviselő Mikó Klára (*Nyugat-Berlin státusa 1945–1989*) és a Károli Gáspár Református Egyetemről érkezett Bálinger Péter vehetett át.

Összességében jó hangulatú konferenciát tudhatunk magunk mögött, ahol a legifjabb jogtörténész-generáció is bemutatkozhatott a közönségnek és a neves kollegáknak. Reméljük, hogy a két év múlva a 30. születésnapját ünneplő OTDK-n is lehetőség lesz hasonló szakmai és tudományos összejövetelre.

K. B.

Szemere Bertalan, a republikánus miniszterelnök – Hermann Róbert előadása

Az előadó bevezetésképpen a republikánizmus mint ideológia állapotát vázolta fel a tárgyalta időszakban. Felhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy az eszmrendszer elsősorban mint erkölcsi értékrend jelentkezett a kor reprezentánsainak – többek között Petőfi Sándornak – a gondolkodásában. Annak okául pedig, hogy mint egységes politikai eszmearamlat nem vert gyökeret a 19. század közepének Magyarországon, a republikánizmus rossz hírét jelölte meg, amely az 1792 utáni francia *republika*val kapcsolatos általános tapasztalatokon nyugodott. Ahhoz ugyanis, hogy az uralmon lévő politizáló réteg megszerezhesse és megőrizhesse pozícióit, magáévá kellett tennie a monarchista szemléletet, így nem csodálkozhatunk azon, ha a társadalmi szereket tekintve Európa nyugati fertályához képest kiváltképpen elmaradott Magyarországon idegenkedtek

A Politikatörténelmi Intézetben, 2009. február 3-án tartotta meg Hermann Róbert *Szemere Bertalan, a republikánus miniszterelnök* című előadását.

a republikanizmus eszméjének a politikai gondolkodással való mindennemű kölcsönhatásától.

Az előadó annak illusztrálására, hogy a republikanizmus még az 1848-as események közepette is mennyire korlátozottan tudott gyökeret verni, kifejtette, hogy már a Habsburgok első, március végén tapasztalható restaurálási kísérletei során jelentősen háttérbe szorultak az eme ideológia mentén politizálók. Később pedig – bár formálisan nem tiltották – már a Habsburgokkal való kapcsolat felbontására tett kísérlet is republikánus izgatásnak minősült, így csak kevesen tartottak ki e gondolatok vállalása mellett. Ezen kevesek egyikeként Hermann Róbert itt is Petőfit említette példaként.

A republikanizmus „küzdelmét” a Magyarországon való meghonosodásért az előadó a Kossuth Lajos és Szemere Bertalan közötti ellentétek felvázolásával igyekezett bemutatni.

Kossuth az olasz „oktrojált” alkotmányig a monarchia keretei között gondolkodott. Az első független felelős magyar kormány pénzügyminiszterének és a republikanizmust nagy számban elutasítóknak az álláspontja azzal is magyarázható, hogy az eszme – fentebb taglalt, a magyar hatalmi elit számára rossz emlékeket felidéző vonásain (Franciaország) kívül – elszigetelt jelenség volt Kelet-Európában. Ahol viszont a republikanizmus gondolkörre megvetette a lábát, az vagy elérhetetlen messzeségben volt (Amerikai Egyesült Államok), vagy éppenséggel nélkülözte az önálló államiság elismerését (Római Köztársaság) – ez az 1848/49-es szabadságharc alapvető célkitűzéseit figyelembe véve komoly akadályt képezte a republikánus ideológiák terjedésének. Az előadó külön megemlítette, hogy a honvéd seregek nagy része is elkötelezett monarchista szemlélettel vetette magát a harcokba, tehát ez is kulcstényező volt abban, hogy az új gondolatok beszívárognak a politika legfelső rétegeibe. Az, hogy Kossuth végül mégis a republikanizmus zászlaja alá sorakozott fel, nagyban köszönhető Jellačić akcióinak, annak, hogy a királyt nem sikerült Budára kényszeríteni, továbbá betudható annak, hogy miután Ferenc József nem volt hajlandó letenni az áprilisi törvényekre, elkoptak a monarchista szimbólumok és formulák a császárral való közjogi megnyilvánulásokból.

Szemere teljesen másként viszonyult a republikanizmus kérdéséhez, mint Kossuth. Ezen a ponton Hermann Róbert kiemelte, hogy a szabadságharc másik miniszterelnökének ideája az ókori görög és római állam-

alakulatban öltött testet, s az ezen eszmék iránti fogékonyságát tovább erősíthették külföldi – így a Franciaországban, Németországban, Svájcban tett – utazásai. Nyilvánosan első ízben az 1847. március 13–14-én tartott ellenzéki gyűlés alkalmával tett hitet a republikanizmus mellett. Az előadó hozzátette: Kemény Zsigmond levelezéseiben nem találta ennek nyomát, pedig ez a „színvallás” olyan horderejű megnyilatkozás volt, amelyről nehezen hihető, hogy elkerülte Kemény figyelmét. Noha belügyminiszterként még nem, de 1848 szeptemberében Kossuth már olyan utalásokat tett, amelyekből kiolvasható republikánus elkötelezettsége, míg az ugyanazon év telén folytatott levelezései (többek között Kemény Zsigmonddal) már egyértelművé teszik, hogy politikai felfogásának központi elemeit ezen ideológia alaptételei fogják át.

Hermann Róbert hangot adott azon elképzelésének is, amely szerint a republikanizmus megmentésére tett egyik kísérlet volt, amikor a szabadságharc folyamán a vezető politikusi réteg az orosz cári család hercegi sarjának ajánlotta fel a Szent Koronát, és ígérte meg a függetlenségi nyilatkozat visszavonását az áprilisi törvények megtartása fejében.

Az előadó ezt követően a republikánus miniszterelnököknek a szabadságharc utáni életútjára és politikai tevékenységére tért át. A korábbi kormányfő 1860–1861 tájékán, feladva korábbi nézeteinek hangsúlyos részét, leginkább az alkotmányos monarchia államberendezkedésével kezdett szimpatizálni. A Kossuthal az emigrációban különösen kiéleződő ellentéte – a világnézeti és az ideális államformáról vallott nézeteik különbözőségén túl – elsősorban abból fakadt, hogy a volt kormányzó magának vindikálta a vezéri szerepet a száműzetés éveiben is, s ez kevésbé nyerte el Szemere tetszését – kiváltképp azt követően, hogy Kossuth „nevében” is lemondott 1849 őszén, és Teleki Mihály nem hozta nyilvánosságra tiltakozó nyilatkozatát. Ezután hiába érvelt Szemere azzal, hogy Kossuth eljátszotta minden hitelét, a világ Kossuthot ismerte és ismerte el, amit ékesen bizonyítanak az Angliában (1850) és az Egyesült Államokban tett nagysikerű körútjai.

Az előadás zárásaként Hermann Róbert sajnálatát fejezte ki azért, hogy Szemere további politikai rezdülései és élete nem követhetők nyomon, tekintettel arra, hogy naplója megsemmisült, s így további tervei, gondolatai sem rekonstruálhatók, csakúgy, mint a republikanizmushoz való későbbi viszonya.

Szakács Bence

Van-e a büntetőjognak neme?

Tudományos konferencia Oldenburgban

Az Oldenburgi Egyetem adott otthont 2009. június 12–13-án az Interdiszciplináris Tudományos Kriminológiai Társaság Gender Tagozata (Sektion Genderperspektiven der Gesellschaft für interdisziplinäre wissenschaftliche Kriminologie e.V.), az Oldenburgi Egyetem Interdiszciplináris Nő- és Társadalmi Nem Kutatási Centruma (Zentrum für interdisziplinäre Frauen- und Geschlechterforschung der Universität Oldenburg) és a Brémai Egyetem Gender Studies Centruma (Zentrum für Gender Studies der Universität Bremen) által szervezett tudományos tanácskozásnak, amelyet Dr. Christine Künzle és Prof. Dr. Gaby Temme vezetett.

A konferencia a büntetőjog és a nők viszonyát kísérte meg tisztázni, azon a kérdésfeltevésen keresztül, hogy van-e befolyása a nemnek a büntetőjogi tényállásokra és azok alkalmazására. Természetesen elsősorban azoknak a bűncselekményeknek a történeti és hatályos jogi vizsgálata állt a középpontban, amelyeknek tipikusan nők az áldozatai vagy az elkövetői: a nemi erkölcs elleni bűncselekmények, a magzatelhajtás és a gyermek-

ölés. A konferenciára több országból, így Hollandiából, az Amerikai Egyesült Államokból, Kanadából, Lengyelországból és Magyarországról érkeztek kutatók, a jogtudományon kívül a politológia, a szociológia, a történettudomány és az irodalomtudomány területéről is. A több egymást követő szekcióban a kora újkortól a hatályos jogig tekintették át a nők szempontjából specifikus tényállásokat, így a szexuális bűncselekmények törvényi tényállásának változását és annak érvényesülését

Carl von Ossietzky Universität, Oldenburg

a jogalkalmazásban. Magyarországot a konferencián Dr. Bató Szilvia képviselte, aki az illegális magzatelhajtással és gyermeköléssel kapcsolatos történeti kriminológiai kutatásainak eredményeit mutatta be.

Frey Dóra

Német–magyar büntetőjog-történeti szeminárium Rothenburg ob der Tauberben

Kilencedik alkalommal rendezték meg 2009. július 9–12. között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és a jénai Friedrich Schiller Universität hagyományos – évente felváltva Németországban, illetve Magyarországon zajló – közös büntetőjog-történeti szemináriumát. Ebben az évben Rothenburg ob der Tauber volt a helyszín, az ottani Középkori Büntetőjog-történeti Múzeum (Mittelalterliches Kriminalmuseum) biztosította a helyszínt és támogatta a rendezvényt.

A Mezey Barna és Günther Jerouschek professzorok vezetésével zajló szemináriumon minden évben hallgatók és doktoranduszok tartanak rövid előadásokat német nyelven, amelyeket vita követ. A szeminárium té-

mája idén az ártatlanság vélelme és az eredményes bűnüldözés közötti feszültség és annak történelmi perspektívája volt (*Strafrechtliche Konfliktregelung zwischen effizienter Strafverfolgung und dem Verbot der Verfolgung Unschuldiger*).

A szeminárium megnyitását követően az ünnepi előadást Dr. Markus Hirte ügyvéd tartotta *Vom Einbruch des Schuldgedankens in das Strafrecht des frühen Mittelalters* (A bűnösség kérdésének megjelenése a kora középkori büntetőjogban) címmel, majd a következő két nap során került sor a hallgatók és a doktoranduszok előadásaira. Összesen 18 rövid előadást hallgathattunk meg, amelyek átfogták a büntetőjog történetének teljes spektrumát, a kora középkortól napjainkig; hallgathattunk az isten békéje mozgalomról, az állami büntetőhatalom kialakulásáról, a Constitutio Criminalis Carolina bizonyítási rendszeréről, számos politikai peréről, a visszaeső és megrögzött bűntettesek kezeléséről. Különösen érdekes vitákra adtak lehetőséget a rendszerváltásokat követő igazságszolgáltatási problémák elméleti hátteréről és gyakorlati megvalósulásáról, valamint a népbíróságokról, illetve a berlini falnál elkövetett emberölésekről szóló előadások. A rendezvény végén hatályos jogi problémákról is hallgathattunk referátumokat, így a terrorizmus elleni intézkedések és az

alapjogok kapcsolatáról, a nemzetközi büntetőbíráskodásról és az elektronikus házkutatásról.

A résztvevők az előadásokon kívül megismerkedhettek Rothenburg ob der Tauber városával, és részt vettek egy tárlatvezetésen a Középkori Büntetőjog-történeti Múzeumban.

A rendezvény hosszú évek óta sikeres, igen népszerű mind a német, mind a magyar hallgatók körében, szá-

mos résztvevő többször is tartott már előadást. A szakmai tapasztalatszerzésen kívül a magyar diákok számára a szeminárium remek lehetőség a német nyelv és a jogi szaknyelv gyakorlására. A hosszú évek óta sikeres rendezvény jövőre sem marad el, a tizedik, jubileumi szemináriumnak 2010 júliusában Budapest ad otthont.

F. D.

• **2008. június 19-én**, a hajdani kecskeméti Jogakadémia épületében a Kecskeméti Református Egyházközség emléktáblát állított az intézmény egykori diákja, Dél-Alföld közbiztonságának megteremtője, gróf Ráday Gedeon királyi biztos születésének 180. évfordulója alkalmából. Az ünnepséget Dr. Szabó István, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke nyitotta meg, majd Dr. Nánási László, Bács-Kiskun megyei főügyész avatta fel az emléktáblát. Ezt követően Ráday életútját és királyi biztosi működését Dr. Csapó Csaba, az ELTE BTK adjunktusa ismertette előadásában. (Dr. Nánási László közlése)

• **2009. július 3-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében rendezték meg a szokásos könyvbemutatót. Vékás Lajos: *Parerga. Dolgozatok az új polgári törvénykönyv tervezetéhez* című könyvét Földi András egyetemi tanár, Malcolm N. Shaw: *Nemzetközi jog* című könyvének Nagy Boldizsár által szerkesztett magyar kiadását Kovács Péter egyetemi tanár, alkotmánybíró. Kiss Daisy: *A polgári per titkai – a különleges perek – per vagy nem per?* című kötetét Rónay Zoltán, az ELTE főtitkára, Zsidai Ágnes: *Tiszta jogszociológia* című könyvét Paczolay Péter egyetemi tanár, az Alkotmánybíróság elnöke, a Dezső Márta-Pozsár-Szentmiklósy Zoltán szerkesztette *Alkotmányjogi alapok* című tankönyvet Sári János professor emeritus, a Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra által szerkesztett, *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet* című tanulmánykötetet Máthé Gábor egyetemi tanár. Gárdos Péter: *Az engedményezés* című monográfiáját Vékás Lajos egyetemi tanár mutatta be.

• **2009 július elején** az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Állam- és Jogi Történet Tanszékének vendége volt Eric Gojoss professzor, a francia Poitiers-i Egyetem (Université de Poitiers, Faculté de Droit et des Sciences Sociales) volt dékánja. A megbeszélések során szó volt a két egyetem közötti együttműködésről is (publikációk egymás folyóirataiban, vendégoktató fogadása Poitiers-ben, közös konferencia rendezése).

• **A 2009 júliusában** módosított osztrák egyetemi törvény átalakította a jogi felsőoktatás rendszerét. A

HÍREK

vizsgáikat eredményesen letett joghallgatók „bachelor of law” titulust kapnak, a korábbi „magister iuris” cím helyett. Ez azonban nem jelenti az ún. Bologna-moddal elfogadását, többek között azért nem, mert a kötelező stúdium ideje továbbra is négy, s nem pedig három év. Így nem kerül sor a tárgyak átstrukturálására, óraszámuk csökkentésére, jól bevált, színvonalas tankönyvek terjedelmének redukálására. Valójában a joggal sokat vitatott „Bologna-modell” elvetéséről van szó. További egy tanév (ötödik év) eredményes elvégzése után lehet megszerezni a „master of law” címet. Ily módon a teljes értékű jogi diploma megszerzéséhez tíz szemeszter tanulmányi időre van szükség – hasonlóan a magyarországi jogászképzéshez. (Dr. Hamza Gábor közlése)

• **2009. szeptember 9-én**, a Parlament Vadásztermében tartotta meg a Magyar Közlöny- és Lapkiadó a Dr. Gecsényi Lajos, Dr. Máthé Gábor és Dr. Baráth Magdolna szerkesztésében megjelent *Sub Clausula 1989. Dokumentumok a politikai rendszerváltozás történetéhez* című könyv díszbemutatóját.

• **2009. szeptember 10-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszékének Szladits szemináriumában került sor Dr. Bónis Péter *A nyugat-európai kódexek hatása a magyar polgári jogi kodifikációra fedezet- és szerződésbiztosítéki jogunkban* című doktori (PhD-) értekezésének kutatóhelyi vitájára.

• **2009. szeptember 11-én**, Pécsen, a Rácz Aladár Közösségi Házban, a Magyar Országos Levéltár főszervezésében, az Emberháza Alapítvány, az Erdős Kamill Cigánymúzeum, a Cigány Kulturális és Köz-művelődési Egyesület rendezésében – 2003 óta immár nyolcadik alkalommal, egyben a XVIII. Cigány Kulturális Napok nyitóeseményeként –, *Vándorút – cigánysors a Kárpát-medencében* címmel tartották meg a romák múltjával és jelenével foglalkozó tudományos konferenciát. Az évek során az előadók – köztük neves külföldi szakemberek: egyetemi

oktatók, levéltárosok, muzeológusok, szociológusok stb. – igyekeztek feltárni a hazai cigányság történetét: nem a cigányságról vitázva, hanem velük karöltve, cigány szervezetekkel, cigány emberekkel együttműködve. Az eddigi konferenciák alapján két tanulmánykötet is készült (*Cigánysors I.; Cigánysors II.*); mindkét kötet része lett a romológia egyetemi oktatásának. A 2009. évi konferencián előadást tartott Nagy Pál gyűjteményvezető (*Cigány Néprajzi és Történeti Gyűjtemény, SZIE GTK, Gödöllő – A cigányok eredetének és Kárpát-medencei megjelenésének fő kérdései*), Zsúpos Zoltán levéltáros (*Magyar Országos Levéltár – A debreceni „cigány Corpus Iuris” a 18. században*), Perger Gyula igazgató (*Xantus János Megyei Múzeum, Győr – Adatok a cigánygyermek nevelőszülőkhöz adásához a 18. században*), Székely Zoltán főmuzeológus (*Xantus János Megyei Múzeum, Győr – A cigányok változó képe a 19. századi magyar képzőművészetben*), Katona Csaba levéltáros (*Magyar Országos Levéltár – Cigányzenészek külföldön a 19. században – avagy a magyar kultúra „nagykövetei”*), Csurgai Horváth József igazgató (*Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára – Néhány gondolat a Cigánysors II. című kötetéről – könyvbemutató*); Tordai Rita főiskolai hallgató (*Szolnoki Főiskola – Rigó János és Chimay hercegné: egy cigányprímás és egy amerikai milliomos lányának szerelme*), Bana József igazgató (*Győr Megyei Jogú Város Levéltára – Cigányok a kihágási iratokban a 20. század első felében*), Csóti Csaba levéltáros (*Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár – „A cigányügy rendezése emberséges szigorral” – vagy a nélkül. Cigányügyi „öletbörze” a 20. század első évtizedeiben*), Mészáros Ádám igazgató (*Dráva Múzeum, Barcs – A barcsi beások életmódjának és kapcsolatrendszerének változásai*), Rácz Attila főosztályvezető-helyettes (*Budapest Főváros Levéltára – Marosán György: „Miért nem tudjuk kiverni a cigányokat a Köztársaság térről?” A cigány állampolgárok megítélése a Budapesti Pártbizottság szemszögéből*), Békési András PhD-hallgató, romológus (*Pécs, PTE Romológia tanszék – Pécsi cigánysorsok a politikai erővonalak sodrában, 1964–1968*), Frankovits György ny. oktató (*Pécsi Tudományegyetem – Om da mare, divori, óriások – roma, szláv és magyar párhuzamok*), Tegzes Ferenc ny. főlevéltáros (*Baranya Megyei levéltár – A roma zászló*).

- **2009. szeptember 15-én**, a Közlöny Könyvesházban Dr. Finszter Géza mutatta be Dr. Holé Katalin *Euro-pol és jogállam – Biztonságunk ára* című könyvét.
- **2009. szeptember 17-én**, a Pécsi Tudományegyetem Halasy-Nagy József Auditóriumában került sor Dr. Mázi András: *A kötelesrész megjelenése a magyar magánjog rendszerében – Tekintettel a nagy európai jogrendszerek megoldásaira* című PhD-értekezésének nyilvános vitájára. A témavezető: Dr. Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár volt.

- **2009. szeptember 18-án**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Aulájában M. Kiss Sándor történész mutatta be a Gyarmati György, Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf szerkesztésében készült, *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. I. A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946* című könyvet. Ugyanezen alkalommal Cseh Gergő Bendegúz bemutatta a Történeti Levéltár új archonológiai adatbázisát.
- **2009. szeptember 29-én**, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Pázmány-termében Prof. Dr. Gerald Kohl, a Bécsi Egyetem Jog- és Alkotmánytörténeti Intézetének professzora tartott előadást *Beiträge der Rechtsgeschichte zum Liegenschaftseigentum der Gegenwart – Materielle Gebäudeteilung, Agrarge-meinschaften und Grundbuch (Jogtörténeti adalékok a jelen ingatlanjogához – épületek megosztása, mezőgazdasági társaságok és telekkönyv)* címmel.
- **2009. október 1-jén**, az ELTE BTK D épület Alagsori Tanácstermében rendezte meg az ELTE BTK Történeti Intézet Pártkutató Műhelye és az MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport *A pártok és a rendszerváltás 1988–1990* című konferenciát. Előadást tartott Bihari Mihály (*A rendszerváltás feltételei, szakaszai és tartalma*), Ripp Zoltán (*Modellváltókból rendszerváltók: az MSZMP útja a demokráciába*), Tóth Csaba (*Liberális rendszerváltók és örökségük [SZDSZ]*), Hegedűs István (*Radikalizmus és önmérséklet: a Fidesz és a rendszerváltás*), Szécsi Árpád (*Az MDF jelentősége a rendszerváltás folyamatában*), Réfi Attila (*Reformkörü mozgalom Bács-Kiskun megyében*), Andreas Schmidt-Schweizer – Vida István (*Egy történelmi párt [FKGP] szerepe a rendszerváltásban – mai szemmel*), Szabó Róbert (*Egy keresztény párt [KDNP] a rendszerváltás éveiben, 1989–1990*).
- **2009. október 2-án**, az MTA Jogtudományi Intézet Konferenciatermében rendezték meg a *Statehood and Symbolism in Central Europe after 1989* című – angol munkanyelvű – nemzetközi konferenciát, amelyet a Jogtudományi Intézet a Nyugat-Csehországi Egyetem Jogtudományi Karával (Pilsen), a Rzeszóvi Egyetem Jogtudományi Fakultásával és a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetével kooperálva szervezett meg. Vörös Imre megnyitó szavai után Sabina Grabowska (Rzeszów – *The Flag and Anthem of the Polish Republic after 1989 in a Historic Prospect*), Radosław Grabowski (Rzeszów – *Evolution of State Emblem of the Polish Republic in Result of Structural Transformation*), Peter Kukliš – Lucia Kurilovská – Viliam Janáč (Szlovák Tudományos Akadémia, Bratislava – *Regulation of National Emblems in the Slovak Republic*), Vilém Knoll (Nyugat-Csehországi Egyetem, Pilsen – *Evolution of Legal Regulation of State Symbols*),

- Rácz Lajos (ELTE, Budapest – The Evolution of the Symbols of the State Supreme Power in Hungary: The Coat of Arms, the National Flag and the National Colours), Halász Iván – Schweitzer Gábor (MTA Jogtudományi Intézet – The Regulation of National Symbols in the Hungarian Constitutional System after 1989), Michal Šejvl (Nyugat-Csehországi Egyetem, Pilsen – End of State Symbols?), Mészáros Andor (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba – National and State Symbols in the Slovenian Legal System), Tóth Mihály (Koretsky Állam- és Jogtudományi Intézet, Kijev – State and National Symbols in the Ukraine).
- **2009. október 10–11-én**, a budapesti Kossuth Klubban rendezték meg a Történelemtanárok (19.) Országos Konferenciáját, amelynek címe: *Rendszerváltás – civil szemmel*. Kónya Imre megnyitója után a Duna-mozgalomról Lovas Pál, Budapest XII. kerület Hegyvidék Önkormányzatának alpolgármestere (Civil kurázsi) és Csillag Ádám filmrendező, a *Dunasaurusz* c. film alkotója (Mi az igazság?), a Történelmi Igazságtétel Bizottságról Ungváry Rudolf író ('56 félreértése) és Kozák Gyula szociológus ('56 újra színre lép), a TIB alapító tagjai, a pártállam belső helyzetéről Berecz János ny. történész, politikus (Merre tovább?) és Ripp Zoltán történész (Az MSZMP és a többpártrendszer), a Szabad Európa Rádióról Kasza László újságíró, 1989-ig a SZER igazgatóhelyettese (A Szabad Európa a rendszerváltás idején) és Révész Béla, a Szegedi Tudományegyetem oktatója (Újabb dokumentumok nyomán), a nemzetközi vonatkozásokról Tischler János történész (Lengyelország felől nézve) tartott előadást.
 - **2009. október 14-én**, az MTA Székházának Felolvasó Termében, az Erdélyi Múzeum-Egyesület fennállásának 150 éves évfordulóján ünnepi ülést rendezett a Magyar Történelmi Társulat, az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya, az MTA Könyvtára és az MTA Határon túli Magyarok Titkársága. Előadást tartott Pálkás József, az MTA elnöke (A Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum-Egyesület), Egyed Ákos (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulása és életrajza), R. Várkonyi Ágnes (Viták az Erdélyi Múzeum-Egyesületről a magyar tudományosságban), Orosz István (A Magyar Történelmi Társulat és az Erdélyi Múzeum-Egyesület). Ugyanezen alkalomból az MTA Könyvtárának Vasarely-termében Egyed Ákos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke nyitotta meg a százötven éves Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteletére rendezett kiállítást.
 - **2009. október 15-én**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának Aulájában Szakály Sándor egyetemi tanár mutatta be Kovács Zoltán András: *A Szálasi-kormány Belügyminisztériuma* című monográfiáját.
 - **2009. október 15-én**, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának II. János Pál pápa termében Dr. Zlinszky János és Dr. Révész T. Mihály mutatta be Dr. Koltay András *A szólás-szabadság alapvonalai* című könyvét, amely a Századvég Kiadó gondozásában jelent meg.
 - **2009. október 16-án**, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, a Halasy-Nagy József Aulában konferenciát rendeztek *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923* címmel. Garadnay Balázs általános helynök és Berke Gyula dékán köszöntője után öt témacsoportban (Jogakadémiák, Jogtanárok, Joghallgatók, Anyagi alapok, Könyvtár) hangzottak el előadások. Referátumot tartott Mezey Barna (A jogakadémiák a jogászképzés történetében), Kovács Zoltán (A Pécsi Püspöki Jogakadémia története), Jusztinger János (Az Egri Érseki Joglyceum története, 1740–1949), Stipta István (A Miskolci Evangélikus Jogakadémia, 1919–1949), Kajtár István („Papi talárján a tudós palástja, az egyik kezében a mise-, a másikban a törvénykönyv” – Dr. Késmárky István jogakadémiai igazgató, jogi kari dékán), Csön-des Mónika (A magánjog oktatása a jogakadémián, különös tekintettel Schaurek Ráfael munkásságára), Balogh Ágnes (Angyal Pál a Pécsi Püspöki Joglyceumban, 1891–1912), Pókecz Kovács Attila (A római jog oktatása a Pécsi Jogakadémián), Schweitzer Gábor (A „jóformán minden európai nyelven” beszélő professzor – Vasváry Ferenc a Pécsi Püspöki Joglyceumban), Lengvári István (Jogakadémiai tanárok mint egyetemi vezetők az Erzsébet Tudományegyetem első pécsi évtizedében), Tengely Adrienn (A Pécsi Püspöki Joglyceum Mária-kongregációja), Horváth István (A pécsi székesegyházi uradalom szerepe a Joglyceum fenntartásában, 1898–1923), Pohánka Éva (Egy jogi „szakkönyvtár” múltja – A Pécsi Püspöki Joglyceum). A tudományos konferenciára készült tanulmányok, Kajtár István és Pohánka Éva szerkesztésében, önálló kötetben jelentek meg.
 - **2009. október 20-án**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Kari Tanács-termében és Pázmány-termében rendezte meg a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara és az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara a VI. Jogtörténeti Tudományos Diákköri Konferenciát (témája: A parlamentarizmus nagy korszakai Magyarországon), amelyen Dr. Mezey Barna, Dr. Máthé Gábor, Dr. Szili Katalin és Dr. Navraics Tibor tartott előadást.
 - **2009. október 30-án**, a Politikátörténeti Intézet Konferenciatermében Schlett István egyetemi tanár és Pók Attila, az MTA Történettudományi Intézetének igazgató-helyettese mutatta be Ormos Mária *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században* című új könyvét, amely a Napvilág Kiadó gondozásában jelent meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Antal Tamás, PhD, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Élesztős László**, könyvtáros, szerkesztő, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Föglein Gizella**, CSc, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Frey Dóra**, tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Geddeon Magdolna**, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Gosztonyi Gergely**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Gulyás Ábel**, PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Képes György**, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Kiss Bernadett**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Koncz Ibolya Katalin**, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Lenkovics Judit**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Nánási László**, főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség; **Peres Zsuzsanna**, PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Péter Orsolya**, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Rigó Kinga**, szakmai tanácsadó, Oktatási Minisztérium, Jogi Főosztály; **Stipta István**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szakács Bence**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

E számunk megjelenését a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatja

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@aik.elte.hu vagy az elesztos@aik.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget Word programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

- ANTAL, Tamás: Verwaltung des sowjetischen Typs in Ost- und Mitteleuropa1
FÖGLEIN, Gizella: Vom Parteibeschluss bis zur Gesetzgebungsabsicht (Entscheidungen an der politischen Spitze über die Volksgruppen in Ungarn in der Kádár-Ära, 1978, 1988)10
PÉTER, Orsolya Márta: Der berühmte Fall der Lidia Poet – Infirmas sexus und der Anwaltsberuf im Italien des 19. Jahrhunderts17

WERKSTATT

- GEDEON, Magdolna: Juristische Bezüge der Inschrift auf dem Grabe eines Römischen Gespanntreibers23
KISS, Bernadett: Über den rechtsgeschichtlichen Hintergrund von Handlungen gegen die öffentliche Ordnung25
NÁNASI, László: Staatsanwälte im ständischen Ungarn34
RIGÓ, Kinga: Einige Gedanken über die Bestimmungen des Gesetzbuches Manu zum Erbrecht41

ÜBER BÜCHER

- Über die Studiensammlung Juristische Volkskunde – juristische Kulturgeschichte – STIPTA, István45
Markt, Weintrauben, Wein – mit Augen des Rechtshistorikers – GOSZTONYI, Gergely47
Europäische Grundlagen der ungarischen Rechtskultur – über das Buch von Katalin Gönczi – LENKOVICS, Judit49
Judentum und Kommunismus – über das Buch von Róbert Györi Szabó – KÉPES, György50
Rechtsradikale Bewegungen in den 1930-1940-er Jahren – Aufzeichnungen des stellvertretenden Polizeipräsidenten József Sombor-Schweinitzer – ÉLESZTŐS, László53
Rechtshistorische Neuerscheinungen im Verlag des Ungarischen Amtsblatts (die Werke von Béla Szabó und Zsigmond Beöthy) – KISS, Bernadett55
Die neue Veröffentlichungsreihe der Rechtshistorischen Fakultät der Universität zu Poitiers – K. B.57

RUNDSCHAU

- Öffentliche Disputation der PhD-Dissertation von Dr. Korsós Dr. Delacasse Krisztina – PERES, Zsuzsanna59
Öffentliche Disputation der PhD-Dissertation von Norbert Varga – KONCZ, Ibolya Katalin61
Bericht über die Habilitationsvorlesung von Tamás Nótári – GULYÁS, Ábel63
Bericht über die Arbeit der juristischen Sektion der XXIX. Konferenz der Wissenschaftlichen Studentenkreise – K. B.65
Bertalan Szemere, der republikanische Ministerpräsident (über die Vorlesung von Róbert Hermann) – SZAKÁCS, Bence66
Hat das Strafrecht ein Geschlecht? Wissenschaftliche Tagung in Oldenburg – FREY, Dóra68
Deutsch-ungarisches Seminar über Strafrechtsgeschichte in Rothenburg ob der Tauber – F. D.68

NACHRICHTEN

- Die Autoren dieser Nummer72

Ungarische Akademie der Wissenschaften - Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Tárkány Szűcs, Ernő

(13. Oktober 1921, Hódmezővásárhely – 10. Juli 1984, Budapest): Jurist, Volkskundler, herausragender Forscher der ungarischen Volkskunde aus juristischer Sicht.

Er studierte an der Universität zu Klausenburg Jura, Volkskunde und Soziologie. Er arbeitete von 1950 im Ministerium für Binnenhandel, von 1957 im Ministerium für Schwerindustrie, und von 1975 bis 1983 war er wissenschaftlicher Mitarbeiter der

Volkskundeforschungsgruppe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. In Klausenburg erschienen seine Werke *Rechtsgewohnheiten in Kalotaszeg* (1943) und *Rechtsleben des Volkes in Mártély* (1944), und in Budapest der Band *Testamente aus Vásárhely* (1961).

Zusammen mit József Radnay und László Kiss verfasste er das zusammenfassende Werk *Ungarisches Bergrecht* (1970). Sein wichtigstes Werk ist die Monografie *Ungarische rechtliche Volksbräuche* (1981, Neuerscheinung: 2003)

(Für das Portraitfoto sei auf diesem Wege Attila Tárkány Szűcs gedankt.)

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarki (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Druck: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7

Sáry Pál:

POGÁNY BIRODALOMBÓL KERESZTÉNY BIRODALOM

A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében

A szerző a Codex Theodosianus rendeletanyaga alapján mutatja be a pogány Római Birodalom krisztianizálásának sokrétű folyamatát. A könyvből megtudható, hogy milyen császári döntések útján változott meg a 4–5. század folyamán a birodalom vallási arculata: milyen eszközökkel igyekezett az államhatalom háttérbe szorítani a pogányságot, s hogyan próbálta elősegíteni a kereszténység terjedését, a jog milyen védelmet nyújtott az államvallással nyilvánított keresztény hit számára, milyen privilégiumok útján erősödött meg a katolikus egyház pozíciója, s e változásokkal szoros összefüggésben milyen szankciók érték a nem keresztényeket és az eretnekeket.

ISBN 978 963 277 130 4 – Szent István Társulat, Budapest, 2009, 159 p.

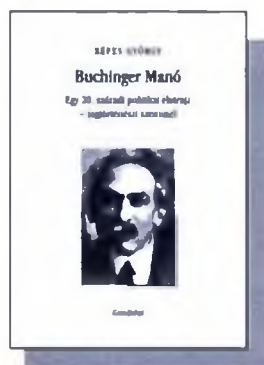
SAPIENTI INIURIA NON POTEST FIERI. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére

Szerkesztette: Horváth Attila, Koltay András, Máthé Gábor

Jogtörténeti értekezések 36.

2008-ban volt nyolcvan éves Zlinszky János professzor, a jeles jogtudós és közéleti személyiség, 1989–1998 között alkotmánybíró, 1995–2000 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem dékánja. Tanítványai és tisztelői egy jogtörténeti tanulmánykötet összeállításával köszöntötték. A kötet első fele egy terjedelmes életútinterjút, a pályafutást méltató írást, a születésnapjára köszöntőket, valamint Zlinszky János tudományos munkásságának bibliográfiáját tartalmazza. Ezután egy angol és nyolc magyar nyelvű tanulmány következik – a középkori bizánci és magyar közjog hasonlóságairól, a törvénytörvényről, a szólás- és sajtószabadság 19. századi kezdeteiről, a dualizmus politikai életéről, a korabeli törvényhozás és intézményrendszer fejlődéséről, a magyar és a német alkotmány történetéről.

ISBN 978 963 6931 82 7 – Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 317 p.

Képes György:

BUCHINGER MANÓ

Egy 20. századi politikai életrajz – jogtörténeti szemmel

Szomorú 20. századi történelmünk egyik sajátossága, hogy olyan személyiségek, akik békésebb környezetben, egy zavartalanul fejlődő polgári demokráciában alighanem komoly politikai, kormányzati karriert futhattak volna be, hazánkban a közélet periferiáján voltak kénytelenek tevékenykedni, s így nevük is gyakran feledésbe merül. Képes György jogtörténész, az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének adjunktusa könyvével ettől a méltánytalan elfeledéstől igyekszik megmenteni Buchinger Manót, a magyar szociáldemokrácia e nagyszerű alakját, s egyúttal néhány politika- és jogtörténeti érdekességgel, adalékkal kíván szolgálni életrajzához.

ISBN 978 963 6932 01 5 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 204 p.

Szerencsés Károly:

„AZ ÍTÉLET: HALÁL”. MAGYAR MINISZTERELNÖKÖK A BÍRÓSÁG ELŐTT

A 19. század közepétől számított mintegy száz év alatt Magyarország hat miniszterelnökét állították bíróság elé és ítélték halálra. A kötet hat különböző politikus-sorsot és az általuk képviselt hat, nagyon különböző politikai célt állítja egymás mellé: Batthyány Lajos a szabad polgári állam ideájáért halt meg; Bárdossy Lászlót, Imrédy Bélát, Sztójay Dömét és Szálasi Ferencet háborús és népellenes bűncselekményekért, a második világháborús Magyarország főbűnösiként ítélték el; a kommunista Nagy Imrét pedig a kommunizmus árulójaként, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetőjeként akasztották fel. A bevezető fejezetek áttekintik a magyar miniszterelnöki pozíció rendszerét, értelmezik a kormányfői felelősség és a politikai felelősségre vonás összefüggéseit, a bírósági eljárások menetét. A további részek kronológiai rendben, életrajzi adatokkal kiegészítve a peres eljárásokat mutatják be.

ISBN 978 963 662 246 6 – Kairosz Kiadó, Budapest, 2009, 423 p.

Pruzsinszky Sándor:

HATALOM ÉS HÓHÉRBÁRD. Felségsértési perek az újkori Európában, 1534–1938

Morus Tamás kivégzésétől a sztálini korszak kirakatpereitől több évszázados tradíciója van a felségsértési, valamint a „közakarati” vagy a közrend ellen vétők ügyében indított pereknek, amelyek során a regnáló hatalom jogi eszközök igénybevételével számolt le politikai ellenfeleivel. A szerző a kötet első felében jogszociológiai és politikafilozófiai fogalmak segítségével elemzi és hasonlítja össze a különböző korok politikai perei során alkalmazott eljárásokat és az azokat legitimálni kívánó fogalmak fejlődését. A mű második felében konkrét „pertörténetekkel” ismerkedhetünk meg: érzékletes portrék mutatják be a főszereplőket és a bírósági tárgyalások krónikáját. A történetek mindegyike egy-egy emblemikus ügygel foglalkozik (pl. I. Károly angol és XVI. Lajos francia király kivégzése, a magyar jakobinusok elleni eljárás, a Dreyfus-per, a Buharin elleni koncepciós eljárás), amelyeken keresztül az adott kor, társadalom általánosabb problémáit is meg lehet világítani.

ISBN 978 963 446 532 4 – Argumentum Kiadó, Budapest, 2009, 318 p.